

OBSAH

ŠTÚDIE

TOMÁŠ KÖNIG

Proticisárske povstania v severoafrických provinciách v období domi-
nátu.....6

PETER MORNÁR

Prolegomena k vešteniu v najstaršom období rímskych dejín.....34

STANISLAVA KUZMOVÁ

Kult svätého Stanislava a Uhorsko.....51

MATEJ MEDVECKÝ

Pomocníci svätých kráľov62

IVAN VARŠO

Pataria. lombardské cirkevno-sociálne reformné hnutie vo svetle kro-
niky milánskeho kanonika Arnulfa „GESTA ARCHIEPISCOPORUM
MEDIOLANENSIIUM“.....72

ANOTÁCIE

BAUEROVÁ, A.

Zapomenuté věky země Bójů (Branislav Kovár).....108

NOVÁKOVÁ, N. - PECHA, L. - RAHMAN, F.

Dějiny Mezopotámie (Branislav Kovár).....110

AD REM

Rozhovor s PhDr. Jánom Lukačkom CSc.....114

ÚVOD

Milí čitatelia,

sme skutočne radi, že Vám môžeme po roku ponúknuť ďalšie číslo študentského historického zborníka MEDEA. Spolu s týmto radostným oznamom máme zároveň to potešenie – a istú smelosť – konštatovať, že s postavením historického bádania na Slovensku to nie je azda až také zlé, ako sa hovorí. Napriek všeobecnému ekonomickému regresu a všadeprítomným finančným problémom sa na naše periodikum peniaze našli, z ušetrených sme dokonca pripravili druhý časopis s názvom *Nový vek*, ktorý je venovaný novovekým a najnovším dejinám nielen Slovenska, ale aj ostatného sveta. S financiami teda napodiv problémy nemáme a sme asi jednou z mála redakčných rád, ktorá si toto potešujúce tvrdenie môže v dnešnej ťažkej dobe dovoliť. Problémy vidíme, nanešťastie, skôr inde – v ľuďoch. Aby sme boli konkrétnejší – v samotných študentoch histórie, teda v našich kolegoch. MEDEA totiž v súčasnosti chorľavie na inú vážnu chorobu našich čias – na nedostatok záujmu a opatery. Chýbajú aktívni ľudia, ktorí by ju chceli a mohli v budúcnosti tvoriť, zlepšovať, modifikovať a opäť odovzdať do rúk tým mladším. Situácia je z roka na rok vážnejšia. Kým ešte v tom minulom tvorilo redakčnú radu päť študentov z vyšších ročníkov, tohto roku sme už iba traja. Na budúci rok 2000 sa hľadá ako na skutočne prelomový (nielen chronologicky). Pretože ak sa nájdú aspoň traja-štyria študenti, ktorí obetujú pár hodín svojho „vzácneho“ voľného času redaktorskej robote, MEDEA prežije. Ak sa však nenájdu, zanikne tu ďalší zborník, výsledok práce niekoľkých agilných, ktorým nedala spávať všeobecná apatia na našich fakultách a katedrách, istý druh sladkej nečinnosti, a to hlavne zo strany študentov!

S cieľom zamyslieť sa nad príčinami tohto stavu, ale aj nad inými – azda i akútnejšími – problémami, zaradili sme k publikovaným štúdiám a anotáciám aj novú rubriku AD REM, v ktorej sa pokúsime s významnými osobnosťami slovenskej historiografie aspoň pomenovať všetky problémy správnym menom a odhaliť ich určite hlboké korene. Či sa nám neskôr podarí reálne túto burinu vykynožiť, bude záležať už len na nás a na našej aktivite. Ak však prepadneme úplnej ľahostajnosti alebo, v prípade akej-takej aktivity, typicky slovenskému šlendriánstvu, veci sa dopredu nepohnú. A nás možno i dvadsiatedruhé storočie zastihne bedákajúcich (či skôr nadávajúcich) na to, ako je ten svet veru zle zariadený. Veríme, že myšlienky a názory z rubriky AD REM prispejú nielen k odstráneniu istých deformácií v našom študijnom odbore, ale zároveň sa týmto obnoví komunikácia medzi študentmi a ich pedagógmi, neustále síce proklamovaná, ale v skutočnosti nedostatočná, či dokonca neexistujúca.

Na záver by sme sa chceli poďakovať bývalým členom redakčnej rady, ktorí sa významnou mierou pričínili o založenie študentského historického časopisu na našej fakulte vôbec. V neposlednom rade patrí naša vďaka aj vedeckým garantom zborníka, pedagógom z oboch katedier dejín na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, za ochotu spolupracovať po odbornej stránke.

Redakcia

ŠTÚDIE

PROTICISÁRSKE POVSTANIA V SEVEROAFRICKÝCH PROVINCIÁCH V OBDOBÍ DOMINÁTU

Tomáš König

Úvod

Ako už hovorí názov, udalosti opisované v tejto práci sa udiali na území Afriky v období neskorej antiky. S Afrikou, v súvislosti s dejinami Rímskej ríše, sa však máme možnosť stretnúť podrobne v literatúre, predovšetkým pri opise udalostí bojov Ríma s Kartágom. Neskoršie správy o tejto časti ríše sú väčšinou obmedzené len na krátke zmienky. Deje, ktoré sa tu odohrali, sú posudzované najmä ako udalosti s lokálnym dosahom, bez bližšieho špecifikovania a zdôraznenia ich vplyvu na celú ríšu. Stalo sa tak asi pre všeobecne nižší záujem o túto periódu antiky u historikov, v porovnaní s jej skoršími úsekmi. Tento fakt ochudobňuje všeobecnú mienku nielen o základné dejepisné poznatky o neskorootickej Afrike, ale predovšetkým o poznanie jej významu v období neskorého cisárstva.

Cieľom tejto práce bolo sústrediť sa na dôležitú etapu vývoja severoafrických provincií, povstania, vedené proti centrálnej moci v Ríme, neskôr v Ravenne, stručne opísať ich priebeh a pokúsiť sa o interpretáciu príčin ich vzniku a taktiež dopadu na situáciu v Rímskej ríši.

Administratívne členenie, civilné úrady a inštitúcie v rímskej Afrike

Nové administratívne opatrenia vykonávané od nástupu cisára Diocletiana sa dotkli aj severnej Afriky. Tie základné sa udiali postupne, v priebehu rokov 284-312.¹ Presnú a dlhodobo pretrvávajúcu formu však celkové členenie nenadobudlo ani potom. Územie severnej Afriky patrilo pod jednu z viacerých prefektúr, najvyššiu správnu jednotku ríše, ktorých počet sa koncom 4.stor.(395) trvalo ustálil na čísle štyri. Vtedy to bola Gallia a Itália pod záporímskym, Illyricum a Oriens pod východorímskym cisárom. Constantinus, ktorý sa niekedy považuje za tvorca prefektúr, vytvoril v Afrike osobitnú prefektúru. Tento úrad však zanikol hneď po jeho smrti. V nasledujúcom období patrila Afrika pod jednu prefektúru, spolu s Itáliou a Illyricom, neskôr občas len s Itáliou a nakoniec

¹ Warmington, B.H.: The North African Provinces from Diocletian to The Vandal Conquest. Cambridge 1954, s.1

s Itáliou natrvalo.² Na čele prefektúr stál praetoriánsky prefekt (*praefectus praetorio*), podriadený jednému z caesarov alebo augustov.

Počas prebiehajúcich zmien v správe ríše boli aj pôvodné severoafrické cisárske provincie, zväčša rozčleňované na územne menšie, priradené k ďalším vyšším správnym celkom - diecézám, ktoré podliehali pod prefektúry. Na území severoafrických provincií (okrem Egypta) participovali totiž dve diecézy. K jednej z nich, Hispánii, bola pričlenená provincia Mauretania Tingitana, ležiacca na západnom okraji Rimanmi osídleného územia Afriky. Stalo sa tak na základe jej prirodzeného spojenia s Pyrenejským polostrovom prostredníctvom Gibraltaru a taktiež vďaka náročnej komunikácii s ostatnými severoafrickými provinciami. Tie boli prebudované, rozčlenené a združené v diecéze Africa.

Najskôr v súvislosti s vojenskými operáciami cisára Maximiana na území Afriky v rokoch 296-297 došlo k odčleneniu provincie Mauretania Sitifensis od Mauretania Caesarensis.³ Vtedy nastali prvé zmeny i v provincii Africa Proconsularis: odčlenila sa od nej Valeria Byzacena (Byzacium) a naopak časť bývalej Numidie bola k nej pričlenená. Vytvorenie samostatnej provincie Tripolitana v roku 303 znamená definitívnu premenu provincie Africa Proconsularis (odteraz aj Zeugitana) na časti jej bývalého územia, ktoré mal až dovtedy na starosti legát légie III. Augusta (*legatus legionis*). V tom istom roku bola rozčlenená na dve provincie aj Numidia. Vzniká tu Numidia Cirtensis (pobrežné pásmo) a Numidia Militana (južné, hraničné pásmo). Neskôr (314) sa provincia vrátila do pôvodného stavu.⁴

Na vrchole civilnej správy v severnej Afrike stál vikár (*vicarius Africae*), zástupca praetoriánskeho prefekta (*praefectus praetorio*), správca diecézy Africa. Pod jeho právomoc patrili správcovia jednotlivých provincií (tu konkrétne présidi a konzuli) s výnimkou správcu provincie Africa Proconsularis, afrického prokonzula (*proconsul Africae*). Napriek tomu nemal prokonzulský post tú vážnosť, ktorá patrila úradu konzula za principátu. Často bol využívaný len ako miesto, kde sa začínala civilná kariéra členov senátorskej aristokracie, ktorí boli predtým vylúčení z dôležitých vojenských funkcií. Na čele provincie Mauretania Sitifensis, Mauretania Caesarensis a Tripolitana stáli présidi (*praesides*). Roku 320 získava Numidia prokonzulské postavenie, ktoré nahrádza dovtedajšie présidské. V rokoch 362/3 získava osobitný titul „*sexfascalis*“. Ako Numidia, tak Byzacena má už začiatkom 4.stor. konzulské postavenie (na čele sú konzuli).⁵

Vikár (*vicarius Africae*), podobne ako praetoriánsky prefekt, sa zodpovedal len cisárovi. Nad správcami provincií mal trestnú právomoc a ich výzvy (okrem afrického prokonzula) smerovali na jeho dvor. Vikár mal zároveň osobitnú úlohu dozerat' na zhromažďovanie potravín pre mesto Rím. Hoci vikariát bol na

² Jones, A.H.M.: The Decline of The Ancient World. London 1966, s.142

³ Mattingly, D.: Tripolitania. London 1995, s.171-172

⁴ Ibidem

⁵ Warmington, B.H.: op.cit., s.3

nižšej priečke v správe ako prokonzulát, rovnako ho zastávali príslušníci nobility alebo majetní občania.⁶

Od vlády Constantina stratili správcovia provincií velenie nad vojskom. Ich hlavnou povinnosťou sa stalo súdnictvo. Mali právomoc nad všetkými civilnými a trestnými prípadmi. Menšie priestupky boli prenechávané mestským magistrátom. Správcovia zároveň zodpovedali za úrady, vyberanie daní, verejné práce, poštový systém a zabezpečovali plnenie verejných povinností kuriálmi (*curiales*) a štátnymi námorníkmi (*naviculares*).⁷

V 4.stor. došlo k upevneniu postavenia provinčného snemu (*concilium provinciae*), ktorý bol zriadený aj v novovzniknutých provinciách (Byzacena, Tripolitana, Mauretania Sitifensis). Dialo sa tak, aby sa týmto spôsobom upevnilo postavenie panovníka. Snemy mali totiž vyriešiť korupciu správcov, zabezpečiť oslavu cisárskeho kultu, lojalitu provincií a pokojný priebeh žalôb provincií. Po pri tomto všetkom mali na starosti správu chrámového majetku a oslavu hier provincie. Ich členmi boli predstavitelia stredných vrstiev bohatých provinciálov: najbohatší z kuriálov, členov mestských rád (*primates*), právnici, bývalí kuriáli (*sacerdotales*) a bývalí vysokí úradníci (*honorati*). Keďže provinčné snemy sa od počiatku dostali do nemilosti úradníkov a správcov, rozsiahla korupcia celého štátneho aparátu sa postarala o ich znefunkčnenie.⁸

Útoky quinquegentanských kmeňov, Iulianova uzurpácia

Napriek tomu, že Afrika ležala vo veľkej vzdialenosti od životne dôležitých hraníc ríše, kde sa odohrávali rozhodujúce stretnutia s barbarským svetom, nebola ušetrená ani od nepokojov na svojom území, ani od vpádov barbarov. Už pred rokom 293⁹, ako sa dozvedáme od Aurelia Victora, „ohrozovali východ Peržania a Afriku Iulianus a národy quinquegentanské.“¹⁰ Žiaľ, historické pramene nám neumožňujú spoznať bližšie okolnosti, s ktorými sa spája meno Iulianus. Mohol byť prvým z rady uzurpátorov, no jeho vzbura mala najskôr len lokálny charakter a malý dosah na dianie v ríši.

⁶ Ibidem

⁷ Ibidem

⁸ Warmington, B.H.: op.cit.6-7

⁹ Podľa Aurelia Victora (XXXIX, 22) sa to malo udiť ešte pred vznikom prvej tetrarchie, teda pred rokom 293. Viktor, Aurelius Sextus: Kniha o císařích (Liber de Caesaribus). Preklad J. Burian a B. Mouchová. In: Antická knihovna VII., Praha 1975

¹⁰ Aurelius Victor (XXXIX, 22)

Útok quinquegentanských¹¹ kmeňov (útoku sa zúčastnili aj iné kmene, ako napríklad Bavari) sa kladie do roku 288.¹² Keďže o útokoch afrických barbarov sa v tomto prípade hovorí ako o dlhodobom vojenskom konflikte (približne od roku 260), bol už v poradí niekoľký.¹³ Udal sa na území provincie Mauretania Sitifensis prevažne v jej „divokých“ častiach. Napriek úsiliu správcu provincie Aurelia Litua o úplnú pacifikáciu sa nakoniec postaral osobne caesar Maximianus dvoma výpravami v priebehu rokov 296-297.¹⁴ Je zarážajúce prečo, do konfliktov na okraji ríše musel zasiahnuť cisár osobne. Jeho zásah bol však veľmi úspešný, lebo s podobnými ťažkosťami sa stretla severná Afrika až o dve generácie neskôr.

Uzурpácia Lucia Domitia Alexandra (308-311)

Uzурpácia Lucia Domitia Alexandra sa odohrala po rozpade druhej tetrarchie v roku 306, ako súčasť a dôsledok bojov medzi záujemcami o cisárske posty. Po tom, čo praetoriáni vyhlásili Maxentia za cisára (306), do politiky sa vrátil aj jeho otec Maximianus, bývalý caesar Diocletiana. Keďže Maximianus jednal so svojím synom ako s caesarom, uznali Maxentia v roku 306 za cisára aj v Afrike.¹⁵ Po tom, čo si Maxentius upevnil svoje mocenské postavenie, vyhlásil sa za augusta a začiatkom roku 308 odmietol uznať svojho otca vôbec za cisára. S touto novou situáciou sa však odmietlo zmieriť vojsko v severnej Afrike „z oddanosti ku Galeriovi Maximianovi, na ktorého radi spomínali.“¹⁶ Africkí vojaci totiž odmietli podporovať Maxentia, lebo jeho otec ako potláčateľ kmeňov tu mal naďalej popularitu. Preto vikára (*vicarius Africae*) Lucia Domitia Alexandra „odeli cisárskym purpurom.“¹⁷ Uznala ho Africa Proconsularis a väčšia časť Numidie. Ak sa aj jednotky v provincii Mauretania nepridali na jeho stranu, nekládli žiaden odpor. Alexandrovi preukázali podporu aj bohaté vrstvy

¹¹ Mommsen zamieta interpretáciu, ktorá pomenovanie Quinquegentiani (Quinquegentanei) prekladá v zmysle „konfederácie piatich kmeňov“. Mommsen, T.: *Römische Kaisergeschichte*. München 1992, s.488

¹² Warmington, B.H.: op.cit., s.8

¹³ Mommsen, T.: op.cit., s.488. Quinquegentanským kmeňom predchádzali napríklad kmene sídliače na okraji púšte južne od slaného močariska Hodna, známe ako *barbari transtagenses*. Warmington, B.H.: op.cit., s.8

¹⁴ Mattingly, D.: op.cit., s.171

¹⁵ Warmington, B.H.: op.cit., s.9

¹⁶ Zosimos (II, 12): *Stesky posledního Římana (Historia Nea)*. Preklad A. Hartmann. Praha 1983

¹⁷ Ibidem

v provinciách.¹⁸ No, ako Zosimos, tak Aurelius Victor sa zmieňujú o jeho provinciálnom pôvode, vysokom veku a nevhodných danostiach pre vládu.¹⁹

Napriek všetkej spomínanej podpore neudržal Lucius Domitius Alexander vládu dlho vo svojich rukách. Zo strany Maxentia tu bol evidentný záujem získať Afriku späť. Stalo sa to nutnosťou po tom, čo mu Constantinus roku 310 vo vojne odňal Hispániu a Itália začala mať problémy so zásobovaním.²⁰ O vojenský úspech nad Alexandrom sa postaral praetoriánsky prefekt (*praefectus praetorio*) Rufius Volusianus, ktorý vraj len s malým počtom vojakov dosiahol úplné víťazstvo (311).²¹ To, že to mohla byť pomerne veľká vojenská akcia, pripúšťa informácia o Maxentiovi, ktorý dal „*spustožiť, vyplieniť a zapáliť Kartágo*“²² a správa o meste Cirta, „*ktoré bolo zničené pri obliehaní Alexandra*.“²³ Zároveň sa však v tom dá vidieť pokus o čo najväčšiu diskreditáciu uzurpátora a odsúdenie jeho násilia oboma citovanými historikmi. Záver Maxentiovej vlády v Afrike prišiel v roku 312, keď v prehratej bitke s Constantinom pri Mulvijskom moste zahynul.

Uzurpácia Magnentia a Iuliana (Apostatu)

„*Afrika, ktorá znamená pre vladárov tromf po všetkých stránkach*“²⁴, by určite znamenala veľa aj pre neúspešného uzurpátora Flavia Magna Magnentia (350-353), ktorého v nej uznali za cisára. Ten bol v roku 350 v galskom meste Augustodune vyhlásený vojskom za cisára. Podarilo sa mu docieľiť to, že cisár Constantinus, ktorý sa pokúšal pred ním utiecť, bol zabitý. Získal podporu nielen v radoch západného provinciálneho obyvateľstva, ale aj u niektorých predstaviteľov popredných rímskych kruhov. O tom, že nakoniec neskončil úspešne, rozhodol výsledok bitky pri Murse (351) s Constantiom II., cisárom na východe a možno aj skutočnosť, že sa neskôr „*nemohol dostať cez západnú Hispániu do Mauretánie, keďže tamojší spojenci Rimanov si chceli získať Constantiovu priazeň*.“²⁵ V beznádeji ukončil svoj život samovraždou.

Po skúsenostiach s Magnentiom sa Constantius II. chcel vyhnúť podobnej situácii v čase, keď vojsko v Gallii vyhlásilo Iuliana (Apostatu) za cisára (361).

¹⁸ Warmington, B.H.: op.cit., s.9

¹⁹ Rímski historici, Zosimos (II, 12) i Aurelius Victor (XL, 17) ho súčasne hodnotili ako uzurpátora. Možno v snahe vyjadriť náklonnosť svojmu cisárovi, obaja takýmto spôsobom znemožnili akéhokoľvek prípadného uzurpátora v očiach čitateľov svojich diel.

²⁰ Češka, J.: Římský dominát. Brno 1978, s.49

²¹ Zosimos (14, II) Warmington, B. H.: op. cit., s. 9

²² Aurelius Victor (XL, 19)

²³ Aurelius Victor (XL, 28)

²⁴ Marcellinus (XXI, 7): Rímske dejiny (Res gestae). Preklad D. Škoviera. Bratislava 1988

²⁵ Zosimos (II, 53)

Obával sa toho, aby v čase jeho ťaženia proti Iulianovi „počas jeho neprítomnosti nepodľahla Afrika.“²⁶ Skutočne tomu zabránil vyslaním splnomocnenca, notára Gaudentia, ktorý po tom čo prišiel do Afriky, „zovšadiaľ zhromaždil zdatnejších vojakov, z obidvoch provincií Mauretánie premiestnil ľahko ozbrojené oddiely určené na rýchle operácie a veľmi prísne strážil pobrežie ťahajúce sa oproti Akvitánsku a Itálii.“²⁷ K vojnovému stavu však nedošlo.

Tripolitánia a útoky Austoriánov (364-370/1)

Krátko po smrti cisára Iuliana v čase krátkeho panovania jeho nástupcu „zimného cisára“ Ioviana (363-364) sa dali do pohybu viaceré barbarské kmene, ktoré začali prekračovať hranice ríše. Severnú Afriku vtedy ohrozil kmeň Austoriánov (Austuriánov) sídliači v priestore zálivu Syrta pravdepodobne v jeho južných oázach.²⁸ Vojsko Austoriánov, osobitité jazdcami na ťavách, bolo vraj vždy „v stave pohotovosti na rýchle vpády.“²⁹ Obeťou jeho útoku z roku 364 sa stalo prístavné mesto Lepcis Magna (Leptis Magna). Tento útok mal byť motivovaný popravou ich súkmeňovca Stachaa, obvineného z nezákonných činov a podnecovania vzbury v tomto kraji. Keďže Austoriáni neboli schopní prekonať mestské opevnenie, zdevastovali a vyplienili aspoň jeho okolie, známe svojím veľkým agrárnym významom.³⁰

Obyvateľstvo mesta, v snahe vysporiadať sa s týmto problémom, požiadalo o vojenskú pomoc Romana, afrického kómesa (*comes Africae*), úradníka disponujúceho velením nad pohyblivými jednotkami vojska (*comitatenses*) v Afrike. Romanus skutočne dorazil aj s vojskom, možno v roku 364, prípadne až v roku 365 a utáboril sa neďaleko mesta.³¹ Podľa Ammiana Marcellina bol ochotný podniknúť výpravu do vnútrozemia, len ak mu mešťania „zhromaždia hojné zásoby poživne a vystroja štyri tisíce tiav.“³² Tento neuveriteľný údaj môžeme považovať za úplný výmysel Marcellina, ktorý tým chcel umocniť u čitateľov dojem z Romana ako podliaka idúceho po majetku. Na celú vec sa dá ale pozrieť čiastočne aj z iného uhla pohľadu. Keď zvažíme, že kómes zostal ešte 40 dní táboriť v okolí mesta³³, jeho vojaci nedostali žold, pričom zásoby a ťavy, najmä

²⁶ Marcellinus (XXI, 7)

²⁷ Ibidem

²⁸ Mattingly, D.: op.cit., s.174

²⁹ Marcellinus (XXVIII, 6)

³⁰ Warmington, B. H.: op.cit., s.56-57

³¹ Demandt, A.: Die afrikanische Unruhen unter Valentinian I. In: Afrika und Rom in der Antike. Halle 1968, s.278

³² Marcellinus (XXVIII, 6)

³³ Ibidem

vystrojené, boli pri dlhšom ťažení nutné³⁴, môžeme spomenuté údaje považovať za prehnané zveličenie skutočných, aj keď možno pre mesto aj tak nesplniteľných požiadaviek. Faktom zostáva, že akcia nakoniec neprebehla.

Celú záležitosť sa rozhodol vyriešiť provinčný snem (*concilium provinciae*) v lete roku 366³⁵ tým, že vyslal posolstvo na cisársky dvor so sťažnosťou na Romana, ktoré podporila aj správa od prézesa (*praesesa*) Ruricia. Romanus preto vopred rýchle upovedomil o celej záležitosti svojho príbuzného na cisárskom dvore, správcu cisárskych úradov (*magister officiorum*), Remigia, aby sa postaral o ututlanie aféry. To, že na prosby vyslancov odobral cisár Valentinianus I. kómesovi velenie a presunul ho na prézesa Ruricia, nám rímsky historik Ammianus Marcellinus oznámil. Nedožadujeme sa ale, prečo sa Romanus vzápätí opäť stáva veliteľom vojsk.

Predtým, než sa cisársky dvor vyjadril k celej veci a uskutočnil toto nevyjasnené opatrenie, Austoriáni v zime 366/7 opäť vtrhli do Tripolitánie.³⁶ Ich druhý útok zasiahol tentoraz nielen okolie mesta Lepcis Magna, ale aj miest Oea a Sabratha. Správa o novom prepade dotlačila Valentiniana I. k tomu, že sem vyslal tribúna a notária Palladia, „aby jednak vyplatil náležitý žold vojsku rozsiaťemu po Afrike, jednak aby podrobne a svedomite vyšetril udalosti v Tripolise.“³⁷ Súčasne s týmto rozhodnutím uskutočnili Austoriáni svoj tretí útok a časť z nich obliehala, hoci neúspešne, osem dní mesto Lepcis Magna. Na tieto útrapy reagovali jeho obyvatelia formálne druhým posolstvom na cisárskom dvore. V čase, keď už boli vyslanci na ceste, do Afriky sa dostavil Palladius. Ak sa naďalej budeme pridržať Marcellina, tak Romanus ho mal prostredníctvom svojich dôstojníkov uhovoriť k tomu, aby si ponechal „väčšiu časť výplaty, ktorú so sebou priniesol“³⁸ a takto sa mu zaviazal. Pochopiteľne, že Palladius neskôr pred cisárom poprel pravdivosť správ prvého posolstva. Cisár vzápätí nariadil vyrezanie jazykov dvom kuriálom sprevádzajúcim Palladia po Tripolitánii za ich výroky, ktoré Palladius označil za hanobenie. Trestu sa vyhli len útekem do nedostupných končín krajiny.

Celá kauza sa zatiaľ neskončila. Valentinianus I. totiž poslal Palladia do Afriky aj po druhýkrát, aby preveril sťažnosti druhého posolstva. Táto inšpekčná cesta mala podľa Marcellina dovŕšiť tragédiu v Tripolitánii. Uplatnila sa pri nej predchádzajúca schéma. Romanus opäť prostredníctvom svojich ľudí, podplatil tentoraz predstaviteľov mesta, ktorí následne popreli, že dali poslovi spomínanú správu. Preľaknutý posol, „aby si v rozhodujúcej chvíli zachránil aspoň holý ži-

³⁴ Warmington, B.H.: op.cit., s.10

³⁵ Demandt, A.: op.cit., s.278-279. V tejto štúdií je poopravený aj pôvodne udávaný dátum 364.

³⁶ Demandt, A.: op.cit., s.279

³⁷ Marcellinus (XXVIII, 6)

³⁸ Ibidem

*vot, priznal sa, že cisárovi luhal.*³⁹ Toto bizarné priznanie vyústilo v cisárov rozkaz, ktorým dal posla, jeho „pomocníkov“ a dokonca aj prézesa Ruricia v súvislosti s jeho hlásením v roku 370 (371)⁴⁰ popraviť. Utrpenie provincie sa tým nateraz skončilo. Ako sa zdá, na istý čas aj ustali útoky Austoriánov.

Vysvetlenie udalostí z Tripolitánie nie je jednoduché a v zásade sa nesie v dvoch rovinách. Obidve vychádzajú z predpokladu, že podobných prípadov sa muselo udiať v celom impériu viaceré. V prvom prípade je preto dôležité poznanie, čo tým Marcellinus sledoval, keď práve tento vyzdvihol. Hoci poskytol veľké množstvo faktov, jeho postoj nie je nestranný. To znamená, že začal prísne rozlišovať dobro a zlo v snahe vykresliť v čo najhorších farbách obraz stavu vlády počas panovania (kresťanského)⁴¹ cisára Valentiniana I.. Dosiahol to prostredníctvom jeho úradníkov Romana a Palladia, ktorých považoval zodpovedných za všetko zlo spáchané na tejto provincii a najmä na jednotlivcoch zo stredných vrstiev - členoch mestských a provinčných snemov (*curiales*)⁴². Sám autor bol takéhoto pôvodu a preto s nimi sympatizoval. Skutočný obraz doby ale nedokázal dokonale utajiť. Ukázalo sa to pri zmienke o podplatení predstaviteľov mesta a možno aj pri podozrivom priznaní posla.

Je tu však ešte jeden možný dôvod, prečo mal Marcellinus dôvod kriticky sa vyjadriť na adresu vtedajšieho stavu rímskej moci takýmto spôsobom. Celá kauza, napriek tomu, že pôsobí na čitateľa zmäteným dojmom, jasne odkrýva neschopnosť centrálnej ríšskej moci v Ríme promptne poskytnúť pomoc svojim občanom pri útokoch barbarov spoza rímskeho limitu.⁴³

Firmovo povstanie (370-375)

Povstanie Firma, ďalšie z rady politických nepokojov, sa udialo následne po strastiplných udalostiach v Tripolitánii a výrazne zasiahlo široké okolie. Firmus bol jedným zo zákonných synov Nubela (Nebula), ktorý mal „*medzi kniežatami maurských kmeňov najmocnejšie postavenie.*“⁴⁴ Za svojho života vládol Nubel vo východnej časti provincie Mauretania Caesarensis ako rímsky spojenec a no-

³⁹ Ibidem

⁴⁰ Demandt, A.: op. cit., s.281

⁴¹ Je známe, že Marcellinus obdivoval pohanského cisára Iuliana (Apostatu) a pohanské obdobie Ríma vôbec.

⁴² Počas dominátu, keď mestá stratili svoju autonómiu, sa tento úrad takmer povinne dedil z otca na syna, čím sa štát účinne vyhol únikom občanov z už neatraktívnych postov v správe ríše. Grant, M: Pád ríše rímskej. Brno 1997, s.66-67

⁴³ V minulosti vyústil podobný stav do uzurpácií, ktorých vodcovia (Septimia Zenobia v Palmýre, Marcus Cassianus Latinus Postumus v Gallii) sa ho snažili vyriešiť sami. Burian, J.: Římské impérium. Praha 1997, s.128

⁴⁴ Marcellinus (XXIX, 5)

siteľ titulu kmeňového miestodržiteľa (*praefectus gentis*). Mal viacerých synov, z ktorých Mascezel (Mascizel, Maskeledos) a Gildo slúžili v rímskom vojsku ako dôstojníci. V takto silne romanizovanej rodine, klane (sami seba volali „Iubaleni“ ako potomkovia legendárneho kráľa Iubu) by zdanlivo nemal vzniknúť žiaden odpor voči Rímu. Stalo sa tak pre rodinnú hádku medzi Firmom a Zammacom (Sammacom), jeho nevlastným bratom, Nubelovým nemanželským synom, ktorý v nej prišiel o život. Rímania by tomu určite nevenovali žiadnu pozornosť, keby sa nebol Zammac „*tešil zvláštnej priazni kómesa Romana*.“⁴⁵ Podľa Ammiana Marcellina Romanus v snahe pomstiť Zammaca, opäť prostredníctvom príbuzného Remigia intrigoval na cisárskom dvore v neprospech Firma. Ten, neschopný obrániť sa prostredníctvom svojich ľudí, v strachu o svoj život „*pretrhol svoje zväzky s ríšou a u (susedných kmeňov hľadal) pomoc do pustošenia*.“⁴⁶

Marcellinus teda aj v tomto prípade zjednodušil celý problém na intrigy a podlosť nám už známeho afrického kómesa Romana. Zložitosť vzťahov bude však určite komplikovanejšia, ako nám ju tu podal. Dôležitým faktorom pri tomto spore je nemanželský pôvod Zammaca a náklonnosť, ktorú voči nemu prechovával kómes. Môžeme tu uvažovať o možných snahách oboch, presadiť sa vzájomnou pomocou. Pre Zammaca znamenala Romanova podpora príležitosť získať postavenie, ktoré mu ako nemanželskému dieťaťu neprislúchalo, pre Romana naopak posilnenie svojho (prípadne rímskeho) postavenia na úkor mauruskej „autonómie“. Zammacova vražda mohla preto byť len odpoveďou Firma na tieto tendencie.

Začiatok Firmovho povstania sa kladie do roku 370⁴⁷. Hoci Marcellinus nehovorí konkrétne o tom, že by sa bol vyhlásil za cisára, niektoré okolnosti, ktoré v súvislosti s ním spomenul, tomu nasvedčujú. Stalo sa tak na miestach, kde sa zmienil o tribúnovi, ktorý „*vložil Firmovi na hlavu namiesto diadému svoju retiazku*“ a o bitke, pri ktorej bol Firmus odetý v „*široko rozvratom purpurovom plášti*.“⁴⁸ Zosimos, píšuci o tejto udalosti s istým odstupom, popri purpurovom rúchu jasne hovorí o vyhlásení za cisára.⁴⁹ Ako diadém, tak purpur (purpurový plášť) sú symbolmi cisárskej moci v domináte. Vo všeobecnosti sa dá povedať, že Firmus, napriek tomu, že mal veľkú podporu domorodých kmeňov, plne a nielen týmto nadviazal na rímske vladárske (uzurpátorské) tradície. Podporu mu

⁴⁵ Ibidem

⁴⁶ Ibidem

⁴⁷ Demandt, A.: op.cit., s.284. Opravil tu dátum, ktorý sa bežne vyskytuje v (staršej) literatúre. Rok 372 udáva ešte Diesner, H.J.: *Der Untergang der römischen Herrschaft in Nordafrika*. Weimar 1964, s.95

⁴⁸ Marcellinus (XXIX, 5)

⁴⁹ Zosimos (IV, 16)

totiž prejavili aj dve rímske vojenské jednotky (štvrtá lukostrelecká kohorta, Constantiovi pešiaci) a predmetom Firmovej koristi boli aj vojenské štandardy.⁵⁰

Prípadná podpora donatistov a circumcellionov (radikálnejšia vetva donatistov) v tomto povstaní je často diskutovanou otázkou. Isté je to, že hoci Firmus bol ortodoxného vyznania, existujú viaceré príklady ich vzájomných sympatií. Veľavravným je skutok donatistického biskupa mesta Rusicade, ktorý nechal otvoriť bránu pre uzurpátorské vojsko a s radosťou privítal Firma.⁵¹ Takéto otvorené priateľstvo zo strany donatistov si nakoniec odniesli ortodoxní kresťania vystavení rabovaniu maurských hôrd. Niet preto divu, že cisár Valentinianus I., inak v náboženských otázkach tolerantný, vydal proti donatistom roku 373 zákon⁵² a v neskoršom období ich sv. Augustinus hanlivo označoval menom „firmiani“.⁵³ Hlavnú podpornú silu však predsa znamenali domorodé maursko-berberské kmene a podpora väčšiny súrodencov (tak napríklad bratia Dius a Mascezel velia jemu spriazneným kmeňom Tyndanov a Masinissanov, podobne konal brat Mazuca a sestra Cyria). Firmov brat Gildo bojoval prekvapujúco na strane Rimánov.⁵⁴

Pri obsadzovaní krajiny sa Firmus so svojimi jednotkami zameril na zaistenie pobrežného pásma s mestami. Jadro získaných území tvorila východná časť provincie Mauretania Caesarensis, kde padli do jeho rúk mestá Caesarea a Icosium. Firmove akcie zasiahli súčasne provinciu Mauretania Sitifensis, asi aj Numidiu a možnou obeťou bola tiež Africa Proconsularis. Odobratie takto širokého pásu pobrežia by muselo znamenať do budúcnosti veľké hospodárske straty pre ríšu a samozrejme ohrozenie zásobovania Ríma obilím. Preto prišla v roku 373 vojenská odpoveď cisárskeho dvora. Dovtedy sa situáciu snažil podchytiť africký kómes (*comes Africae*) Romanus, ktorý vtedy stratil cisárovu dôveru. Do Afriky bol na jar 373 vyslaný veliteľ jazdy (*magister equitum*) Theodosius st., aby tu urovnal pomery. Týkalo sa to aj pomerov v rímskych vojenských a civilných úradoch. Dal uväzniť Romana i jeho zástupcu Vincentia. V rovnakom čase boli prepustení zo svojich úradov vikár (*vicarius Africae*) Crescens a africký prokonzul (*proconsul Africae*) Rusticus Iulianus.⁵⁵ Mesto Sitifis slúžilo

⁵⁰ Napriek týmto skutočnostiam nehodnotil Mommsen status Firma v týchto intenciách. Naopak, priznal mu ašpiráciu na „kráľa Afriky“. Mommsen, T.: op.cit., s.558. Naopak Seek so samozrejmosťou hovorí o uzurpácii, pričom podľa neho sa najprv dal Firmus vyhlásiť za cisára spomínanými rímskymi jednotkami a domorodé kmene sa pridali až následne. Seek, O.: Geschichte des Untergangs der antiken Welt. Band V., Stuttgart 1921, s.27

⁵¹ Seek, O.: op.cit., s.27-28

⁵² Demandt, A.: op.cit., s.285

⁵³ Diesner, H.J.: Gildos Herrschaft und die Niederlage bei Theuste (Tebessa). Klio XL, 1962a, s.180

⁵⁴ Warmington, B. H.: op.cit., s.11

⁵⁵ Rusticus Iulianus (XXII, 6) a Crescens (XXVIII, 1) sú súčasne negatívnymi postavami u Marcellina. Po príchode Theodosia st. sa dovíšili aj životné osudy ďalších aktérov kauzy, Palladia a Remigia. Palladius bol Theodosiom usvedčený z klamstva pri tejto hre a obesil

ako východisková základňa pri jeho troch ťaženiach proti Firmovi, v rokoch 373 - 375. Pri bojoch využil Theodosius aj taktiku vyjednávania, čím získal spojencov z radov barbarov. Zaujímavým javom je, že dôležitým bodom bol „*boj o tábory s potravinami, ktorý sa často odohrával na opevnených fundi, alebo castella, ktoré urputne bránili domorodci.*“⁵⁶ Tieto pevnosti, centrá skonfiškovaných cisárskych latifundií, prípadne pôvodné vlastníctva berberských kmeňových náčelníkov, nahrádzali funkciu miest vo vzdialených oblastiach Afriky.⁵⁷ Roku 375 bolo povstanie definitívne potlačené a Firmus, po tom čo ho uväznili, spáchal samovraždu.

Gildonova samovláda (397- 398)

Gildo, jeden z mnohých synov kráľa Nubela (Nebula), bojoval ako jediný proti Firmovi na rímskej strane. Keďže bol dôstojníkom v armáde, mohol sa stať v roku 385 africkým kómesom (*comes Africae*).⁵⁸ Do tejto funkcie ho pravdepodobne vymenoval Magnus Clemens Maximus, uzurpátor trónu (383-388), zrejme totožný s niekdajším spolubojovníkom Gildona, bojujúcim pod velením Theodosia st., proti Firmovi. V čase Maximovej uzurpácie podporoval Gildo uzurpátora dodávkami potravín pre Itáliu.⁵⁹ Napriek pádu uzurpátora zostal Gildo vo svojej funkcii a začal si upevňovať svoje pozície. Začalo sa to sobášom jeho dcéry Salviny s Nebridiom, synovcom cisárovnej Flacilly. Už pred rokom 393 dosiahol vysokú funkciu veliteľa a správcu afrického vojska (*comes et magister utriusque militiae per Africam*).⁶⁰ Stalo sa tak počas Eugeniovej uzurpácie (392-394), keď mu ju udelil riadny cisár.⁶¹ Do bojov však nezasiahol, dokonca

sa (XXVIII, 6). Podobný koniec mal aj Remigius, keď sa dozvedel o obnovení procesu proti nemu (XXX, 2).

⁵⁶ Diesner, H.J., 1964: op.cit., s.96

⁵⁷ Marcellinus hovorí o jednej z nich (Petrenská usadlosť), že to bolo „vystavané skutočné mesto“ (XXIX, 5). Napr. v provincii Panonia splňali túto funkciu tzv. vnútrozemské pevnosti, „Binnenfestungen“. Bližšie Soproni, S.: Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes. München 1985

⁵⁸ Rok 385 udáva Diesner, H.J., 1962a: op.cit., s.178. Naopak Warmington, B.H.: op.cit., s.11 uvádza rok 387. Rok 385 je však pravdepodobnejší, lebo už v rokoch 383-384, ako sa zdá, mal Maximus Afriku na svojej strane. Gwatkin, H.M. – Whitney, J.P.: The Cambridge Medieval History (The Christian Roman Empire And The Foundation Of The Teutonic Kingdoms). Vol. I., Cambridge 1924, s. 239.

⁵⁹ Warmington, B. H.: op.cit., s.11

⁶⁰ Diesner, H.J., 1962a: op.cit., s.178. Je možné, že tak ako v minulosti v prípade Odaenatha z Palmýry, ktorý dostal titul *dux Orientis*, si chcel zabezpečiť Rím vernosť aj u Gidona vysokou hodnosťou. Bol to jeden z prostriedkov, ako predísť snahám jedinca o uzurpáciu. Mommsen, T.: op. cit., s.402

⁶¹ Diesner, H.J.: Afrika und Rom in der Zeit des Dominats. In Afrika und Rom in der Antike. Halle 1968, s. 102

pre Itáliu, nad ktorou mal moc uzurpátor, zabezpečoval určité dodávky potravín. Keď Theodosius st. dosiahol víťazstvo nad Eugeniom v bitke pri rieke Frigidius (Vipava) v roku 394, Gildo sa prihlásil so svojou vernosťou tým, že cisárovoho syna Honoria uznal ako nástupcu pre západnú časť ríše. Nakoľko bola jeho vernosť úprimná, sa ukázalo roku 395. Vtedy pozastavením dodávok potravín do Itálie upozornil na svoje zámery vymaniť sa z pod „nadvlády“ Honoria. V roku 397, po tom, čo odriekol svoju vernosť Honoriovi, v snahe vyhnúť sa označeniu „uzurpátor“ sa Gildo oficiálne podrobil východorímskemu cisárovi Arcadiovi. I keď Konštantínopol uvítal toto rozhodnutie a vyslal sem svojich správcov, Rím sa nemohol s touto situáciou v žiadnom prípade zmieriť.

Stilicho, hlavný veliteľ vojska (*magister militum*), dosiahol to, že rímsky senát označil Gildona za verejného nepriateľa (*hostis publicus*). Na jar roku 398 vyslal Stilicho svojho favorita Mascezela, nám opäť známeho účastníka Firmovho povstania, bojujúceho vtedy proti Rimanom, aby ako veliteľ vojska zúčtoval s Gildonom. Pokiaľ ide o vzťah dvoch bratov, Zosimos nám ho interpretuje tak, že Mascezelovi „v *barbarskej zúrivosti siahal Gildo na život, a tak ho v skutočnosti donútil odplaviť sa do Itálie k Stilichonovi a povedať mu, čo zakúsil od svojho brata.*“⁶² Nech to bolo s bratmi akokoľvek, k stretu oboch vojsk došlo pri rieke Ardalio (Souma) v miestach medzi mestami Theveste (Tebessa, Tebeste) a Ammadaera (Haidra). V bitke dosiahol Mascezel úplné (a nečakané) víťazstvo a prinútil Gildona utiecť do mesta Thabraca (Tabarca). Tam bol zajatý (apríl 398) a po niekoľkých mesiacoch popravený (31.7.398).⁶³

Neuveriteľne rýchly pád Gildonovej moci si však žiada podrobnejšie vysvetlenie procesov a činiteľov, ktoré k nemu viedli.⁶⁴ Veľkú úlohu pri ňom hrá otázka podporovateľov Gildona. Ako v prípade Firma, tak aj on podporoval donatistov a circumcellionov. V minulosti bola táto vzájomná spolupráca preceňovaná v prospech donatistov, ktorých akýmsi vodcom bol v tom čase ich biskup Optatus z Thamugadi. Ten sa prostredníctvom „*fingovaných právnických činností a vydieračských machinácií*“⁶⁵ zúčastňoval na nezákonnom privlastňovaní majetkov, ktoré dovtedy patrili pozemkovým vlastníkom ortodoxného vyznania verných Rímu. Takýmto spôsobom boli uspokojované majetkové požiadavky donatistov a circumcellionov, často skutočne nemajetných. Nedá sa ale jednoznačne povedať, že dochádzalo k cielenému potláčaniu ortodoxnej (katolíckej) cirkvi zo strany Gildona, lebo „*bral naďalej ohľad na dôslednú ortodoxiu a zbožnosť príbuzných jeho manželky.*“⁶⁶ Faktom však zostáva, že na úkor pôvodných majiteľov zhromaždil Gildo také pozemkové vlastníctvo, že po jeho páde zriadil Rím na jeho správu osobitnú „komisiu“ (*comitiva Gildoniaci patrimonii*), ktorá sa

⁶² Zosimos (V, 11)

⁶³ Seek, O.: op.cit., s.289

⁶⁴ Diesner venuje tomuto problému celú štúdiu. Diesner, H.J., 1962a: op.cit., s.178-186

⁶⁵ Diesner, H.J., 1968: op.cit., s. 102

⁶⁶ Warmington, B.H.: op.cit., s.12

mala postarať aj o vytlačenie na ňom usadených circumcellionov (tzv. *transeuntes a occupatores*).

Postup vlády proti donatistickým „živlom“ bol na záver v celku prekvapivo mierny.⁶⁷ Tu je preto na mieste otázka, akú mali skutočnú úlohu pri povstaní. Ak zvážime to, že neexistujú doklady o ich účasti pri bitke pri Theveste, môžeme sa nazdávať, že donatisti (ako zásadní odporcovia zasahovania štátu do cirkvi) boli pri podpore Gildona skôr pasívne zúčastnení a len využívali jeho priazeň na dosiahnutie vlastného cieľa, ktorým bolo najmä zabezpečenie svojej cirkvi prerozdelením cudzieho majetku a zároveň potlačenie schizmy vo vlastných radoch (maximianisti, rogatisti).⁶⁸ Priama neúčast' na Gildonovej vláde, obava z opätovných nepokojov a pravdepodobne aj nedostatok pracovných síl na latifundiách sa prejavili v miernom „zúčtovaní“ vlády s týmito skupinami obyvateľstva. Príbuznosť Gildonovej dcéry Salviny s cisárskym dvorom zohrala iste rolu, keď samotná rodina zostala nedotknutá.

Nateraz sme sa ešte stále nedotkli priebehu samotnej bitky pri Theveste, pri ktorej bojovali dve počtom nezrovnateľné armády.⁶⁹ V žiadnom prípade sa nemieme spoľahnúť na Zosima, ktorý tvrdí, že „*Stilicho mu (Mascezelovi) dal silné vojsko.*“⁷⁰ Ak Mascezel disponoval armádou o 5 000 mužoch, tak Gildo ich mal 70 000.⁷¹ V prípade veľkej armády Gildona sa však vôbec nedá hovoriť o kompaktnosti. Popri jeho rímskych kohortách (*cohortes*), dotiahnutých roľníkoch (*cultores*), bojovali v tejto bitke aj oddiely barbarov zo vzdialených území, z kmeňov Nasamonov, Garamantov a Autolov. Výsledok bitky nás zároveň núti predpokladať, že rozhodujúcou v nej predsa len nebola úderná sila oboch armád. Mascezel pred jej vypuknutím použil pravdepodobne prostriedky prehovárania, ktorými si získal podporu širokých (ortodoxných) vrstiev, predovšetkým v radoch dôstojníkov a vysokých veliteľov. Ak tieto, predsa len regulérne jednotky Gildonovho vojska prešli na stranu Mascezela, nedalo sa čakať, že boj dokončia barbari a roľníci. Jeho vojsko sa teda počas bitky rozpadlo a rozutekalo.

Napriek tomu, že príčiny prehry sme sa pokúsili definovať, zostáva tu otázka, prečo vyslal Stilicho Mascezela len s päťtisícovou armádou, keď bol jeho favoritom. Kľúčom k jej riešeniu môže byť pocit ohrozenia, ktorý pravdepodobne pociťoval Stilicho v čase prítomnosti Mascezela na rímskom dvore. Stojí za taktiež povšimnutie, že oddiely pridelené Mascezelovi bojovali pred krátkym časom na strane uzurpátora Eugenia proti Theodosiovi⁷². Ako sa

⁶⁷ Napriek tomu viacerí z Gildonových podporovateľov nasledovali jeho osud. Takto skončil aj donatistický biskup Optatus. Seek, O.: op.cit., s.289

⁶⁸ Diesner, H.J., 1962a: op.cit., s.179

⁶⁹ Vyskytol sa aj názor, ktorý hovorí, že k riadnemu vojenskému stretu ani nedošlo. Gwatkin, H.M. – Whitney, J.P.: op.cit., s.263

⁷⁰ Zosimos (V, 11)

⁷¹ Seek, O.: op.cit., s.283, 288

som na strane uzurpátora Eugenia proti Theodosiovi⁷². Ako sa zdá, ani Stilicho nepredpokladal taký úspech Mascezela, lebo podnikol ďalšie prípravy na zbrojenie proti Gildonovi⁷³. Zosimos zaznamenal, že po Mascezelovom víťazstve, „*Stilicho mu (Mascezelovi) závidel jeho úspech, ale predstieral, že si ho váži.*“⁷⁴ To však bolo už po víťazstve, no pocit nedôvery tu musel byť od počiatku. Potvrdením tohoto predpokladu je v neposlednom rade správa, že Stilichonovi ozbrojenci nakoniec „*zhodili z mostu Maskaleda, ktorý bol medzi inými v jeho sprievode.*“⁷⁵ Ak si dáme všetky spomínané údaje do súvisu, mohli by sme dospieť k domnienke, že cisársky dvor (Stilicho) sa pokúsil odstrániť ako Mascezela, tak aj oddiely bývalého uzurpátora tým, že ich vyslal do Afriky, kde sa mali stať obeťou početnej prevahy Gildonovho vojska. Štát by sa tak zbavil elementov, ktoré sa už v minulosti ukázali ako nespravodlivé a v prítomnosti naďalej predstavujúce skrytú hrozbu.

Heraclianova ofenzíva v Itálii (413)

Gildonovým nástupcom na poste afrického kómesa sa stal Bathanarius, švagor Stilichona, ktorý si takto zaručil lojalitu osoby zastávajúcej významný post, súvisiaci s tak dôležitou úlohou ako bolo zásobovanie Itálie. Bathanarius zotrval na svojom poste až do pádu Stilichona roku 409, keď bol vystriedaný Heraclianom, „*ktorý vlastnou rukou zabil Stilichona a teraz za odmenu dostal túto hodnosť.*“⁷⁶ Do úradu ho dosadil Olympius, nový správca cisárskych úradov (*magister officiorum*). Voľba Heracliana sa spočiatku ukázala pre ríšu ako veľmi prospešná. Ten totiž zostal na strane cisára Honorio aj v čase, keď Alarich prinútil rímsky senát, aby Rimania „*ozdobili mestského prefekta Attala purpurovým plášťom a diadémom a povýšili na cisársky trón.*“⁷⁷ Heraclianus vtedy zastavil zásobovanie Ríma potravinami z Afriky, aby tak prispel k oslabeniu Attalových pozícií. Odpoveď na to nenechala dlho čakať, lebo „*Alarich poradil Attalovi správne, aby do Afriky a Kartága poslal primerané vojsko, ktoré malo zbaviť vlády Heracliana, aby ako Honoriov stúpenec neprekážal jeho podnikom.*“⁷⁸ Útok bol neúspešný možno aj preto, že Attalus „*odovzdal velenie nad africkým vojskom Constantovi bez toho, aby s ním poslal dostatočne silný oddiel.*“⁷⁹ Po vyplenení Ríma roku 410 sa podujal na zásah proti Heraclianovi sám Alarich

⁷² Diesner, H.J., 1962a: op.cit., s.182

⁷³ Diesner, H.J. 1962a: op.cit., s.182-183

⁷⁴ Zosimos (V, 11)

⁷⁵ Zosimos (V, 11)

⁷⁶ Zosimos (V, 37)

⁷⁷ Zosimos (VI, 5)

⁷⁸ Zosimos (V, 7)

⁷⁹ Ibidem

tým, že sem vyslal svoje loďstvo, ktoré však zničila búrka. Krátko nato Alarich umrel a nebezpečenstvo bolo zažehnané. Môžeme podotknúť, že Afrika sa stala v rokoch tejto krízy útočiskom mnohých, najmä bohatých utečencov z Itálie.⁸⁰

Pri tvrdých opatreniach v rokoch 410-412 sa Heraclianus podieľal aj na dôslednom zúčtovaní s donatistami. Za svoje služby pre ríšu bol vyznamenaný roku 413 konzulátom. Asi vtedy dozrelo u neho presvedčenie, že cisár Honorius nie je hoden svojho úradu. Preto sa na jar toho roku (413) rozhodol pre vzburu⁸¹ s cieľom dosiahnuť cisársky trón. Na rozdiel od svojich predchodcov, uvedomujúci si, že ako africký kómes (*comes Africae*) disponuje celým loďstvom, určeným pre zásobovanie Ríma, nečakal na zásah zvonka. Udrel ako prvý po tom, čo opäť zastavil prísun potravín. Jeho flotila pristála pri ústí Tibera, ale vojsko, ktoré dopravila, porazil veliteľ dôstojníckych jednotiek kadetov (*comes domesticorum*) Marinus pri Via Flamina (Otricoli). Ten nechal Heracliana, ktorý utiekol do Afriky, chytiť a následne v Kartágu popraviť. Následný zásah ravennskej vlády proti vzbuře bol mimoriadne dôsledný a tvrdý. Dokonca cisárski úradníci ako kómes Macedonius alebo notárius Dultitus dôsledne potláčali donatistickú alebo circumcellionskú opozíciu.

Ak máme hovoriť o konkrétnej príčine neúspechu Heraclianovho ťaženia do Itálie, treba snáď spomenúť to, že „nemohol nikdy rátať s ich (myslí sa tu ortodoxných veriaciach) jednoznačnou podporou pri podujatiach namierených proti cisárovi.“⁸² Táto nechota sa musela prejaviť utajovaním a tým aj oslabením celej akcie. Ako presvedčený ortodoxný kresťan nemal podporu ani pohanov, ani donatistov.

Bonifatiov odpor voči Ravenne

Po upokojení situácie súvisiacej s Heraclianom vstúpila Afrika do svojej poslednej fázy života pod rímskou správou. V týchto rokoch sa dá dokonca hovoriť o poslednom rozkvetu provincií. Po tom, čo Rimania priznali právo africkým barbarom obchodovať medzi sebou, došlo ku stabilizácii situácie na hranici a zlepšila sa aj hospodárska situácia.⁸³

Svoj podiel na počiatocnom úspechu provincií mal určite aj dôstojník rímskej armády, silný ortodoxný veriaci, Bonifatius. Svoje vojenské kvality dokázal pri potláčaní zvyškov donatistov a v bojoch so saharskými nomádmi. Keď mu v roku 421 zomrela manželka, plánoval zvyšok života stráviť ako mních v utiahnutosti. Nestalo sa tak, lebo dal na prehováranie a rady Augustina, ktorý

⁸⁰ Warmington, B.H.: op.cit., s.13

⁸¹ Ibidem

⁸² Diesner, H.J., 1968: op.cit., s.106

⁸³ Diesner, H.J., 1968: op.cit., s.107

bol presvedčený, že ako schopný vojvodca dokáže urobiť pre cirkev a Rímsku ríšu viac. To, že Augustinus asi vedel, prečo mu toto vážne rozhodnutie vyhovovalo, ukázala jeho pokračujúca kariéra a osobný život. Už roku 422 bol prevelený do Itálie a neskôr do Hispánie, aby tam bojoval pod Castinom proti Vandalom. Po návrate do Afriky ho roku 423 zvolili za afrického kómesa (*comes Africae*) a približne v tom čase sa po druhýkrát oženil s bohatou Pelagiou, ktorá bola ariánskeho vyznania⁸⁴, prípadne z arianizmu práve vystúpila.⁸⁵ Tejto udalosti však predchádzali deje odohrávajúce sa na cisárskom dvore, do ktorých Bonifatius výrazným spôsobom zasiahol.

Ešte v roku 421 Bonifatius finančne podporil Gallu Placidiu, manželku práve zosnulého Constantia (III.), spolucisára jej brata Honoria, ktorá bola na úteku pred svojím bratom do Konštantínopola.⁸⁶ Tým sa samozrejme dostal do cisárskej nepriazne. Smrť západorímskeho cisára Honoria v auguste roku 423 zásadne ovplyvnila jeho ďalší osud a smerovanie. Keďže nebolo jednoznačne vyriešené nástupníctvo na cisársky trón (Honorius nezanechal syna), znamenal tento zvrät zneistenie situácie v ríši. Ako obvykle objavil sa aj uzurpátor trónu, tentokrát Iohannes. Bonifatius zostal napriek tomu verný príslušníkom legitímnej dynastie, Galle Placidii a jej synovi Valentinianovi (III.), ktorého mala s Constantiom III.. Pri oslabovaní Iohannových pozícií použil africký kómes už osvedčenú taktiku svojich predchodcov (Gildona, Heracliana) zastavením dodávok obilia do Ríma (424/5)⁸⁷. Takto oslabený Iohannes bol ľahko vytlačený vojenskou expedíciou z východnej časti ríše, aby na trón mohol nastúpiť Valentinianus III. spolu so svojou matkou regentkou.

Podľa posledných názorov príčina nastávajúcich sporov Bonifatia s cisárskym dvorom spočívala v jeho nespokojnosti s odmenou, ktorá sa mu dostala za spomínanú pomoc (dostal titul *comes domesticorum*, malý v porovnaní s jeho konkurentmi Aetiom a Felixom). S tým súvisela aj konkurencia medzi Felixom a Aetiom na jednej strane a Bonifatiom na strane druhej. Podľa iných bol problém dokonca v tom, že bol obviňovaný z cudzoložstva. Spomínané obvinenie mohlo súvisieť s jeho manželstvom s (bývalou) ariánkou, ktoré mohli jeho neprajníci využiť takýmto spôsobom proti nemu. Je však pravdepodobné, že Bonifatius v tomto konkurenčnom boji začal zanedbávať svoje povinnosti pri obrane hraníc pred barbarmi. Ku všetkým subjektívnym príčinám sa pridalo aj vyčerpanie obyvateľstva Afriky dodávaním obilia do Itálie, prísny vyberaním daní, veľkými príspevkami na vojenské oddiely, útokmi barbarov na vlastnom území.⁸⁸

⁸⁴ Diesner, H.J.: Die Lage der nordafrikanischen Bevölkerung im Zeitpunkt der Vandaleninvasion. Historia XI, 1962b, s.109. Warmington, B.H.: op.cit., s.14.

⁸⁵ Diesner, H.J., 1968: s.108

⁸⁶ Diesner, H.J., 1968: s.109

⁸⁷ Warmington, B.H.: op.cit., s.13, uvádza roky 424/5, ale pomoc nešpecifikuje. Tú spomína Diesner, H.J., 1968: op.cit., s.105

⁸⁸ Diesner, H.J., 1968:s.109

Asi zo strachu pred intrigami svojich konkurentov odmietol Bonifatius v roku 427 vyzvanie cisárskeho dvora, nariadujúce, aby sa dostavil a vysvetlil svoje správanie. Po tomto geste nasledovala ihneď odpoveď Ravenny (sídlo cisára) vo forme odobratia titulu afrického kómesa a ozbrojenej výpravy do Afriky. Expedícia bola však pri obliehaní Kartága porazená.⁸⁹ V nasledujúcom roku (428) bola z Ríma vypravená druhá expedícia, pozostávajúca z gótskej (ariánskej) armády, ktorej velil Germán Sigisvultus, jeho mienený nástupca vo funkcii kómesa. Bonifatius sa namiesto vojenského stretu so Sigisvultom, stiahol do mesta Sitifis. Sigisvultus sa zatiaľ zmocnil Kartága a Hippo Regia. Vážna situácia, doplnená o obnovené útoky barbarov, prispela k tomu, že na príhovor Augustina a ďalších ľudí, sa Bonifatius prostredníctvom Daria uzmieril s Ravennou (a ortodoxnou cirkvou)⁹⁰, za čo mu bol vrátený titul afrického kómesa a Sigisvultus odvolaný. Ako však ukáže nasledujúca stať, bolo to už skutočne neskoro, lebo predchádzajúce počínanie Bonifatia malo priamy, alebo nepriamy dopad na nadchádzajúci vpád Vandalov.

Vpád Vandalov do Afriky

Už v roku 427 sa začalo pre Afriku obdobie posledného utrpenia a úpadku zároveň. V čase sporov kómesa s ravenskou vládou sa dali barbarské (berberské) kmene v južných oblastiach provincií Mauretania Sitifensis a Numidia (t.j. medzi slaným močariskom Hodna a pohorím Aures) opäť do pohybu. Pociťujúc oslabenie africkej správy, vyšli zo svojich skrýš v týchto teritóriách aj posledné zvyšky donatistov, aby mohli naposledy začať s nepokojmi.⁹¹

To najhoršie prišlo až samotným príchodom Vandalov a Alanov v máji roku 429, keď sa presunuli do Afriky z Hispánie. Hoci pramene (Procopios) hovoria o tom, že Bonifatius v snahe odraziť Sigisvulta pozval Vandalov na pomoc a zabezpečil ich prepravu, nemôžeme tento fakt hodnoverne doložiť. Napriek tomu môžeme počítať s návrhom Bonifatia smerovaného Geiserichovi, kráľovi Vandalov, ktorý mu prisudzoval všetky tri mauretánske provincie.⁹² Ak sa tak aj stalo, nakoniec bol sám Bonifatius, už uzmierený s Ravennou, poverený odbojom proti invázii Vandalov. Aké faktory zohrali rolu pri tomto jeho obrate sa môžeme len domnievať, isté je len to, že predchádzajúci stav by viac vyhovoval

⁸⁹ Diesner, H.J., 1968: s.110

⁹⁰ Bury, J.B.: *History of The Later Roman Empire from The Death of Theodosius I. To The Death of Justinian. (395 – 565 AD)*. Vol. I., London 1923, s.247, kladie čas zmierenia s Ravennou až do obdobia po začatí invázie Vandalov (429). Warmington, B.H.: op.cit., s.14, zmluvu spája so Sigisvultovou výpravou, teda umiestňuje ju v čase pred priamym vpádom Vandalov.

⁹¹ Diesner, H.J., 1968: s.110

⁹² Bury, J.B.: op.cit., s.245. Warmington, B.H.: op.cit., s.14

ako dvoru, tak jemu. Vandalskí susedia neboli žiadnou zárukou budúceho Bonifatiovho postavenia a je pravdepodobné, že priebeh ich obsadzovania Afriky nebol v súlade s Bonifatiovými návrhmi a ponukou.

Stav sa už nedal zvrátiť a 80 000 Vandalov, doprevádzaných pätnástimi tisícami vlastných bojovníkov bolo na africkej pevnine.⁹³ V súvislosti s dátumom ich príchodu sa hovorí, že Geiserich bol zdržaný roku 428 v bojoch so Svébmí (Svévmi) na hispánskom území a inváziu preto presunul na nasledujúci rok. Otázky okolo ich príchodu boli pre obyvateľstvo oboch Mauretánií nepodstatné v porovnaní s tým, čo muselo prežiť. Geiserich sa však nezastavil len pri nich. Zakrátko vstúpil do Numidie, porazil a následne obklúčil Bonifatia v Hippo Regiu (máj - jún 430). Mesto vzdorovalo viac než rok, pokým v júni 431 neprelomil Geiserich jeho obranu. Z Itálie a Konštantínopolu boli ešte predtým (430) vyslané nové posily vedené Alanom Asparom a Bonifatiom, ktoré však boli dr vivo porazené. Kartágo a Cirta boli tak poslednými významnými mestami zostávajúcimi pod rímskym velením.

Po obsadení väčšiny územia Mauretánií a časti Numidie sa postup Vandalov prekvapivo zastavil. Geiserich v snahe upevniť si svoje postavenie v doteraz dobytých provinciách začal mierové rokovania s Ravennou. Výsledkom dohovorov bolo potvrdenie terajšieho *status quo* dvorom a foederatská zmluva (február 435), čo znamenalo, že do Hippa sa vrátili Rimania a Geiserichovi pripadlo obsadené územie bez ďalších bojov. Akonáhle si ten upevnil svoje pozície, čoskoro obnovil obsadzovanie provincií a (už) v roku 439 obsadil Kartágo.⁹⁴ Pre Itáliu znamenala strata tohoto mesta najväčšiu pohromu (najmä psychologického charakteru) od roku 410, keď Alarich obsadil Rím. Nebezpečenstvo, ktoré okolo seba šíri lo Geiserichove pirátske loďstvo, schopné operovať po celom Stredomorí, prinútilo východorímskeho cisára Theodosia II. vyslať svoju eskadru (441), aby získala Kartágo naspäť do rímskych rúk. Geiserich ako schopný štátnik začal rokovania, ktoré takticky predlžoval až dovtedy, kým Theodosius II. neuzavrel pre seba nevýhodnú zmluvu. Bol k tomu prinútený nutnosťou stiahnuť vojsko, ktoré potreboval na zastavenie invázie Hunov v európskom priestore. Nová zmluva z roku 442 určila, že Rímskej ríši zostali provincie Mauretania Sitifensis, Mauretania Caesarensis, Tripolitana a časť Numidie. Vandalom tak pripadla Africa Proconsularis a Byzacena. Mauretania Tingitana, prináležiaca do diecézy Hispania, zostala taktiež v rukách Rimanov (Vandali ju nikdy celkom neobsadili).⁹⁵

Ak sledujeme príčiny úspešného postupu Vandalov na Africkej pevnine, nemôžeme v tom vidieť len dokonalú stratégiu ich vojska, ale aj viaceré ďalšie fakto-

⁹³ Bury, J.B.: op.cit., s.246

⁹⁴ Warmington, B. H.: op.cit., s.14

⁹⁵ Warmington, B.H.: op.cit., s.255

ry, ktoré mali mnohokrát svoje korene v minulosti. Vzhľadom na ich zložitosť a počet zmienime sa o nich len v bodoch:

1. rozštiepenosť záujmov afrického obyvateľstva (náboženské, „etnické“, spoločenské rozpory)
2. nedôvera k západorímskemu dvoru, súvisiaca s vysokou daňovou zaťaženosťou, útlakom (vo forme dodávok potravín pre Itáliu), neschopnosťou zabezpečiť ochranu obyvateľstva pred útokmi kmeňov (Bonifatius) a z toho vyplývajúca absencia odporu v kruhoch civilného obyvateľstva proti Vandalom⁹⁶
3. podpora Vandalov z radov domorodých kmeňov (rímski autori nehovoria vôbec konkrétne o Vandaloch, ale o barbaroch a zbojníkoch a pod.)⁹⁷ a možno aj donatistov
4. veľmi pravdepodobná podpora germánskych foederatských jednotiek prevažne ariánskeho vyznania, ktoré sa nachádzali na území Afriky (najmä po zdecimovaní pôvodných jednotiek v povstaniach Gildona a Heracliana⁹⁸)
5. nesústredenosť dvora a jeho armád pri potláčaní Vandalov (rozpory Bonifatius vs. Aetius)
6. komplexne zlá situácia v západnej časti ríše

Dopad invázie na politickú situáciu v ríši mal hlboký dosah. Vandalské kráľovstvo dosiahlo prakticky nezávislé postavenie na rímskom impériu a dokonca dlhé obdobie ho neustále ohrozovalo svojím loďstvom (vyplienenie Ríma v roku 455). Rok 455 znamená súčasne pád rímskej vlády v Tripolitánii a v ostatných oblastiach zálivu Syrta. Keď zlyhal aj posledný pokus získať Afriku (cisár Leon I. v roku 468), uzavrel cisár Zenon definitívnu mierovú zmluvu s Geiserichom (474).⁹⁹ Hospodársky dopad invázie sa zrejme neprejavil úplným a okamžitým zastavením dodávok potravín. Od roku 435 mali Vandali Rímu podľa zmluvy odovzdávať ročný tribút, ktorý mohlo ľahko predstavovať obilie. Ak aj po roku 442 dosiahli Vandali úplnú samostatnosť, časť provincií bola naďalej v rímskych rukách a súčasne mohlo byť v záujme vandalských vlastníkov latifundií poskytnúť svoju nadprodukciu obilia na rímsky trh. To ale výrazne oslabilo už aj tak schudobnenú ríšu a postaralo sa o jej skorý zánik.

Príčiny vzniku proticisárskych povstaní v severnej Afrike

Pri súhrnnom hodnotení povstaní v severnej Afrike treba hneď v úvode zdôrazniť, že sú v mnohom veľmi špecifické v porovnaní s uzurpáciami, ktoré sa udiali v iných častiach ríše. „Klasickým“ uzurpátorom bol len Heraclianus, na-

⁹⁶ Diesner, H. J., 1962b: op.cit., s.103, 107

⁹⁷ Diesner, H.J., 1962b: op.cit., s.99

⁹⁸ Diesner, H.J., 1964: op.cit., s.86

⁹⁹ Diesner, H.J., 1968: op.cit., s.113

koľko sa ako jediný pokúsil priamo ovládnuť cisársky post v Ríme. Ostatní zostali pôsobiť na domácom území bez akýchkoľvek aktivít smerom na centrálnu moc v Ríme. Dôležitou sa tu preto stáva otázka ich domáceho zázemia a dôvodov, pre ktoré sa uberali práve týmto smerom.

Tak ako mnohé iné provincie zažila aj severná Afrika na svojom území vpády barbarov. I keď viaceré z nich nadobudli desivé rozmery, nakoniec, aj keď s veľkým oneskorením, boli domorodé kmene vždy pacifikované zásahom vojsk, ktoré vyslal Rím (vojsko cisára Maximiana, veliteľa jazdy Theodosia st.). Galské cisárstvo Marca Cassiana Latina Postuma a jeho nasledovníkov (259 – 273) či vláda Zenóbie v Palmýre (267 - 272), pri ktorých bola ústredným motívom k oddeleniu od ríše snaha samostatne sa vysporiadať s útokmi barbarov, nemajú v Afrike paralelu. Naopak, v Afrike sa stretáme s tým, že dvaja z uzurpátorov (Firmus, Gildo) mali evidentne domáci (barbarský) pôvod a využívali na presadenie svojich cieľov domorodé kmene, o ktorých nemožno hovoriť ako o romanizovanom obyvateľstve, začlenenom do rímskeho sveta.

Domorodé kmene zohrávali v rímskej Afrike síce dôležitú, ale predsa len druhoradú úlohu. Náš záujem sa preto teraz sústreďuje na viac či menej romanizované obyvateľstvo prímorských oblastí. Nakoľko sa u neho presadilo povedomie patričnosti k rímskej „národnosti“ v bežnom živote, nevieme. Vieme však, že napriek spoločnému jazyku a kultúre počas celého trvania rímskeho panstva v Afrike pociťovali obyvatelia Itálie istú averziu k tamojším provinciálom. Dá sa tu dokonca hovoriť o nich skôr ako o „Afrikáncoch“ ako o Rimanoch.¹⁰⁰ Tento faktor mohol ovplyvniť konanie všetkých ostatných uzurpátorov, o ktorých jasne domorodom pôvode nie sú zmienky (Lucius Domitius Alexander, Bonifatius).

Nech bol pocit „afrikánstva“ u uzurpátorov akýkoľvek, všetci, s výnimkou Firma (a Iuliana), boli súčasne hlavnými predstaviteľmi rímskej správy. Presnejšie, Lucius Domitius Alexander bol vikár (*vicarius Africae*), ostatní (Gildo, Heraclianus, Bonifatius) mali titul afrického kómesa (*comes Africae*). Keďže táto hodnosť bola najvyššou vojenskou hodnosťou v celej diecéze, zahŕňala velenie nad mobilnými vojenskými jednotkami v Afrike a jej nositeľ bol „*spoluzodpovedný za export úrody do Itálie*“¹⁰¹ a zároveň disponoval celým zásobovacím loďstvom určeným na jej transport¹⁰², musíme vidieť za tým istú súvislosť. Skutočne, kumulácia tak veľkých právomocí v rukách jednej osoby nebola zabezpečená účinnou ochranou pred možnosťou ich zneužitia. Natíska sa tu však otázka, prečo bolo zásobovanie Ríma potravinami zo severoafrických provincií tak dôležité, keď tu bol ešte Egypt, významný producent obilia.

¹⁰⁰ Mommsen, T.: *Römische Geschichte*. Band VII., München 1976, s.346-350

¹⁰¹ Diesner, H.J., 1964: *op.cit.*, s.92

¹⁰² Warmington, B.H.: *op.cit.*, s.13

Najdôležitejším vývozným potravinovým artiklom severnej Afriky bolo jednoznačne obilie, úspešne pestované na území provincie Africa Proconsularis (dnešného severného Tunisu) a v Numidii. Po ňom nasledoval export olív (olivového oleja), dôležitej súčasť rímskej stravy, narastajúci od druhého storočia (po Kr.). Ich produkcia bola významná v Byzacene, Tripolitánii a pestovali sa aj v južnej Numidii. Spomínané oblasti boli výhradnými centrami exportu potravín do Itálie, ktorá bola poľnohospodársky už nesebestačná. V ostatných, menej úrodných provinciách Afriky existovalo poľnohospodárstvo len pre vlastnú spotrebu.¹⁰³

V období principátu, presnejšie až do ustanovenia Konštantínopolu (druhým) hlavným mestom ríše, sa dodávky potravín do Itálie rovnomerne delili medzi severoafrické provincie a Egypt. Neskôr už spočívala ťarcha dodávok len na pleciach Afriky, lebo Egypt už zásoboval len Konštantínopol. Situáciu pre afrických dodávateľov dodatočne priťažil prehlbujúci sa úpadok italského poľnohospodárstva a devastácia Gallie barbarmi, ako alternatívneho dodávateľa poľnohospodárskych produktov. Na konci štvrtého storočia sa tak Rím stal absolútne závislým na Africkom obilí.¹⁰⁴

Ak sme si všimli správanie vodcov povstaní a vzbúr, všetci používali ako svoju najsilnejšiu zbraň prerušenie dodávok pre Rím. A naopak, ak sa takáto vec stala (Lucius Domitius Alexander, Gildo, Heraclianus, Bonifatius) alebo hrozila (Magnentius, Iulianus Apostata), cisársky dvor okamžite zasahoval. Firmovo povstanie, ako jediné vedené nie rímskym úradníkom a zároveň povstanie s najvyšším zastúpením „domorodého“ elementu, nezasiahlo hneď a všetky oblasti so strategickou, poľnohospodársky významnou polohou, a preto sa do jeho riešenia zapojil dvor až neskôr po jeho vypuknutí.

Za všetkými povstaniami sa určite nedá vidieť len výlučná túžba a aspirácia povstalcov po cisárskych postoch, veď označenie „uzurpátor“ dostávajú len neúspešní v tomto boji, zatiaľ čo z úspešných sa stávajú cisári. Africkí držitelia titulu afrického kómesa si dobre uvedomovali svoje právomoci a možnosti ich zneužitia (použitia) a zároveň nespravodlivý prístup dvora k severoafrickým provinciám, ich hlavným živiteľkám, ktoré dlhodobo zaťažoval neúnosnými daňami vo forme dodávok potravín. Na svoje ciele využili vždy časť obyvateľstva, ako donatistov a circumcellionov (Firmus, Gildo), tak domorodé kmene (Firmus, Gildo), prípadne bohaté vrstvy ortodoxného vyznania (Lucius Domitius Alexander, Heraclianus) a samozrejme pri každom z nich boli zastúpené rímske vojenské jednotky. Aj keď každá z týchto zložiek sa postarala o formovanie osobitého charakteru jednotlivých povstaní, ich podstata sa nikdy celkom nezmenila. Každý z vodcov povstaní mal totiž za cieľ vytvorenie svojej vlastnej, na Ríme (Ravenne) nezávislej vlády (cisárstva) v Afrike, prípadne uchopenie zápa-

¹⁰³ Warmington, B.H.: op.cit., s.55-57

¹⁰⁴ Warmington, B.H.: op.cit., s.59

dorímskeho cisárskeho postu. Ekonomickú podporu v tomto ich postupe im poskytovala hospodárska sebestačnosť provincií, ktoré ovládali.

Ak sa na severoafrické povstania pozeráme zo strany západorímskej centrálnej moci, musíme konštatovať, že stav jej rozkladu v 4. a začiatkom 5. storočia nebol tak pokročilý, aby nebola schopná postaviť sa im účinne na odpor. Treba jej naopak priznať veľkú pohotovosť a vynaliezavosť pri riešení kľúčových momentov vlastnej krízy, medzi ktoré tieto vzbury rozhodne patrili. Zdá sa, že problémy s vlastným obyvateľstvom v afrických provinciách neboli pre ňu ne-zvládnuteľné, lebo vždy tu mohla nadviazať na sympatie v časti jeho radov. Významným zjednocovacím prvkom s ríšou bola rozhodne ortodoxná cirkev, silne zakorenená aj v afrických provinciách a silne zviazaná so štátom a cisárom súčasne.¹⁰⁵

Vandalský vpád, napriek tomu, že asi priamo súvisel s jedným z povstaní (Bonifatius), znamenal kvalitatívne celkom nový prvok v Afrike. Cisárska moc si s ním neporadila, podobne ako aj v mnohých iných prípadoch barbarských vpádov na svoje územie (napríklad do Británie). Pre svoj dosah sa stal pre ňu osudným. Významnou mierou sa postaral o jej oslabenie a participoval tak na jej páde.

Bibliografia

Pramene

Marcellinus, Ammianus: Rímske dejiny (Res gestae). Preklad D. Škoviera. Bratislava 1988

Viktor, Aurelius Sextus: Kniha o cisároch (Liber de Caesaribus). Preklad J. Burian a B. Moučková. In: Antická knihovna VII., Praha 1975

Zosimos: Stesky posledního Římana (Historia Nea). Preklad A. Hartmann. Praha 1983

Literatúra

Burian, J.: Římské impérium. Praha 1997

Bury, J.B.: History of The Later Roman Empire from The Death of Theodosius I. to The Death of Justinian. (395-565AD). Vol. I., London 1923

Češka, J.: Římský dominát. Brno 1978

¹⁰⁵ Diesner, H.J., 1968: op.cit., s.92

Demandt, A.: Die afrikanische Unruhen unter Valentinian I. In: Afrika und Rom in der Antike. Halle 1968, s.277-292

Diesner, H.J.: Gildos Herrschaft und die Niederlage bei Theueste (Tebessa). Klio XL, 1962a, s.178-186

Diesner, H.J.: Die Lage der nordafrikanischen Bevölkerung im Zeitpunkt der Vandaleninvasion. Historia XI, 1962b, s.97-112

Diesner, H.J.: Der Untergang der römischen Herrschaft in Nordafrika. Weimar 1964

Diesner, H.J.: Afrika und Rom in der Zeit des Dominats. In: Afrika und Rom in der Antike. Halle 1968, s.89-117

Grant, M.: Pád říše římské. Brno 1997

Gwatkin, H.M. – Whitney, J.P.: The Cambridge Medieval History (The Christian Roman Empire And The Foundation Of The Teutonic Kingdoms). Vol. I., Cambridge 1924

Jones, A.H.M.: The Decline of The Ancient World. London 1966

Mattingly, D.: Tripolitania. London 1995

Mommsen, T.: Römische Geschichte. Band VII., München 1976

Mommsen, T.: Römische Kaisergeschichte. München 1992

Seek, O.: Geschichte des Untergangs der antiken Welt. Band V., Stuttgart 1921

Warmington, B.H.: The North African Provinces from Diocletian to The Vandal Conquest. Cambridge 1954

Mapové zobrazenia

1) Mapa říše podľa Notitia Dignitatum (okolo roku 400). Jones, A.H.M.: The Decline of The Ancient World. London 1966, s. 100- 101.

2) Dôležité mestá v provinciách Numidia a Mauretania Sitifensis. Warmington, B.H.: The North African Provinces from Diocletian to The Vandal Conquest. Cambridge 1954, s.116

Summary

Usurpation in the North African provinces during the late Roman times

This study deals with a little understood phenomenon of Roman Africa, the usurpation which occurred here during the last centuries of the Roman Empire.

It describes the process and explains the reasons of their origin and why they had such a influence on the situation in the empire.

Since the beginning of the reign of Diocletianus, there were dangerous and widespread revolts in Africa. The forays of the barbarian desert tribes led finally to the campaigns of emperor Maximianus in 296-297 A.D.. According to Roman historian Aurelius Victor, Africa was threatened at the same time by some Iulianus. Despite the lack of any details, we can count him as the first African usurper. The first well-recorded usurpation was that of Lucius Domitius Alexander (308-311 A.D.), who was invested by the armies with purple. As an imperial officer of the highest rank (*vicarius Africae*), he attracted the wealthy classes and remained the ruler of the African provinces until the 311 A.D., when he was overthrown by the imperial army.

The usurpation of Flavius Magnus Magnentius (350-353 A.D.) and later Iulianus (361-363 A.D.) shows the importance of holding the African provinces, but no hostilities took place this time. This happened in 363 A.D. when tribes of Austuriani, based in oases of Syrtic region, invaded the province Tripolitana. Left unprotected due to the inaction of Romanus, the *comes Africae*, the province was devastated again in the succeeding years. This whole case was later used by Roman historian Marcellinus as a suitable cautionary tale of official corruption and intrigue.

The revolt of Firmus (370-375 A.D.), a native chieftain, happened as a result of a conflict between him and an imperial officer, Romanus. Although Firmus attracted two roman armies and had sympathies among the worshippers of the heretic Donatist church, his revolt represents a certain amount of national (Moorish) feeling. However his power and support vanished after the arrival of the imperial commander, Theodosius, with his armies. Surprisingly, the next usurper was Gildo, brother of Firmus. Unlike his brother, he started his career as a soldier of the Roman army and finally reached the highest military rank (*comes Africae, comes et magister utriusque militiae per Africam*). Nevertheless, his pretensions grew and, in 397 A.D., he withdrew his allegiance from Honorius. Despite the support of Moorish tribes, Donatists and some Roman armies, the army of the West dispersed his army and captured the usurper (398 A.D.).

In 413 A.D. Heraclianus, *comes Africae*, knowing that the whole of the fleet used to send corn to Rome was at his disposal, decided to revolt against the emperor. His military attack in Italy was unsuccessful because his armies were defeated at Otricoli. The last rebel, Bonifatius (*comes Africae*), also parted ways with the court in Ravenna. It is also possible that he had invited Vandals to Africa to help him against the Roman campaign. Although at the end he reconciled with Ravenna, the Vandal invasion meant the final end of the Roman rule in the North Africa.

When taking about African usurpation, we must emphasise their unique character. The only typical usurper was Heraclianus. The rest remained in Africa, trying to establish their own African empire. Knowing that some of them had

Moorish origin (Firmus, Gildo), we just can not simply compare them even with the Gaelic state of Postumus or Palmyran kingdom of Zenobia, because those were trying in this way to cope with defence against the barbaric forays (the court in Rome was already too weak for it). Finally, we must add, that the African usurpers of the rank of *comes Africae* commanded a strong military force. They were all responsible for the fleet supplying the Rome with African corn. These dispositions and maybe also the feeling of the unjust treatment of the central court towards the African wealth led those men to revolt and make plans of the separate African empire under their reign.

PROLEGOMENA K VEŠTENIU V NAJSTARŠOM OBDOBÍ RÍMSKÝCH DEJÍN

Peter Mornár

„Naša doba je natolko presvedčená o úplnej nezmyselnosti a zbytočnosti všetkého, čím sa
veštci zaoberali, že nikoho ani nenapadne, aby si svoj názor overil...“
[Lev Šestov]

Prológ

Každá etapa ľudských dejín má svojho „ducha“. Charakteristickú náboženskú atmosféru, ktorá prirodzene spoluutvárala životný *κοσμος* pre generácie našich predkov na „starom kontinente“, si už však sotva dokážeme predstaviť. Európska komunita, ktorá ňou bola nesená, je dnes všestranne sekularizovaná a náboženstvo v nej stratilo svoju sociálno i kultúrnotvornú funkciu a už sa nepodieľa na „duchu“ našej doby tak, ako voľakedy. O to väčší problém bude mať ten, kto by chcel bádať v kozme antického človeka. Lebo ak by sme mali vymedziť nejakú podstatnú črtu tohto človeka, musíme v prvom rade povedať, že je občanom sveta, ktorý je veľmi hlboko religiózne založený. Jeho náboženstvo má prívlastok *embeded* – hlboko zakorenené v živote, a to rovnako vo sfére privátna ako aj v existencii *πολις* či *res publica*. Kdekoľvek po starovekej pôde sa pohybujeme, stretáme sa s takmer neprehľadným množstvom božstiev a rituálov – obiet, očisťovaní, zasväcovaní, modlitieb a veštíeb či iných prejavov zbožnosti.

Ako všetky staré národy „iam usque ab heroicis ... temporibus“¹, tak Gréci, tak i Rimania verili, že bohovia vo svojej starostlivosti zjavujú ľudom svoju vôľu. Preto neodmysliteľným prejavom zbožnosti týchto starodávnych ľudí bolo *μαντική τέχνη* alebo *divinatio* – umenie a dar veštiť. Bez vešteckého úkonu sa neobišla žiadna príležitosť: voľba kráľa, úradný úkon, svadba, zakladanie kolónie, vojenská výprava... Veštecké pravidlá – *disciplinae* – svedčia o tom, že interpretácia znamení mala svoje vlastné zákony. Kompetentné výklady vešteckých znamení, ktoré podávali auguri, haruspikovia a vidci, či prorocké orákulá slávnych veštiarní sa prijímali so všetkou vážnosťou a ich ignorancia sa mohla sankcionovať. Brat Quintus hovorí Cicerónovi v jeho rozprave *De divinatione* v tejto súvislosti nasledovne: „Haec (t. j. signa deorum) posse contemni vel etiam rideri praeclare intellego, sed id ipsum est deos non putare, quae ab iis significantur, contemnere.“²

¹ Cicero, M. T.: *De divinatione* I, 1.

² *Ibidem*, I, 46: „Velmi dobře vím, že je možné pohrdat takovými řečmi a i se jim vysmívat. Ale to je zároveň nevěřit v bohy a pohrdat jejich znameními.“ (prekl. J. Hruša).

Na začiatku tejto práce stála iba nejasná intuícia, že staroveká divinácia je fenoménom, ktorý je hodný nášho záujmu. Odráža totiž istý stav kolektívnej mysle, na ktorom je dodnes čiastočne založený náš „moderný“ svet. Archetyp „veštica“ alebo „proroka“ (lat. *vates*, gréc. *μαντις, προφητης, θεοπροπος*) je nášmu podvedomiu imanentný. V priebehu evolúcie ľudstva sa nestráca, môže iba nadobúdať rozličné formy a výraz. A práve ich sa bude týkať naše bádanie, u nás doposiaľ systematicky nerealizované. To však neznamená, že nie je dostupná žiadna literatúra zaoberajúca sa starovekým veštením, snami, tajnými technikami. Väčšinou však ide buď o práce známych autorov (napr. Vandenberg), ktoré majú len populárnonáučný charakter, alebo o neopohanskú literatúru typu „Velká učebnice čarodejníctví a magie“, „Snár“ a pod., ktorá divináciu buď interpretuje ako zasvätenie do rôznych „duchovných“ či „mystických“ učení, alebo celú problematiku zosmiešňuje a skresľuje. Účinnou protiváhou týchto trendov môže byť len „pozitívny“ vedecký prístup – analýza jazyka, sledovanie faktov a pravidielností, štruktúr, ktoré možno uprostred nich postihnúť a ich interpretácia *bez zbytočnej metafyziky*.

Ako už prezradil názov mojej práce, pôjde v nej iba o snahu polozenia základov pre analýzu veštenia v prvej etape rímskych dejín – v dobe kráľovskej. Základnými antickými prameňmi pertraktujúcimi fenomén mantiky sú Cicerónovo dielo *De divinatione* a Jamblichovo *Περί μυστηριων*. M. T. Cicero bol sám augurom (r. 53 pr. K.) a zároveň prvým, kto sa po stoikoch „vedecky“ a filozoficky zaoberal veštením. Jeho dielo *De divinatione* sa zachovalo úplné. Jamblichovo dielo vzniklo približne o tristo rokov neskôr.³ Sekundárne pramene pre rímsku divináciu predstavujú predovšetkým diela historikov ako Lívius, Dionýsios Halikarnasský, Plínius Starší a podobne. V neposlednom rade je užitočná tvorba básnikov, napr. Tibulla, Ovídia alebo Vergília. Pretože však nie je ambíciou autora rozbor takej šírky ako by si zasluhovalo množstvo a bohatosť prameňov, budeme sledovať iba veštenie ako fenomén podľa Ciceróna, zároveň s pokusom o interpretáciu.

Všeobecný pohľad na antické rímske veštenie

Vzťah mýtu, rituálu a veštenia

Požiadavka presne klasifikovať vzťah mýtu, rituálu a divinácie by si vyžadovala samostatnú prácu s touto témou. Predbežne sa preto budeme musieť uspo-

³ Porov. Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, neue bearbeitung von Wissowa, G., 27. Halbband, Alfred Druckenmuller Verlag in Stuttgart 1928, „Mantike“.

kojit' so strohým konštatovaním, že tento *vzťah*, založený na akejsi prajednote subjektívneho a transsubjektívneho, existuje. Povaha tohto nediferencovaného komplexu „prvotnej metafyziky“ ostáva pred nami zahalená. Avšak už samotná skutočnosť, že vôbec niečo takého ako mýtus, rituál či mantika existuje, je mimoriadne pozoruhodná. Evokuje totiž otázku, ktorú si kladie vo svojej knihe *Světové mýty* M. Jordan: „Kedy si ľudská myseľ po prvý raz uvedomila svoju vlastnú spiritualitu? V akom štádiu vývoja sme začali predpokladať existenciu neviditeľného, predsa však skutočného sveta povedľa toho, ktorý poznávame zrakom, sluchom, hmatom a chuťou?“⁴

Mýtus je „základným materiálom ľudovej tradície“⁵. Mýty vyjadrujú „hlboké pravdy o povahe ľudského a nadľudského bytia“⁶ a „rozprávajú príbehy, ktoré vysvetľujú pôsobenie bohov v jednotlivých úlohách, ktoré na seba berú“ a objasňujú „ich vzťahy k iným bytostiam“⁷. Mýtus vychádza z potreby úplne sa zmocniť, pravdaže len iluzórnym spôsobom, komplikovaného diania, ktoré človeku ponúkala každodenná skúsenosť vo svete. C. Levi – Strauss však pokladá túto ilúziu prírodnej mysle, to „že môže pochopiť vesmír a že vesmír aj chápe“, za veľmi dôležitú.⁸ J. Komorovský zdôrazňuje, že mýtus v užšom zmysle „vyjadruje presvedčenie spoločenstva založené na sakrálnych tradíciách“⁹ a tvrdí, že¹⁰: „hoci mytológia nie je ešte náboženstvom, predsa hlboko zasahuje do oblasti náboženstva. Oba javy v ranných štádiách vývoja majú veľa spoločných znakov..., ale čím ďalej sa (mytológia) rozvíja, tým viac sa blíži k umeniu.“¹¹

Rituál, čiže kultový prvok, je dominantou náboženstva. V náboženstve sa vždy stretávame s uctievaním bohov, modlitbami, obetami, rituálmi, používaním magických prostriedkov, zaklínadiel, *veštieb* a pod.¹² Naproti tomu „v mytológii ľudia nechávajú svojich bohov hovoriť, konať, pôsobiť celkom pozemsky a ľudsky.“¹³ M. Eliade uvádza, že už paleolitické znaky a figúry nesú určité *obradné funkcie*.¹⁴ „Dnes sa zdá zrejme, že tieto maľby a symboly sú odkazom na isté „príbehy“, t. j. udalosti súvisiace s ročnými obdobiami, zvykmi zveri, so sexualitou, smrťou, záhadnou mocou nadprirodzených bytostí a niektorých osôb („odborníkov na sacrum“).“ *Vzťah mýtu a rituálu* je teda v zásade preukázaný. Ukazuje sa zrejmým, že z hľadiska tohto vzťahu možno vnímať aj otázku o veštení.

⁴ Jordan, M.: *Světové mýty*, Praha, Volvox Globator 1997, 10.

⁵ Ibidem, 9.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ Levi – Strauss, C.: *Mýtus a význam*, Bratislava, Archa 1993, s.23

⁹ Komorovský, J.: *Prometeus /mytologické paralely/*, Bratislava, Smena 1986, 9. C. Levi – Strauss: *Mýtus a význam*, Bratislava, Archa 1993, s.23

¹⁰

¹¹ Ibidem, s.10

¹² Porov. ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Eliade, M.: *Dejiny náboženských predstáv a ideí I.*, Bratislava, Agora 1995, 41.

Cicero v úvodnej kapitole prvej knihy *De divinatione* hovorí: „Gentem quidem nullam video neque tam humanam atque doctam neque inmanem tamque barbaram, quae non significari futura et a quibusdam intellegi praedicique posse censeat.“¹⁵ Veštenie je nejaké *επιστημη προδηλωτικη ανευ αποδειξεως*, ako ho vymedzil Platón¹⁶, Plutarchos a Hippokratés zasa podotýkajú, že mantika je také zmocňovanie sa budúcnosti, prostredníctvom ktorého získavame vedenie *ασυλλογιστως*¹⁷. Aby sme správne vymedzili mantiku, je dôležité poznať starodávnu grécku predstavu, že ľudská duša je *μαντικον τι*.¹⁸ Za túto danosť človek vd'ací bohom alebo vyšším bytostiam. Je venovaná ako *θεια δοσει*.¹⁹ Cicero uvádza stoickú doktrínu, podľa ktorej budúce veci nevznikajú znenazdania: „est quasi rudentis explicatio sic traductio temporis nihil novi efficientis et primum quidque replicantis.“²⁰ Veštenie je vlastne hľadaním príčin a nakoľko tie v ich celku nepozná nik, iba boh, človeku ostáva „ut signis quibusdam consequentia declarantibus futura praesentiat.“²¹ Predvídanie budúcnosti sa opiera o dohad: „... coniectura enim nititur, ultra quam progredi non potest. Ea fallit fortasse non numquam, sed tamen ad veritatem saepissime derigit; est enim ab omni ab omni aeternitate repetita, in qua cum paene innumerabiliter res eodem modo evenirent isdem signis antegressis, ars est effecta eadem saepe animadvertendo ac notando.“²² Veštenie takto antickému človeku poskytuje iluzórny (alebo skutočný) styk s božstvom.

Pravdepodobne jednou z hlavných funkcií mýtu je zdôvodnenie a fixácia rituálu, najmä iniciačného (nie naopak!). M. Eliade preto hovorí o mytologicko – rituálnych témach, akou je napr. kult Dionýsia – dieťaťa.²³ Časovou dimenziou mýtu je minulosť so svojou históriou. Vyvinul sa „v pátraní po pôvode a zákla-

¹⁵ Cicero, M. T.: *De divinatione* I, 1. „Neznám národa ani tak ušlechtilého a vzdelaného, ani tak surového a nevzdelaného, aby se nedomníval, že je možné budoucnost napřed naznačovatí znameními, kterým někteří lidé rozumějí a dovedou ji z nich předpovídati.“ (prekl. J. Hrůša)

¹⁶ „Vedenie odhaľujúce budúcnosť bez dôkazu“. Platón: *Faidros* 242, c. 20.

¹⁷ Bez rozumového zdôvodnenia“. Porov. Paulys *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, 27. Halbband, „Mantike“.

¹⁸ „Niečo, čo má prorocké nadanie“. *Ibidem*.

¹⁹ „Dar božstva“. *Ibidem*.

²⁰ Cicero, M. T.: *De divinatione* I, 56. „Jako se může rozvíjet lano, tak je i rozvoj času, který nepřináší nic nového, nýbrž jen znova odvíjí dřívější věci“. (prekl. J. Hrůša).

²¹ *Ibidem*. „Aby z některých znamení, jejichž význam mu je zřejmý, napřed vytušil budoucnost.“ (prekl. J. Hrůša).

²² Cicero, M. T.: *De divinatione* I, 14. „...se opírá o dohad, za který se dále proniknout nemůže. Ten snad mnohdy zklame, přechasto však přece dovede k pravdě, neboť je vyvážen zkušeností od pravěku, a poněvadž se za tu dobu věc opakuje takřka nesčíslněkrát tímž způsobem a po týchž předchádzejících znameních, vzniklo umění, ježto si lidé všímali týchž zjevů často opakujících a zapisovali je.“ (prekl. J. Hrůša).

²³ Porov. Eliade, M.: *Dejiny náboženských predstáv a ideí I.*, Bratislava, Agora 1995, 308.

doch vesmíru, po predpokladaných dejinách, povahe živlov a po usporiadaní pozemského sveta a tiež podsvetia, do ktorého človek po smrti vstupuje.²⁴ Od tohoto predpokladu môžeme postúpiť ďalej. Existujú mýty, v ktorých sa stretávame s mantikou a postavami veštcov (napr. Deukalión a Pyrha, Teiresias). Veštenie predpokladá aspoň elementárnu obradnú schému, ktorou sa interpretuje obsah znamení a ktorá sa neskôr môže obohacovať. Neúplnou indukciou uzatvárame, že do systému mytologicko – rituálneho myslenia patrí i mantika. Ak sú tieto predpoklady správne, vieme rekonštruovať horizont starovekých ľudí, v ktorom vnímali čas. Pretože časovou dimenziou veštenia je vďaka existencii *znamenia* prítomnosť (získovanie súhlasu alebo nesúhlasu bohov) a budúcnosť (predikcia, profetizmus). Miera vypovedacej schopnosti mantiky je iná ako pri mýte, ale nielen to. Zapadá do sveta mýtu a je komplementárnou zložkou k minulostnému rozmeru mýtu. Avšak na to, aby vznikol mýtus, je potrebná kolektívna naratívna pamäť komunity, kým rituál a veštenie vyžaduje „odborníka na sacrum“, ktorý ovláda určitú *τεχνη* na jednej strane a recipienta (či už ako individuum alebo kolektív), ktorému sa odovzdáva interpretácia znamenia, na strane druhej.

Veštenie ako fenomén v starovekej Itálii

Ako sme už naznačili, veštenie je predovšetkým zvláštnym druhom náboženskej skúsenosti. Podľa Ciceróna spočíva jeho podstata v presvedčení, že za určitých okolností možno poznať vôľu bohov.²⁵ Pre toto božsko – ľudské divadlo existujú aj dôkazy. Cicero ich stručne zhŕňa, keď píše: „Nihil fere quondam maioris rei nisi auspicato ne privatim quidem gerebatur, quod etiam nunc nuptiarum auspices declarant, qui re ommissa nomen tantum tenent.“²⁶ Bolo teda potrebné hľadať hlavný veštecký artikel — *znamenia (prodigia)*, ktorými sa božstvo dáva poznať. Aké fenomény sa považovali za znamenia, divy, a aká dôležitosť im bola pripisovaná, to záviselo na stave sociálneho a individuálneho vedomia.²⁷ Je preto neprípustné vysvetľovať divináciu poverčivosťou antických ľudí. I tu platí azda najzákladnejší „pozitívny“ poznatok sociológie náboženstiev, totiž že náboženstvo – a v rámci neho tiež veštenie – odpovedá na niektoré „konštantné“ potreby ľudí a preto „nemáme právo povedať, že je úplne neprav-

²⁴ Jordan, M.: c. d., 12.

²⁵ Cicero, M. T.: De divinatione I, 1.

²⁶ Cicero, M. T.: De divinatione I, 16. „Byly kdysi doby, kdy se takřka nic důležitějšího nedělávalo bez zpytování vůle boží. Platilo to i v životě soukromém, což ještě dosud dovědčují ptákovpravci přísluhující při svadbách.“ (prekl. J. Hrůša).

²⁷ Encyclopaedia of Religion and Ethics, ed. by Hastings, J., Edinburgh-New York 1911, „Prodiges and Portents”.

divé“!²⁸ To, ako a prečo starodávny človek rozlišoval medzi „obyčajným“ a „zázračným“, prečo vo svojom živí vykazuje práve tie a nie iné očakávania alebo anticipácie, je otázka zákonov jeho videnia sveta, ktoré sú archetypálnej povahy. A keď C. Levi – Strauss uvádza, že „jedným z mnohých záverov antropologického výskumu je, že napriek kultúrnym rozdielom medzi viacerými časťami ľudstva je *ľudská myseľ jedna a tá istá a má rovnaké schopnosti*“²⁹, môžeme na základe úvah z predchádzajúcej kapitoly aplikovať tento poznatok aj „späťne“, na pravekých a starovekých ľudí.

Podobne ako mýtus je i veštba *nositeľom významu*. Podľa C. Tresmontanta má proroctvo a veštba ten význam, že ľuďom pomáha uvedomovať si a chápať *zmysel* vlastných dejín. Dejiny sú neustálym „zrením, dejiny majú svoj počiatok a sú zamerané tak, ako strom k plodu“.³⁰ Prorok je ten, „kto rozumie zmyslu dejín, tomu, čo dejiny znamenajú a kam smerujú. Dejinná udalosť je znamením v tej miere, v akej sa z nej dá vyčítať, čo sa práve deje a čo sa chystá“.³¹ Toto „vyčítavanie“ sa deje na základe vnútornej, nie len vonkajšej súvislosti zažívanej reality. Hoci u starých Rimanov nemôžeme očakávať takéto vyspelé chápanie dejín, času a znamení, predsa nachádzame aspoň kusé odkazy, ktoré nám pomáhajú odkrývať duchovný svet týchto ľudí.

Medzi obyvateľmi starej Itálie nachádzame hojnosť dôkazov o túžbe udržiavať vzájomný styk s bohmi a prostredníctvom neho poznávať ochranné pokyny ich vôle a odhaľovať budúcnosť.³² Výkladom vešteckých znamení sa pôvodne u Rimanov zisťoval „iba súhlas alebo nesúhlas bohov s nejakou akciou. Neurčovalo sa, čo sa má konať, ani sa nezjavovala budúcnosť.“³³ Príkladom môže byť úryvok z prvej knihy Líviových *Histórií*: „Tum <augur>, lituo in levam manu translato, dextra in capite Numae imposita, precatus ita est: *Iupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cuius ego caput teneo, regem Romae esse, uti tu signa nobis certa acclarassis inter eos fines, quos feci.*“³⁴ Italickým kmeňom bola cudzia grécka predstava, že božstvo sa zmocňuje ľudských mentálnych a spirituálnych mohutností. Preto má i slovo *superstitio*, ktoré zodpovedá gréckemu *εκστασις*, u nich od počiatku nádych niečoho výstredného a neblahého.³⁵ V Itálii nejestvovala prax skúmania budúcnosti prostredníctvom tranzu či bezpros-

²⁸ Porov. Halbwachs, M.: Pôvod náboženského vedomia podľa Emila Durkheima, Bratislava, Chronos 1997, 8.

²⁹ Levi – Strauss, C.: c. d., 25 (kurzíva: autor).

³⁰ Tresmontant, C.: Bible a antická tradice, Praha, Vyšehrad 1998, 32.

³¹ Ibidem, 33.

³² Encyclopaedia of Religion and Ethics, „Divination (Roman)“.

³³ Slovník antické kultury, „Věštby u Římanů“.

³⁴ Livius, T. P.: Historiarum libri I, 18. „Potom přenesl lituus (augurskú berlu, pozn. red.) do levé ruky, pravou položil na hlavu Numovu a takto se modlil: *love otče, jestliže je to božským právem, aby tento Numa Pompilius, jehož hlavu já zde držím, se stal králem v Římě, rač nám zjevit určitá znamení v těch mezích, které jsem stanovil.*“ (prekl. P. Kucharský).

³⁵ Porov. Encyclopaedia of Religion and Ethics, „Divination (Roman)“.

tredného božského osvietenia a v súlade s tým nenachádzame ani stopy toho druhu veštenia, ktorý stoici nazývali *ατεχνον και αδιδακτον μαντικης γενος*.

Na druhej strane sa tu stretáme s umnou interpretáciou príčinných zjavov vo vonkajšom svete.³⁶ U Rimanov to bol „veľmi živý záujem o bezprostredné kozmické a historické skutočnosti“, ktorý „sa čoskoro prejavil“ v ich „postojoch ... voči anomáliám, nehodám alebo novinkám“.³⁷ Plínius poznamenáva, že si nemohli byť istí ničím, dokonca ani tým, že človek naozaj zomrel.³⁸ Prejav ideálnej normy videli, podobne ako vidiecke spoločenstvá vo všeobecnosti, predovšetkým „v pravidelnosti ročného cyklu, v usporiadanom slede ročných období“.³⁹ Každá radikálna inovácia bola porušením normy. Vo finálnom štádiu „v nej bolo prítomné nebezpečenstvo návratu do chaosu“.⁴⁰ *Κρισις* vo vzťahoch medzi bohmi a ľuďmi však volá po riešení. Ved' katastrofy „ohlasovali nespokojnosť, ba až hnev bohov. Javy vymykajúce sa z normálu sa rovnali záhadným prejavom bohov. Z istého hľadiska to boli *negatívne teofánie*“.⁴¹ Uzatvárame, že mantika ako potreba *odhalenia významu* sa rozvíja na určitom presnom stupni evolúcie relácií – dialógov staroitalského človeka s absolútnom a svojou formou mu zodpovedá. Je archetypálneho charakteru a preto tu nenachádzame nič ľubovoľné alebo náhodné. Naopak, objavujeme *logiku* – charakteristický spôsob klasifikácie rôznych dimenzií súcna a vzťahov v rámci nich.

Rímske veštenie sa od gréckeho líši ďalej v tom, že v Itálii nenájdeme stopy po veštách (*orákulách*) prorokov a prorokýň inšpirovaných bohmi (slovo *vates* si Rimania vypožičali pravdepodobne od Keltov) ani veštby pochádzajúce zo snov, v ktorých bohovia odhaľujú svoju vôľu.⁴² Charakteristickou italickou metódou veštenia, okrem načúvania hlasov prírody (zurčanie prameňa, šumenie lesa ako prejavy vidieckych božstiev), je najmä predpovedanie (*sortilegium*) pomocou malých prútov alebo platničiek nesúcich nápisy a zviazaných dohromady (*sortes*). Jedna zložka bola pokreslená a nápis na nej sa čítal a interpretoval takým spôsobom, aby mohol dať odpoveď na otázku toho, kto hľadal božiu vôľu. Interpret znamení sa nazýval *sortilegus*.⁴³ Neskôr sa na veštecké účely používali i Vergíliove texty. Skutočnosť, že časom slovo *sors* dostalo význam „o-

³⁶ Ibidem.

³⁷ Eliade, M.: Dejiny náboženských predstáv a ideí II., Bratislava, Agora 1997, 95.

³⁸ Porov. Encyclopaedia of Religion and Ethics, „Prodiges and Portents“. Porov. Plínius Starší: Kapitoly o prírode (*Naturalis Historia*) VII, 52: „Za tak neradostných podmínek žijí smrteľníci, za takové okolnosti se rodíme, že nelze věřit ani samotné smrti“. (prekl. F. Němeček).

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Porov. Eliade, M.: Dejiny náboženských predstáv a ideí II., 95.

⁴² The Encyclopaedia of Religion and Ethics, „Divination (Roman)“.

⁴³ Ibidem.

sud“ vo všeobecnom zmysle a používalo sa i na pomenovanie Fortúny, bohyne osudu a šťastia, jasne poukazuje na dôležitosť prostriedku sortilegia v Italickej veštení.⁴⁴ Procedúru ťahania lósov máme detailne zachytenú v správach z chrámu Fortúny v Praeneste. Tento druh prevládal všade na italskej pôde.⁴⁵

Objekt veštenia

Objektom mantiky nazývam to, čo sa má interpretovať. Rimanom nebol jasný presný zmysel divov. „Ten museli dešifrovať odborníci na kult. To aj vysvetľuje veľkú dôležitosť veštechých techník a vážnosť zmiešanú so strachom, ktorej sa tešili domáci augurovia, etruskí haruspikovia a neskôr sibyllské knihy a ďalšie vešteché zbierky“, píše M. Eliade.⁴⁶ Podľa objektu možno klasifikovať druhy veštenia. Budem postupovať podľa najtradičnejšieho rozdelenia veštenia, ktoré však zaviedli až stoici.⁴⁷

Mantika sa delí na intuitívnu a induktívnu. Cicero klasifikuje druhy skúmania budúcnosti takto: „...nam cum antiquissimam sententiam, tum omnium populorum et gentium consensu comprobata sequor. Duo sunt enim divinandi genera, quorum alterum artis est, alterum naturae. Quae est autem gens aut quae civitas, quae non aut extispicum aut monstra aut fulgora interpretantium aut augurum aut astrologum aut sortium (ea enim fere artis sunt) aut somnium aut vaticinorum (haec enim duo naturalia putantur) praedictione moveatur?“⁴⁸ A na inom mieste pokračuje: „Quae vero aut coniectura explicantur aut eventis animadversa ac notata sunt, ea genera divinandi, ut supra dixi, non naturalia, sed artificiosa dicuntur; in quo haruspices, augures coniectoresque numerantur. Haec inprobantur a Peripateticis, a Stoicis defenduntur.“⁴⁹ Medzi prirodzené spôsoby veštenia (naturalis) sa teda počítali bezprostredné božské zjavenie vo sne alebo okamžitom

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Eliade, M.: c. d., 97.

⁴⁷ Toto rozdelenie uvádza zhodne ako Paulys Realencyclopedia, tak Lexikon für Antike und Christentum.

⁴⁸ De divinatione I, 6: „Vždyť se držím jen prastarého mínění, potvrzeného souhlasem všech kmenů a národů. Jsou totiž dva druhy zkoumání budoucnosti, jeden z nich je umělý, druhý přirozený. Ale kde na světě je který národ, nebo kde který stát, který by se nedal vzrušit buď předpovědí hadačů hádajících z vnitřností zvířat, nebo vzkládajících hrůzné úkazy na nebi nebo blesky, předpovědí augurů, hvězdoporců a losů – asi to jsou totiž druhy umělého hádání budoucnosti – nebo výklady snů a proroctví – neboť tyto dva druhy se pokládají za přirozené?“ (prekl. J. Hruša).

⁴⁹ De divinatione I, 33: „Avšak ty druhy předpovídání budoucnosti, které při výkladu užívají dohadů nebo byly zjištěny a uvedeny ve známost teprve svými výsledky, nenazývají se, jak jsem pravil, přirozené, nýbrž umělé. Sem náleží haruspikové, auguri a hadači neboli věštcí. Peripatetikové je zavrhnou, stoikové hájí.“ (prekl. J. Hruša).

vytržení mysle.⁵⁰ Induktívna mantika (artificiosa) vyžaduje umenie augurov, haruspikov, astrológov a tých, ktorí ťahajú lósy. Tretia Cicerónova charakteristika, ktorou dopĺňa predošlé, je nasledovná: „Iis igitur adsensior, qui duo genera divinationum esse dixerunt, unum, quod particeps esset artis, alterum, quod arte careret. Est enim ars in iis, qui novas res coniectura persequuntur, veteres observatione didicerunt. Carent autem arte ii, qui non ratione aut coniectura observatis ac notatis signis, sed concitatione quandam animi aut soluto liberoque motu futura praesentiunt, quod et somniantibus saepe contingit et non numquam vaticinantibus per furorem.“⁵¹ Predpovede zakladajúce sa na induktívnom veštení sa formulujú na základe konzultácie vešteckých prameňov: „...alia sunt posita in monumentis et disciplina, quod Etruscorum declarant et haruspicini et fulgurales et rituales libri, vestri etiam augurales, alia autem subito ex tempore coniectura explicantur.“⁵²

Veštecké znamenia, ktoré títo „odborníci na sacrum“ či proroci interpretovali, nazývali Rimania *prodigia* alebo *portenta*. *Prodigia* sa môžu objavovať v akomkoľvek čase, avšak obzvlášť frekventované sú v obdobiach politického nebezpečia alebo zmätku v národe.⁵³ Správy o tom podávajú antickí rímski spisovatelia, napr. Lívius alebo Plínius Starší.

Prodigium je znamenie, ktoré sa vyskytuje v živote ľudí alebo zvierat.⁵⁴ Podobná realita v neživej prírode sa nazýva *portentum*.⁵⁵ *Auspicia* (*auguria*) boli pre Rimanov znamenia, ktorými bohovia dávali najavo svoj súhlas alebo nesúhlas s činom, ktorý niekto podnikal. Delili sa na dve hlavné kategórie: vyžiadané (*impetrativa*) boli tie, ktorými bohovia prejavovali svoj súhlas a náhodné (*oblativa*) tie, prostredníctvom ktorých božstvo smrteľníkom vyjavovalo zákaz či nesúhlas.⁵⁶ *Auguria oblativa* tvoria rozsiahle „pole“ znamení. V augurských systémoch sa rozlišovalo päť možných druhov: *ex caelo* (znamenia prichádzajúce z

⁵⁰ Porov. Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, heslo „Divinace“.

⁵¹ De Divinatione I, 18: „Souhlasím tedy s těmi, kteří uznávají dva druhy předvídání budoucnosti, jeden umělý, opírající se o vědu a druhý přirozený, v kterém není odborných znalostí. O vědě lze mluvit u těch, kdož na základe vědomostí získaných dávnou zkušeností snaží se uhádnout význam nových znamení. Bez vědy jsou však ti, kteří pozorovaná znamení nezkoumají ani rozumem, ani dohadem, nýbrž tuší budoucnost v jakémsi vzrušení mysli, nebo popudu ducha zcela uvolněného. Děje se tak často lidem ve snách, a leckdy také věštícím v záchvatu šílenství.“ (prekl. j. Hruša).

⁵² De Divinatione I, 33: „Některé z předpovědí se zakládají na literárních památkách a učení, jak vykládají etruské knihy, pojednávající o vnitřnostech, o hromu a blesku, jakož i knihy obřadní; také vaše knihy o umění augurském. Jiné zjevy se však vykládají hned na místě a podle potřeby dohadem.“ (prekl. J. Hruša).

⁵³ The Encyclopaedia of Religion and Ethics, „Prodiges and Portents“.

⁵⁴ Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, heslo „Prodigium“.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, heslo „Auspicia“.

neba, blesk a iné nebeské meteorologické úkazy⁵⁷), *ex avibus* (znamenie z vtáčieho letu a hlasu – odtiaľ pochádza i termín *auspicia* – pričom bolo dôležité, odkiaľ, ako rýchlo, ako vysoko vtáci leteli, ktorému bohu boli zasvätení a pri hlase záležalo na sile alebo akosti⁵⁸), *ex tripudiis* (veštenie zo zobania posvätných kurčiat bolo obvyklé najmä počas vojnových výprav, až neskôr sa pre svoju jednoduchosť používalo i v meste; dôležité tu bolo, či kurčatá dychtivo zobali zrno, ktoré im bolo predhodené – v tom prípade šlo o znamenie priaznivé – alebo sa rozprchli, prípadne vôbec neopustili klietku – to predstavovalo neblahé znamenie), *ex quadrupedibus* (znamená a veštenie z behu a hlasu štvornožcov, najmä líšky, vlka, koňa – sem sa počítali aj zvláštne pohyby hadov⁵⁹) a *ex diris* (zo zlých znamení; boli to zjavy zvláštne buď svojou podstatou – narodenie monštra, sopečné dažde, trhliny pôdy, vytrysknutie prameňa, epileptický záchvat⁶⁰, silné zemetrasenie, zosuvy pôdy, obrátenie prúdu riek, vlievanie mora do riek⁶¹ alebo zjavy síce normálne, ale vyskytujúce sa za zvláštnych okolností – hluk pri obradoch, výzgnutie augurovho sedadla, nehoda pri kultovom alebo úradnom úkone, potknutie sa, prerieknutie sa pri vyslovovaní formúl a pod.)⁶² Táto klasifikácia však nie je vyčerpávajúca.⁶³ Úlohou augura bolo nájsť žičlivé alebo zamietavé znamenie vyskytujúce sa v prírode či v jeho bezprostrednom okolí ktoré mal uviesť do vzťahu s akciou, ktorej vykonanie bolo v úmysle.

Omen sa nazývalo u Rimanov veštecké znamenie počuteľné. Jeho význam bol v Itálii už od najstarších čias veľký. *Omen* je udalosť v mnohých prípadoch úplne neurčitého charakteru. No práve vďaka tomu môže v ňom osoba, ktorej sa týka, vyčítať význam priaznivý svojim plánom a využiť jeho obsah slovami: „accipio omen“.⁶⁴ *Omen* mohlo takto byť napríklad slovo náhodne vyslovené bez ohľadu na jeho vlastný význam a záležalo skôr na výklade toho, kto *omen* prijímal. Na dobré znamenia sa dbalo najmä pri obetiach, kvôli čomu si obetujúci zahaľoval hlavu. Hudba potom mala účel prehlušiť zlé *omen*.⁶⁵ Cicero dovedčuje o božích hlasoch toto: „... et discessisse caelum, et ex occulto auditas esse voces, quae pericula belli nuntiarent.“⁶⁶ A pokračuje: „Saepe etiam et in proeliis Fauni auditi et in rebus turbidis veridicae voces ex occulto missae esse

⁵⁷ Neskôr sa stal tento spôsob najobvyklejším a zatlačil ostatné. Vid' ibidem.

⁵⁸ Porov. Slovník antické kultury, Praha, Svoboda 1974, „Náboženské úkony Římanů“.

⁵⁹ Podľa Ottovho slovníka v Cicerónovej dobe skúmanie obojeho tohto znamenia už nebolo obvyklé. Vid' „Auspicia“.

⁶⁰ Porov. Slovník antické kultury, „Náboženské úkony Římanů“.

⁶¹ De Divinatione I., 35.

⁶² Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, „Auspicia“.

⁶³ The Encyclopaedia of Religion and Ethics, „Prodiges and Portents“.

⁶⁴ „Prijímam omen!“

⁶⁵ Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, „Omen“.

⁶⁶ De divinatione I, 44. „Rozestoupilo se nebe a odněkud z neznáma bylo slyšet hlasy oznamující válečné nebezpečí.“ (prekl. J. Hruša).

dicuntur.“⁶⁷ Ale tiež ľudské hlasy sa považovali za znamenia: „Neque solum deorum voces Pythagorei observitaverunt, sed etiam hominum, quae vocant omina. Quae maiores nostri quia valere censebant, idcirco omnibus rebus agendis QUOD BONUM, FAUSTUM, FELIX FORTUNATUMQUE ESSET praefabantur, rebusque divinis, quae publice fierent, ut FAVERENT LINGUIS, imperabantur inque feriis imperandis, ut LITIBUS ET IURGIIS SE ABSTINERENT. Itemque in lustranda colonia ab eo, qui am deduceret, et cum imperator exercitum, ducerent, eligebantur.“⁶⁸

Subjekt veštenia

Subjektom veštenia rozumiem osobu, ktorá interpretuje *signa*. Ako sme povedali hneď v úvode, divinatio predstavuje zvláštny druh náboženských skúseností. V prvom štádiu „sa nadväzuje dialóg medzi bohmi a ľuďmi“ prostredníctvom znamení“.⁶⁹ Ďalším krokom v tomto správaní je obohacovanie a rozmnožovanie rituálov: „Keďže sa božská vôľa prejavuje tu a teraz v nekonečnom rade nezvyčajných znamení a udalostí, treba vedieť, ktorý rituál bude najúčinnjší. Potreba poznať do podrobnosti špecifické prejavy všetkých božstiev, viedla k pomerne zložitému procesu personifikácie. Jestvuje tendencia rozlišovať viaceré epifánie jedného boha a jeho rozličné funkcie ako nezávislé *osoby*“.⁷⁰

Auspicia vo veciach súkromných smel pôvodne konať každý patrícius. Verejný kult, ktorý bol pod kontrolou štátu, prináležal senátu, ako pôvodnému reprezentantovi patríciou.⁷¹ Odtiaľ prechádzal na kráľa (neskôr počas republiky na konzulov). V čase monarchie kráľ zastával prvé miesto v kňazskej hierarchii. Bol *rex sacrorum* – kráľ posvätného. Verejnú bohopoctu vykonával istý počet slúžiacich kňazov a náboženských bratstiev.⁷² Žiaľ, nie sme dobre informovaní o tom, ako prebiehali obrady. „Môžeme predpokladať, že už v predrímskom období, mal rex okolo seba kňazský zbor.“⁷³ Pre rímske náboženstvo je ďalej cha-

⁶⁷ De divinatione I, 45. „Často prý tiež bylo v bitvách slyšet fauny a za obecného zmatku se prý ozývaly pravdomluvné hlasy, neznámo odkud.“ (prekl. J. Hrůša).

⁶⁸ Ibidem: „Pythagorovci však nejen dbaly hlasů božích, nýbrž přihlížely též k lidským hlasům; těmto slovným znamením říká se omina. Poněvadž naši předkové věřili, že taková slova mají svůj význam, proto před každým činem říkali: Ať slouží k dobru štěstí, zdraví a božímu požehnání. A když se konaly veřejné oběti, vybízeli: Zachovejte posvátné ticho! A ohlašují svátky: Varujte se sporů a svárů! Rovněž, když ten, kdo měl lid vést do kolonie, světil osadu a vrchní velitel přehlížel vojsko, censor lid, vybírání byli lidé se šťastnými jmény, aby vedli obětní zvířata.“ (prekl. J. Hrůša).

⁶⁹ Porov. Eliade, M.: Dejiny náboženských predstáv a ideí II., 97.

⁷⁰ Porov. ibidem.

⁷¹ Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, heslo „Auspicia“.

⁷² Porov. Eliade, M.: c. d., 97.

⁷³ Porov. ibidem.

rakteristická postupná tendencia k špecializácii: „V Ríme každý kňaz, každé kolégium malo svoju špecifickú právomoc.“⁷⁴ J. G. Frazer rozoberá legendu o sobáši kráľa Numu s nymfou Egériou a vykladá ju ako reminiscenciu „na posvätný sobáš, ktorý starí rímski králi pravidelne uzavierali s bohyňou rastlinstva a vôd a ktorý im mal umožniť, aby sa zhostili svojich posvätných a magických funkcií“.⁷⁵

Augures boli u Rimanov znalci náuky o auguriách, ktorých si priberal kráľ (neskôr v republike úradník)⁷⁶ pri pozorovaní nebeských znamení (*auspicatio*), aby sa vyvaroval akejkol'vek chyby (*vitium*), ktorá by znamenie rušila.⁷⁷ Kolégium augurov bolo rovnako staré a rovnako nezávislé ako kňazské kolégium.⁷⁸ Ich pôvodný počet za doby kráľovskej je sporný; zdá sa, že to bolo po jednom z každej tribuy. Pôvodne mohol byť augurom len patrícius. Ogulniovým zákonom z roku 300 pr. Kr. sa umožnil prístup do kolégia i plebejcom a počet augurov sa zvýšil na deväť. Neskôr sa zbor ďalej rozrastal.⁷⁹ Napriek tomu, že „tajomstvo vešectva bolo dobre chránené“ a „vieme iba toľko, že veštec sa spýtal boha: ‘Si fas est’⁸⁰ ... pošli mi také a také znamenie!“⁸¹, vieme pomerne podrobne, ako si augur pri pozorovaní počínal. Augur sa vyzýva k auspikácii slovami: „Te mihi in auspicio esse volo!“⁸², čo ten prijíma slovom „Audiui“.⁸³ Potom sa odoberú na miesto určené k auspiciám a augur urobí *descriptio regnorum*: na mieste, kde sú (*templum*), vytýči berlou (*lituus*) dve kolmo na seba stojace čiary (*cardo, decuma*) a rozdelí templum i nebo na štyri pomyselné diely (*regiones*). Uprostred templu sa zriadi stan (*tabernaculum*) s východom na juh; odtiaľ čaká na nejaké znamenie, ktoré podľa toho, z akej strany prichádza, je buď priaznivým alebo nepriaznivým. Potom sa na augura obrátia otázkou: „Dicito, addicunt?“⁸⁴ Ak augur odpovie kladne (addicunt), je auspicium priaznivé, inak ho odkladá slovami: „Alio die“.⁸⁵ S postupným vývojom rímskeho štátu začali auguri čím ďalej, tým viac nadobúdať politický význam.⁸⁶ Úlohou *disciplinae auguralis* nebolo teda osvetľovať výskyt alebo priebeh budúcich udalostí. Boli skôr „rerum bene gerendarum auctoritates“⁸⁷ ako hovorí Cicero. Mali definovať postoj božstva

⁷⁴ Porov. ibidem.

⁷⁵ Frazer, J. G.: Zlatá ratolest, Praha, Mladá fronta 1994, 134.

⁷⁶ De Divinatione I., 1.

⁷⁷ Porov. ibidem.

⁷⁸ Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, heslo „Augurové“.

⁷⁹ Porov. ibidem.

⁸⁰ ‘ Ak je to osud...(pozn. red.)

⁸¹ Porov. Eliade, M.: Dejiny náboženských predstáv a ideí II., 101.

⁸² „Buď mi nápomocný pri pozorovaní!“

⁸³ „Počul som.“

⁸⁴ „Povedzže, prisviedčajú <vtáci>?“

⁸⁵ „Až inokedy.“

⁸⁶ Porov. Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, heslo „Augurové“.

⁸⁷ „zárukami správne vykonaných skutkov“ (pozn. red.)

k akcii, ktorá sa má vykonať a rozpoznávať varovania, ktoré bohovia ľuďom posielajú.

No už ku koncu kráľovstva sa Rimania začali obracať aj na iných, či už domorodých alebo cudzích odborníkov. Postupom času boli do Ríma zavedené „niektoré veštecké techniky gréckeho alebo etruského pôvodu“.⁸⁸ Metódu haruspikov úplne prebrali od Etruskov.⁸⁹ Cicero to zachytil takto: „Cumque magna vis videretur esse et unpetriendis consulendisque rebus et monstris interpretandis ac procurandis in haruspicium disciplina, omnem hanc ex Etruria scientiam adhibebant, ne genus esset ullum divinationis, quod neglectum ab iis videretur.“⁹⁰ *Haruspicina* si našli cestu k Rimanom v časoch druhej púnskej vojny. Koncom republiky už mali v štáte pevné postavenie a etruské *haruspicio* sa konalo pred všetkými dôležitými podujatiami, ako odchod armády do vojny alebo začiatok bitky.

Haruspices boli pôvodne etruskí kňazi. Za cisára Claudia už tvorili početnú skupinu).⁹¹ Ich umenie sa nazývalo *haruspicina* – vraj od *haruga* (žertva) – a predstavovalo veštenie z vnútorností obetí zabitých špeciálne na tento účel. Boli to zvieratá, z ktorých „voluntas dei per exta exquiritur“⁹² a nazývali sa *consulatoariae hostiae*.⁹³ Interpretácia sa konala na základe vysoko komplexnej systematickej doktríny, zahŕňajúcej to najprecíznejšie pozorovanie prírody, obzvlášť v nej vyskytujúcich sa abnormalít, a vnútorných orgánov obeť, najmä pečene. Jednotlivé časti tohto orgánu sa asociovali s určitými bohmi. Podobné praktiky poznali už chaldejskí haruspikovia.⁹⁴ Stojí za zmienku, že Rimania nikdy nepovažovali tento spôsob veštenia za celkom spoľahlivý a to tiež vysvetľuje, prečo *haruspices* nikdy neboli prijatí medzi oficiálne kňazstvo a ich učenie nikdy nenašlo miesto v rímskej *disciplina auguralis*. Keď chcel rímsky senát zvedieť mienku haruspikov v nejakom partikulárnom probléme povolal si ich z Etrúrie výslovne na tento cieľ. Regulárna fráza pre tento úkon bola: „*haruspices acciendos ex Etruria*“.⁹⁵ Haruspikovia sa zaoberali tiež veštením z bleskov a ich prokuráciou. Za najzávažnejšie boli pokladané blesky, ktorými boli zasiahnuté posvätné alebo v občianskom živote dôležité miesta, tzv. *fulmina regalia*. Ak blesk udrel do zeme, musela byť tráva ním zasiahnutá zakopaná a vykonala sa obeť

⁸⁸ Eliade, M.: Dejiny náboženských predstáv a ideí II., 101.

⁸⁹ Porov. ibidem.

⁹⁰ De divinatione I, 1: „A protože se zdálo, že ve vědě haruspiků je výdatná pomoc ke zdárným poradám o událostech a k výkladům hrůzných úkazů v přírodě, jakož i k jejich zažehnavání, snažili se z Etrurie získat všecku tuto vědu, aby snad vědomě neopomíjeli ani jediný způsob zpytování božího úradku o budoucnosti.“ (prekl. J. Hruša).

⁹¹ Porov. Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, „Haruspices“.

⁹² „sa skúmala božia vôľa z vnútorností“ (pozn. red.)

⁹³ „poradné obety“ (pozn. red.), The Encyclopaedia of Religion and Ethics, „Divination (Roman)“.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Ibidem.

jahňat'a. Stromy v háji zasiahnuté bleskom boli po očiste vykopávané a na ich miesto sa vysádzali nové.⁹⁶ Dôležitou procedúrou bolo určovanie božstva, ktoré blesk zoslalo, určenie jeho typu z niekoľkých možností (*manubiae*), ďalej miesta, času a účinku tohto úkazu. Podľa týchto dát sa určoval nielen postoj božstva k zamýšľanej či uskutočnenej akcii, lež i predpovede budúcich udalostí ako zväčšenia hraníc, porážka nepriateľa, blížiaci sa smrť a deifikácia imperátora.⁹⁷ Podľa Numovho zákona sa osoby zasiahnuté bleskom nesmeli z tohto miesta odniesť, ale museli tam byť zakopané. Avšak ľudia, ktorí zásah bleskom prežili, to mohli pokladať za znamenie slávy pre seba a svoje potomstvo.⁹⁸

Zhrnutie

Divinácia v rozličných formách je nerozlučne spojená so životným kozmom starovekých národov a neobmedzuje sa iba na klasickú kultúru.⁹⁹ Rímania dedukovali tajomné božské zjavenia zo zurčania prameňov, verili v prorocké schopnosti vodných víl (Carmenta, Camenae). V šumení lesa načúvali hlasu boha Fauna alebo jeho neskoršieho reprezentanta Silvána. V Tiora Matiene, lokalite v kraji starých Sabínov, ďateľ, posvätný vták boha Marta, sediac na drevenom stĺpe vykonával svoj prorocký dar.¹⁰⁰ Ako sme videli, výkladom vešteckých znamení sa pôvodne u Rimanov zisťoval „iba súhlas alebo nesúhlas bohov s nejakou akciou. Neurčovalo sa, čo sa má konať, ani sa nezjavovala budúcnosť.“¹⁰¹ Avšak „na niektorých miestach v Latiu, najmä v Praeneste v chráme Fortúny, a v Etrúrii v Caere sa vyvinul zvyk veštenia budúcnosti z lósov, *sortilegium*.“¹⁰² Hoci italické kmene suplovali extatické orákulá prostredníctvom *sortes*, rímske štátne náboženstvo k nim zaujalo rezervovaný postoj.¹⁰³ Cicero sa právom pýta: „Quis enim magistratus aut quis vir illustrior utitur sortibus?“¹⁰⁴

Keď sa potom s rozvojom vzájomných stykov začal v Ríme mocne uplatňovať vplyv Východu, nasťahovali sa do Ríma rôzni orientálni vidci, veštcovia a *mathematici* – babylonskí astrológovia veštiaci pomocou horoskopu, ktorí postupne dosiahli obľubu aj v najvyšších rímskych kruhoch, hoci neboli úradne uznaní¹⁰⁵,

⁹⁶ Porov. Ottova encyklopedie obecných vedomostí na CD-ROM, „Haruspices“.

⁹⁷ The Encyclopaedia of Religion and Ethics, „Divination (Roman)“.

⁹⁸ Porov. Ottova encyklopedie obecných vedomostí na CD-ROM, „Haruspices“.

⁹⁹ Porov. The Encyclopaedia of Religion and Ethics, „Prodiges and Portents“.

¹⁰⁰ Porov. ibidem, „Divination (Roman)“.

¹⁰¹ Slovník antické kultury, „Věštby u Římanů“.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Porov. The Encyclopaedia of Religion and Ethics, „Prodiges and Portents“.

¹⁰⁴ „Ved' aký úrad, alebo aký urodzený muž sa bude zapodievať lósmi?“ (pozn. red.), De divinatione II, 87.

¹⁰⁵ Porov. Slovník antické kultury, „Věštby u Římanů“.

ba dokonca boli senátom penalizovaní.¹⁰⁶ Môžeme tvrdiť, že rozdielnosť v domácom a importovanom chápaní mantiky sa v Ríme prejavila najprv vo sfére privátna. To naznačuje isté napätie medzi „oficiálnou“ zbožnosťou a súkromnou náboženskou praxou. Okrem týchto spôsobov slúžili oficiálnej štátnej potrebe sibylské veštby s kolégiom decemvirov určených ku kompetentnému výkladu, ako dosvedčuje Cicero.¹⁰⁷

Epilóg

Táto práca splnila iba prvý z cieľov, ktoré si stanovila. Už J. G. Frazer napísal, že pre obdobie kráľovských dejín Ríma nemáme k dispozícii dostatok spoľahlivých informácií. Lívius sa dopustil anachronizmu, keď posunul augurské umenie do doby, kedy ešte Rimanom nebolo známe, ako poznamenáva P. Kucharský.¹⁰⁸ Rovnako aj H. Diels tvrdí, že Líviova správa o konzultácii delfskej veštiarne v kráľovskej dobe sa nezakladá na fakte. Prvá takáto udalosť sa v skutočnosti stala až po bitke pri Cannách (216 pr. K.).¹⁰⁹

Tie poznatky, ktoré zatiaľ máme, naznačujú, že Rimania chápali veštenie podstatne iným spôsobom ako Gréci. Boli viac orientovaní na prírodu ako im najbližší zdroj *signorum*, než na prorocké stavy duše. Možno to odráža celkovú črtu Itálie, jej dejinno – spoločenských podmienok, i jej tradičnej zbožnosti. Navyše, rímske štátne náboženstvo malo na charakter a cieľ divinácie obmedzenejší pohľad, než to, ktoré prevládalo v Grécku, alebo dokonca medzi inými italicými kmeňmi.¹¹⁰ Oficiálnym reprezentantom veštenia bolo v Ríme kolégium augurov a až v Cicerónovej dobe sa v jeho strede rozpútala názorová polemika, či vlastne predkladajú iba doktrínu, ktorá bola zosnovaná pre záujmy štátu, alebo či môžu obstarávať aj predtuchy a vedenie o budúcich veciach.¹¹¹ Mohutnú difúziu cudzích vplyvov na konci republiky vôbec pociťovali jej obhajcovia ako útok na tradičné rímske cnosti. Z hľadiska veštenia tieto „novoty“ našli uplatnenie najmä v súkromnom živote a neprinesli prospech štátu. Tento moment sa stal terčom Cicerónovej neúprosnej kritiky.

Na viacerých miestach tejto práce sa v súvislosti s mantikou vyskytlo slovo „logika“. Logika je veda o formách a zákonoch myslenia. Nazdávam sa, že *signa*, ktoré hľadali a interpretovali rímski veštci, sú práve takýmito formami, symbolmi, ktoré umožňujú stále novým spôsobom klasifikovať každodennú

¹⁰⁶ The Encyclopaedia of Religion and Ethics, „Divination (Roman)“.

¹⁰⁷ Porov. Porov. Slovník antické kultury, „Věštby u Římanů“. De divinatione I, 1.

¹⁰⁸ Vid' Lívius, T. P.: Dějiny, Praha, Svoboda 1974, poznámka ku slovu „augur“.

¹⁰⁹ Porov. Lívius, T. P.: Dějiny I, 56. V, 15. XXII, 57. XXIII, 11. Porov. The Encyclopaedia of Religion and Ethics, „Divination (Roman)“.

¹¹⁰ Porov. The Encyclopaedia of Religion and Ethics, „Prodiges and Portents“.

¹¹¹ Ibidem.

ľudskú realitu. Staroveké rímske veštby teda v žiadnom prípade nie sú výplodmi chorej či poverčivej mysle. Sú nositeľmi obsahu, s ktorým možno logicky operovať, hľadaním súvislostí. Takto ich možno charakterizovať i po náboženskej stránke. Sú ovocím aktivity ducha, ktorý hľadá komunikáciu prírodou a božstvom. Aby sme však mohli nájsť dostatočnú evidenciu, bude treba tento problém skúmať ďalej. Súčasťou tohto projektu bude i slovenský preklad diela *De divinatione*.

Moje poďakovanie za vznik tejto práce patrí prof. PhDr. Petrovi Kuklicovi, CSc. za cenné podnety k Cicerónovi, doc. PhDr. Pavlovi Valachovičovi, CSc. za inšpiráciu a metodické vedenie počas seminárov z Rímskych reálií v šk. r. 1997/98 a pracovníkom Inštitútu pre klasickú filológiu pri Viedenskej univerzite za láskavé povolenie prístupu k prameňom a literatúre.

Bibliografia

Pramene

- Cicero, M. T.: *De divinatione libri duo*, Lipsiae, Sumtibus et typis Caroli Tauchnitii 1848.
- Cicero, M. T.: *Předtuchy a výstrahy* (prekl. Hruša, J.), Olomouc, Votobia 1996.
- Livius, T. P.: *Historiarum libri qui supersunt, Tomus I.*, Lipsiae, Sumtibus et typis Caroli Tauchnitii 1848.
- Livius, T. P.: *Dějiny I.* (prekl. Kucharský, P., Vránek, Č.), Praha, Svoboda 1974.
- Plinius Starší: *Kapitoly o přírodě*, Praha, Svoboda 1972.

Literatúra

- Eliade, M.: *Dejiny náboženských predstáv a ideí II.* Bratislava, Agora 1997.
- Frazer, J.: *Zlatá ratolest*, Praha, Mladá fronta 1994.
- Halbwachs, M.: *Pôvod náboženského vedomia podľa Emila Durkheima*, Bratislava, Chronos 1997.
- Levi – Strauss, C.: *Mýtus a význam*, Bratislava, Archa 1993.
- Vandenberg, F.: *Záhady starovekých veštiarní*, Bratislava, Obzor 1984.
- The Encyclopaedia of Religion and Ethics*, ed. by Hastings, J., Edinburgh 1911.
- Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM.
- Paulys Realencyclopedia der Classischen Altertumswissenschaft*, Alfred Druckenmuller Verlag in Stuttgart 1903.

Reallexikon für Antike und Christentum, herausgab. von Klauser, T., Stuttgart, Anton Hieermann 1957.

Slovník antické kultury, Praha, Svoboda 1974.

Summary

A problem of divination in the earliest period of the Roman history is concerned in the article. Among Italian peoples we meet neither divinely inspired prophets and prophetesses making their insights in ecstasies or dreams, nor predicting future by supernatural inspiration as it was in the Ancient Greece. Nor do we find the gnomic oracle on Italian soil. The very authentic Roman way of divinating - it was observing various manifestations of nature called prodiges, portents, omens etc., by which gods were believed to reveal their will. One of the chief tasks of it was to serve the affairs of the Roman state.

The article is separated into three chapters. The first deals with the relationship between myths, rituals and divination, the two others with the object and subject of the divination. The work provides only basic "positive" linguistic and factual analyses, analyses made no doubt "without a superfluous metaphysics" which might serve as a fundament for further investigations. It remains uncompleted. It is to be continued by a translation of Cicero's "De divinatione" into Slovak.

KULT SVÄTÉHO STANISLAVA A UHORSKO

Stanislava Kuzmová

Úvod

Na počiatku bol človek. A človek žil svoj život a keď zomrel, šiel k Bohu. Stal sa vzorom pre mnohých, lebo žil spravodlivým životom. A človek sa postupne stal ideou, ktorá sprevádzala veľké činy.

Z mučeníka Stanislava sa stal poľský národný svätec, symbol silného Poľska. Jeho kult sa dostal touto cestou aj do Uhorska.

Správy o sv. Stanislavovi

Kto bol sv. Stanislav? Faktom je, že nemáme žiadne autentické správy o jeho živote. Rovnako ale faktom zostáva, že sv. Stanislav je aj napriek tomu súčasťou histórie. Vieme, že Stanislav bol od roku 1072 až do svojej smrti v roku 1079 krakovským biskupom za vlády Boleslava II. Smelého (?-1079). V Kalendári krakovskej kapituly sa pre deň 11.4.1079 nachádza správa o jeho usmrtení.¹ Ale ani toto nie je autentický záznam, ale len prepis z 13.storočia.² Jeho obraz, ako ho poznáme dnes, vznikol postupne ako mozaika, ktorej úlomky treba hľadať na rôznych miestach, v rôznych prameňoch, vzniknutých v rôznych historických obdobiach. Dnes je už nemožné určiť, či je tento obraz pravdivý, či a ktoré oneskorené informácie boli vymyslené autormi prameňov, alebo sú len oneskorene zapísanou realitou, ktorá sa dovtedy zachovala v inej ako písomnej podobe.

Najstaršia správa o sv. Stanislavovi sa nachádza v Kronike Galla Anonyma³, ktorá vznikla asi 40 rokov po smrti krakovského biskupa Stanislava, v rokoch

¹ 11. 4. 1079 „Stanislaus Cracoviensis episcopus interfectus est“. Kalendarz Kapituly krakowskiej, In: Monumenta Poloniae Historica (ďalej MPH), t.2. Ed.: W. Lwów 1872, s. 795.

² BORAWSKA, D.: Z dziejów jednej legendy. Warszawa 1950, s.6 Tamže, s. 28.

³ „Qualiter autem rex Boleslaus de Polonia sit eiectus longum existit enarrare, sed hoc dicere licet, quia non debuit christus in christum peccatum quodlibet corporaliter vindicare. Illud enim multum sibi nocuit, cum peccato peccatum adhibuit, cum pro traditione pontificem truncationi membrorum adhibuit. Neque enim traditorem episcopum excusamus, neque regem vindicantem sic se turpiter commendamus, sed hoc in medio deseramus et ut in Vngaria receptus fuerit disseramus.“ Galli Anonymi Cronica, in: MPH Nova series, t.2. Ed.: K. Maleczyński. Kraków 1952, s. 52-53.

1110-1114 na dvore Boleslava Krivoústeho⁴ ako oslava slávnych činov troch Boleslavov. V súvislosti s vyhnaním kráľa Boleslava Gallus uvádza, že sa o tom dá dlho rozprávať, „*longum existit enarrare*“. Z textu nie je jasné, čo bolo príčinou jeho vyhnania, či vyhnanie bolo dôsledkom sporu biskupa a kráľa, prípadne aký bol dôvod ich sporu. V texte sa dočítame, že hoci „*christus*“, t.j. biskup Stanislav sa dopustil „*peccatum*“ (teda previnenia voči kráľovi, či skôr zrady), Boleslav, tiež pomazaný, ho nemusel („*non debuit*“) telesne potrestať, odplácať hriech hriechom. Týmto pomstychtivým činom si kráľ podľa Galla veľmi uškodil. Kronika vznikla v čase, keď ešte pravdepodobne žili pamätníci konfliktu a ústna tradícia bola živá. Napriek tomu sa však vyjadruje veľmi hmlisto. Gallus sám uvádza, že nechce ospravedlňovať biskupa, ale ani obviňovať kráľa. Jeho snaha písať nestranné bola podmienená zložitou situáciou, v ktorej sa nachádzal. Musel sa vyjadrovať diplomaticky. Na jednej strane je tu oprávnený predpoklad, že bol v minulosti v Uhorsku vychovávateľom mladého Meška⁵, syna vyhnaného Boleslava, na druhej strane svoje dielo písal na dvore Boleslava Krivoústeho, syna Vladislava Hermana, ktorý sa možno sám zúčastnil na Stanislavovej „zrade“.⁶ Sám Boleslav III. sa zmocnil trónu svojho staršieho brata Zbigniewa⁷, obdobne ako Vladislav Herman trónu po Boleslavovi II. U Galla sa nachádza ešte jedna narážka na okolnosti vyhnania Boleslava Smelého.⁸ Keď Boleslav prichádza do Uhorska, sv. Ladislav ho očakáva so zmiešanými pocitmi. Na jednej strane sa naňho teší ako na priateľa, na druhej strane je smutný z toho, že brat Vladislav sa *mu* stal nepriateľom. Podľa Wojciechowského spomenutý Vladislav má byť Boleslavov mladší brat Vladislav Herman a *mu* znamená Boleslavovi⁹, a tento výrok je zámerne zahmlenou narážkou Galla na sprisahanie juniora Vladislava Hermana proti svojmu staršiemu bratovi Boleslavovi Smelému, pravdepodobne s podporou českého Vratislava II., nemeckého Henricha IV., na ktorom sa mal zúčastniť aj krakovský biskup Stanislav.

Biskup Stanislav mal podľa najstaršieho prameňa, t.j. Galla Anonyma, zomrieť ako zradca, pretože porušil *iuramentum fidelitatis, obsequii et auxilii*, ktorú skladali cirkevní hodnostári do rúk vládcu, keď prijímali investitúru. Nemožno zabudnúť na fakt, že vtedajšie časy sa v celej Európe niesli v znamení boja o investitúru. Európa bola rozdelená na pápežský a cisársky tábor a Poľsko si

⁴ WOJCIECHOWSKI, T.: Szkice historyczne XI. wieku. Warszawa 1970, s. 263.

⁵ Tamže, s. 339.

⁶ Tamže, s. 339.

⁷ Galli Anonymi Cronica, in: MPH N. s., t.2, o.c., s.109.

⁸ „Cum audisset Wladislaus Bolezlauum advenire,

Partim gaudet ex amico, partim restat locus ire,

Partim ex recepto quidem fratre gaudet et amico

Sed de fratre Wladisluo facto dolet inimico.“

Galli Anonymi Cronica, in: MPH N.s., t.2, o.c., s. 53

⁹ WOJCIECHOWSKI, T.: o.c., s. 236

v tomto systéme náboženského, ale predovšetkým politického rozloženia tiež hľadalo svoje miesto.

S Vladislavom Hermanom nastúpilo Poľsko na cestu pronemeckej politiky, politického spojenectva s Čechami. Nekorunovaný Vladislav už nepredstavoval to silné Poľsko z čias Boleslavov, ktoré zasahovalo do uhorskej politiky. Až po tom, čo sa Vratislav II. roku 1086 stal kráľom, Vladislav prejavil nespokojnosť so stále vzrastajúcou mocou Čiech, spolu s uhorskou pomocou získal procisársky, resp. pročeský Krakov a inštaloval tam Meška III., syna Boleslava, ktorý dovtedy prebýval v Uhorsku.¹⁰

Významný posun nastal aj čo sa týka Stanislava. *Vita maior*¹¹ a rovnako aj Długoszova kronika¹² z neskoršieho obdobia uvádza, že roku 1088 (resp. 1089) bolo z iniciatívy biskupa Lamberta a krakovských kanonikov telo biskupa Stanislava, a bezpochyby aj so súhlasom kniežaťa Vladislava Hermana, prenesené do katedrálneho chrámu. Týmto aktom bol človek odsúdený za zradu akoby rehabilitovaný. Motívy translácie nie sú jasné, jasný je však výsledok: podmienky šírenia kultu Stanislava, ktorý sa zrejme už predtým tešil povesti svätosti aspoň u časti populácie, sa jednoznačne zlepšili. Postupne hlavne po vymretí Boleslavovej línie povest' o zrade upadala.

Živú tradíciu o Stanislavovi upevnil majster Wincenty Kadlubek. Vo svojej kronike zo začiatku 13. stor.¹³ po prvýkrát popísal okolnosti smrti biskupa, pôvod sporu, priebeh vraždy a posmrtné zázraky. Je však otázne, či sa Kadlubkova rekonštrukcia zhoduje so skutočnosťou. Časť historikov zastáva názor, že Kadlubek len literárne sformuloval legendu, ktorá už dlho bola v živej tradícii. Prevažná časť historikov¹⁴ ho však v súčasnosti nepovažuje za dôveryhodného a tvrdí, že si príbeh vymyslel. Borawska sa snažila o hľadanie analógií okolností smrti Stanislava so smrťou sv. Tomáša Becketa.¹⁵ Je možné, že Kadlubek sa počas štúdií vo Francúzsku zoznámil so životom a kultom sv. Tomáša Becketa a ním sa inšpiroval. Kadlubek podáva spor medzi Boleslavom II. a krakovským biskupom Stanislavom v skratke takto: Počas dlhotrvajúcej výpravy Boleslava Smelého na Rus boli manželky Boleslavovým rytierom neverné, za čo ich kráľ veľmi kruto potrestal. Biskup Stanislav napomínal kráľa, že veľmi tvrdo postu-

¹⁰ O Meškovi III. Boleslavovičovi pozri Galli Anonymi Cronica, in: MPH N.s., t.2, o.c., s. 55-56

¹¹ Vita S. Stanislai episcopi Craciviensis (Vita maior), in: MPH, t.4. Ed.: W. Kętrzyński. Lwów 1884, s. 319-438

¹² Jana Długosza Kanonika krakowskiego Dziejów Polskich ksiąg dwanaście, t.1, k.3, in: Dzieła wszystkie, t.2. Ed.: A. Przezdziecki. Kraków 1867

¹³ Mistrza Wincentego Kronika Polska. Ed. a transl.: K. Abgarowicz – B. Kurbis. Warszawa 1974, s. 117-120

¹⁴ Napr.: Wojciechowski, Borawska

¹⁵ BORAWSKA, D.: o.c., s. 20-28. Ide o ideál biskupa 13. stor

puje proti svojim poddaným a dokonca ho mal uvaliť do kliatby. Nahnevaný kráľ ho obvinil zo zrady a zato ho dal zabiť. Po vražde však rozsekané kusy tela strážili orly a na druhý deň našli telo v celku. Tu je po prvýkrát uvedená povesť o zrastení rozsekaných častí tela sv. Stanislava, ktorá neskôr nadobudla aj veľký politický význam. U Kadlubka sa ešte nenachádza idea o zjednotení kráľovstva, ale už u neho, okrem toho, že akcentuje poučný a výchovný aspekt slávy a pádu do hriechu, sa nachádza politicky významný motív potrestania Boleslavových potomkov za hroznú vraždu. Kadlubek bol prvým apologétom a hagiografom Stanislava. Sugestívnym rétorickým štýlom príbeh biskupa – mučeníka spopularizoval v okruhu krakovských vzdelancov.

Šírenie kultu sv. Stanislava

V hagiografickej tradícii, ktorú začal majster Kadlubek, pokračovali tvorcovia prvých skutočných hagiografických životov sv. Stanislava, ktoré vznikli v priebehu 13. storočia: *Vita Minor*¹⁶ a *Vita Maior*.¹⁷ Oba životy popisujú skutky Stanislava od jeho detstva po posmrtné zázraky, ktoré sú vo *Vita Maior* v obširnejšej verzii. Autorstvo oboch je pripisované dominikánovi Wincentovi z Kielc.¹⁸ *Vita Minor* sa zachoval až v odpisoch z 15.-16. stor., ale predpokladá sa, že vznikol spolu s protokolom *Miracula sancti Stanislai* pred rokom 1253 pre potreby kanonizačného procesu.¹⁹ *Vita Maior* uzatvára opis kanonizácie sv. Stanislava v Assisi v roku 1253, teda vznikol až po svätorečení, podľa Ketrzynského v rokoch 1257-1261.²⁰

Ako vznikla idea kanonizácie a prečo sa šírila kult sv. Stanislava? Ako sme už vyššie spomenuli, postupne upadala povesť Stanislava ako zradcu a rástlo presvedčenie o jeho svätosti, najmä zásluhou translácie, Kadlubka a krakovskej kapituly. Keď sa začali v Poľsku hromadiť prečiny svetských predstaviteľov proti cirkevným osobám a majetku, do pozornosti sa dostávala skutočnosť, že aj Stanislav bol obeťou svetskej nadvlády nad Cirkvou. Legenda o vzkriesení svedka kvôli konaniu majetkového sporu podporovala majetkové záujmy Cirkvi. Wojciechowski²¹ tvrdí, že práve takto sa zrodila idea kanonizácie. Najväčším propagátorom a iniciátorom bol Prandota, krakovský biskup *cum consilio sui capituli*.²² Nemožno zabudnúť ani na zásluhy sv. Kingy a jej manžela krakovského a sandomierskeho kniežaťa Boleslava Hanblivého (Pudicus). Podľa *Vita Maior*

¹⁶ Vita S. Stanislai (Vita minor), in: MPH, t.4., o.c., s. 238-284.

¹⁷ Vita S. Stanislai (Vita maior), tamže, o.c., s. 319-438

¹⁸ Podľa Ketrzyňského komentára k Vita. Tamže

¹⁹ Podľa Ketrzyňského. Tamže, s. 244

²⁰ Podľa Ketrzyňského. Tamže, s. 333

²¹ WOJCIECHOWSKI, T.: o.c., s. 296

²² WOJCIECHOWSKI, T.: o.c., s. 296

práve Prandota uctil pozostatky biskupa r.1243 alebo 1245 tým, že ich „*de terra levavit, vino et aqua lavit et in vase mundo super terram reventer collocavit*“.²³ Spolu s hnezdenským arcibiskupom Fulcom, vratislavským biskupom Tomášom a cisterciackým opátom Lubentom sa rozhodol preskúmať pravdu o jeho živote, smrti a zázrakoch. Podľa *Vita sanctae Kyngae*²⁴ Kinga, vidiac veľké zázraky vykonané skrze Stanislava, zahorela túžbou po kanonizácii, získala pre ňu aj svojho manžela a spoločne vyslali k pápežovi legátov. Pápež Inocent IV. však nebol s podkladmi pre kanonizáciu spokojný a bulou z 26.5.1252 poslal do Poľska pre tento účel frátra minoritu Jakuba.²⁵ Pravdepodobne vtedy vznikol *Vita Minor* Wincenta z Kielc a *Miracula*, podľa Kętrzyńskiego je autorom minorita Jakub.²⁶ Roku 1253 bol Stanislav v Assisi kanonizovaný.²⁷

Dôležitým aspektom svätorečenia bola skutočnosť, že Poľsko sa počas procesu dostalo do užšieho kontaktu so Svätou Stolicou. Podľa Kodyńskiego²⁸ práve „v čase“ a „z príležitosti“ kanonizácie biskupa Stanislava sa stalo celé Poľsko súčasťou „*dominii Sancti Petri*“ (kanonizačná bula 1253 ako dôkaz), čo malo veľký zahraničnopolitický význam.

Idea zjednotenia kráľovstva

Vďaka legende a podobenstvu o zázračnom zrastení tela sv. Stanislava vo *Vita Maior* bol jeho kult nerozlučne spätý s ideou zjednotenia, obnovenia a sily poľského kráľovstva. Ale nebolo to tak vždy. Silné Poľsko predstavoval jeho odporca Boleslav II. Smelý, ktorý roku 1076 získal kráľovskú korunu. Za jeho vlády bolo Poľsko veľmocou, ktorá zasahovala aj do vnútorných záležitostí susedných štátov v regióne strednej a východnej Európy. Preto bolo Poľské kráľovstvo zaujímavé a strategicky dôležité aj pre nemeckú ríšu a český štát, ktoré sa pravdepodobne angažovali v sprisahaní Vladislava Hermana proti Boleslavovi II. Podľa toho by mal byť sv. Stanislav politicky skôr symbolom nejednotnosti, nestability a rozvracačstva. V 12. a 13. stor. sa biskupi v prípade konfliktov o trón medzi seniormi a juniormi stavali podľa jeho vzoru prevažne na stranu juniorov a pomáhali im namiesto zjednocovania.²⁹ Ale ako sme už vyššie spome-

²³ " ...zodvihol zo zeme, umyl vínom a vodou a úctivo vložil do patričnej nádoby nad zemou." Tamže, s. 400

²⁴ *Vita Sanctae Kyngae Ducissae Craciviensis*, in: MPH, t.4, o.c., s. 710-711

²⁵ *Vita maior*, o.c., s. 400

²⁶ Kętrzyńskiego komentár. Tamže, s. 333

²⁷ Tamže, s. 438

²⁸ KODYŃSKI, M.W.: *Uzależnienie Polski od papieżstwa a kanonizacja św. Stanisława*. Kraków 1995, s. 33 a 43

²⁹ Wojciechowski uvádza napr. arcibiskupa Jakuba, krakovského biskupa Gedka proti Meškovi Starému... WOJCIECHOWSKI, T.: o.c., s. 340

nuli Boleslav postupne strácal kredit a popularitu práve na úkor Stanislava. Boleslav sa stáva čisto negatívnou postavou (ešte vo *Vita Maior* nie je jeho panovanie pozbavené všetkých kladných stránok). Kult *Boleslai Regis Poloniae conversi* bol nahradený kultom jeho obete.³⁰ Tak sa sv. Stanislav stáva paradoxne symbolom namiesto Boleslava. Kto myslel na Stanislava, musel myslieť automaticky na Boleslava Smelého a cez neho na poľské jednotné kráľovstvo. *Vita*³¹ popisuje rozľahlé a silné kráľovstvo Boleslava Chrabrého, ktoré Boleslav Smelý zničil tým, že dal zabiť sv. Stanislava. Za trest mu Boh odňal korunu, ktorá zostala uschovaná v Krakove, a kvôli jeho činu potrestal celú krajinu tým, že ju rozsekal na časti ako telo sv. Stanislava. Ale autor prorokuje, že príde „*Aron*“, ktorý obnoví kráľovstvo.³²

Koncom 13.stor. sa objavujú snahy o zmenu daného stavu – teda stavu úpadku autority a rozdrobenosti monarchie, ktorý pretrvával od smrti Boleslava Krivoústeho. Existenciu a vzostup nových ideí dokumentuje aj šírenie legendy o zjednotení kráľovstva z *Vita Maior*. Iniciatíva za obnovenie jednoty poľského kráľovstva vychádzala z rôznych strán, z rôznych poľských kniežatstiev: Malopolska, Veľkopoljska, Sliezska, Kujavska. Podľa toho sa odlišovalo aj ideové zázemie, ktoré bolo nevyhnutnou súčasťou zjednocovacieho procesu.

Ukázalo sa, že v danej chvíli je jedným z kľúčových momentov, čo sa týka *renovatio Regni Poloniae*, získanie krakovského veľkokniežacieho trónu, ktorý sa uvoľnil v 80. rokoch 13.stor. Takéto ambície, možno už v rámci širších plánov na zjednotenie, mali wrocławské knieža Henrich Probus, veľkopoljské knieža Przemysław II. a aj kujavský Vladislav Łokietek. Henrich IV. Probus bol vychovaný na pražskom dvore Přemysla Otakara II. Za zmienku stojí aj jeho spor s vratslavským biskupom Tomášom II.³³ Henrichovi sa podarilo získať Krakov. Kochanowska - Reiche a Baszkiewicz upozorňujú na to, že Henrich sa práve v Krakove, kde bola vďaka kultu sv. Stanislava živá tradícia Kráľovstva a kde sa v katedrále nachádzala koruna, ktorú stratil Boleslav II., inšpiroval pre svoje plány na korunováciu (žiadosť do Ríma), ktoré sa mu ale nepodarilo zrealizovať, lebo v roku 1290 zomrel.

Nástupcom Henricha sa stal Przemysław II., ktorý bol roku 1295 korunovaný, avšak v Hnezdne tamojším arcibiskupom Jakubom Swinkom, keďže Krakov a Malopolsko, hoci sa mu ho načas podarilo získať, bolo vtedy v moci českého kráľa Václava II.³⁴ Kochanowska-Reiche³⁵ uvádza, že on svoju koncepciu realizoval

³⁰ ZATHEY, J.: O kilku przypadkach zabytkach rękopiśmiennych Biblioteki Narodowej w Warszawie, in: Studia z dziejów kultury polskiej. Ed.: H. Barycz – J. Hulewicz. Warszawa, s. 73-86

³¹ Vita maior, o.c., s. 391-392

³² Tamže, s. 393

³³ BASZKIEWICZ, J.: Polska czasów Łokietka. Warszawa 1968, s. 46

³⁴ Podrobnejšie pozri BASZKIEWICZ, J.: o.c.

opierajúc sa o Veľkopoľsko a teda viac pod patronátom sv. Vojtecha. Jeho kráľovstvo však ešte nemožno pokladať za faktické územné znovuzjednotenie celého Poľska, ale skôr za „veľkopoľské kráľovstvo“. Už u Przemysła sa objavuje znak korunovaného orla ako poľského kráľovského symbolu³⁶, motív spätý s legendou o sv. Stanislavovi.

Po smrti Przemysła II. roku 1296 sa znova objavilo niekoľko adeptov na zjednotenie územia a získanie kráľovskej koruny: Henrich Glogowski, Vladislav Łokietek a český kráľ Václav II. V súvislosti so svätostanislavskou ideou bol najvýznamnejší Vladislav Łokietek, ktorý bol už od začiatku svojej politickej aktivity známy svojou pruhorskou a antičeskou politikou.³⁷ Územie, ktoré sa mu podarilo získať, však čoskoro obsadil Václav II., ktorému týmto patrila už značná časť poľských krajín a dokonca používal titul poľský kráľ.³⁸ Łokietek, vyhnaný Václavom roku 1300, získal podporu pre svoje záujmy v Poľsku proti Čechom od časti uhorských magnátov, ktorí sa tak snažili podlomíť ambície Václava na uhorský trón.³⁹ S uhorskými posilami sa vydal do Poľska a postupne vytlačal Čechov. Po smrti Václava III. roku 1306 mal vo svojich rukách Krakovsko, Sandomiersko, Kujavsko, časť Veľkopoľska a Gdaňské Pomoransko⁴⁰, čo už znamenalo reálny základ pre obnovenie Poľského kráľovstva. V roku 1320 bol so súhlasom pápeža korunovaný v krakovskej katedrále s účelom oslabiť pozíciu nemeckej ríše.⁴¹ Tým sa stal pokračovateľom boleslavovskej kráľovskej tradície a zároveň „Áronom“, ktorý naplnil stanislavovský program *renovatio Regni Poloniae*.

Kult sv. Stanislava a Uhorsko

Nasledujúce dve kapitoly venujeme dvom obdobiam čulých uhorsko-poľských kontaktov spojených s osobnosťami, ktoré sa zaslúžili o import stanislavovskej myšlienky do Uhorska.

Kinga

³⁵ KOCHANOWSKA-REICHE, M.: Najstarsze cykle narracyjne z legendy św. Stanisława biskupa, in: Ikonotheka. Prace Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego 3, 1991, s. 37-38

³⁶ Tamže, s. 37

³⁷ BASZKIEWICZ, J.: o.c., s. 42

³⁸ Tamže, s. 75

³⁹ Tamže, s. 89

⁴⁰ Tamže, s. 123

⁴¹ Tamže, s. 128

Vita Maior uvádza, že snahy o kanonizáciu sv. Stanislava začali a aj vyvrcholili počas vlády krakovského kniežaťa Boleslava Hanblivého⁴². Je evidentné, že udalosť takého štátneho významu ako kanonizácia sa nezaobišla minimálne bez schválenia panovníka, ak práve od neho nevyšla aj iniciatíva z politických či iných dôvodov. Ako sme už spomenuli, kanonizácia sv. Stanislava mala aj veľký zahranično-politický význam, pretože Poľsko sa podľa Kodynského stalo v jej priebehu súčasťou *dominii Sancti Petri*.⁴³ Pápež vyhovel poľskej žiadosti možno práve z dôvodu blízkosti mongolského nebezpečenstva, aby získal Poľsko ako ochrannú bariéru pred neveriacimi. Kanonizačné snahy mohli mať z poľskej strany politický dôvod, veď, ako sme už spomenuli, z tohto obdobia pochádzajúce *Vita* propagovali ideu *renovatio Regni Poloniae*, teda silného Poľska. *Vita Sanctae Kyngae* uvádza, že iniciátorkou procesu svätorečenia bola Kinga alebo Kunigunda, manželka Boleslava Hanblivého a ona potom ako zahorela túžbou po kanonizácii vidiac zázraky, ktoré sa udiali, získala pre svoj cieľ aj svojho manžela.⁴⁴ Kingu možno považovať za exponenta uhorských záujmov v krakovskom kniežatstve, keďže bola dcérou uhorského kráľa Bela IV. Uhorsko malo záujem na silnom Poľsku, jednak kvôli hroziacemu mongolskému nebezpečenstvu a jednak preto, aby si zabezpečilo spojenca ako protiváhu silnejúcemu českému vplyvu. A mučeník Stanislav, ako perspektívny poľský národný svätec, jednoznačne predstavoval silné Poľsko.⁴⁵ Nech už bol Kingin dôvod pre podporu svätorečenia akýkoľvek, či už politický – teda, aby prospela uhorským záujmom, prípadne záujmom svojho manžela - alebo osobný, náboženský, môžeme sa domnievať, že práve jej zásluhou sa do Uhorska dostali jedny z prvých stôp kultu sv. Stanislava.

Je možné, že existujúce patrocínium sv. Stanislava v Podolínci⁴⁶ pochádza už z tohto obdobia, aj keď súčasný kostol je až zo 17. storočia. Je totiž známe, že Kinga ako pani sandeckej zeme sa prostredníctvom donačnej politiky pokúšala preniknúť aj na územie Uhorska⁴⁷ a takto mohla aj importovať kult sv. Stanislava na príslušné územie. Na Spiši, teda v priestore intenzívnych uhorsko-poľských kontaktov sa nachádza patrocínium sv. Stanislava aj v Pongrácovciach z konca 13. Určite mala v súvislosti so šírením kultu sv. Stanislava veľký význam návšteva Štefana V. v Krakove. Štefan, Kingin brat, ako *rex iunior* spravo-

⁴² „... sub tempore Boleslai filii Lesconis, eiusdem Cracovie ducis ...“ *Vita maior*, o.c., s. 438

⁴³ KODYŃSKI, M.W.: o.c., s. 33 a 43

⁴⁴ „... felix Kynga alacritate devocionis accensa, pro canonisatione tantl sancti totis votis ac viribus anhelare cepit, unde devotum sponsum suum, ducem Boleslaum, sponsa devota omni precum instantia aggreditur, inducens eum, ut tempore vite ipsorum sollempnitas canonisationis sancti Stanislai consummaretur.“ *Vita Sanctae Kyngae*, o.c., s. 710-711

⁴⁵ Pozri 3. kapitolu

⁴⁶ HUDÁK, J.: Patrocíniá na Slovensku. Bratislava 1984, s. 263

⁴⁷ HOMZA, M.: Slovensko-poľské politické kontakty na pozadí spoločnej histórie. Kultúra 26, 1998, s. 6-7

val východnú polovicu uhorského územia. Podľa krakovských františkánskych análov⁴⁸, ako jediného prameňa, Štefan V. v roku 1268 navštívil Krakov, aby si uctil pozostatky sv. Stanislava a navštívil svoju sestru. Uctiť si sv. Stanislava znamenalo uctiť si silné Poľsko. Táto návšteva mala určite politické dôvody, v prvom rade zabezpečiť si podporu pre svoje záujmy v Uhorsku proti otcovi Belovi IV. V sídle Štefana V., v dnešnom Veľkom Šariši sa nachádza dnes už zaniknuté patrocínium sv. Stanislava pri augustiniánskom kláštore doložené r. 1274⁴⁹, ktoré s veľkou pravdepodobnosťou vzniklo na mieste relikvií, ktoré Štefan priniesol z Krakova.

Alžbeta Łokietkovna

Obdobie vlády Karola Róberta z Anjou bolo obdobím intenzívnych uhorsko-poľských kontaktov. Po vymretí Přemyslovcov sa uvoľnil český a uhorský trón. Po nástupe Anjouovcov sa uhorský trón nastalo obdobie uhorsko-českej rivality, v ktorom sa Anjouovci snažili získať si Poľsko na svoju stranu a tak, nie po prvýkrát, vytvoriť protiváhu nemecko-českému mocenskému táboru. Dialo sa to prostredníctvom dynastických manželských zväzkov. Prvou ženou Karola Róberta sa stala v roku 1306 Mária Sliezska, dcéra Kazimíra, bytomského kniežata⁵⁰, ešte v období, keď Poľsko nebolo veľmi silné. Mária však otvára celú plejádu Poliakov, s ktorými sa stretávame v Uhorsku v 14. storočí. V roku 1320 sa Uhorsko zblížilo s poľským kráľovstvom ešte viac proti svojmu spoločnému nepriateľovi na západe. Treťou ženou ovdovelého Karola Róberta sa stala Łokietkova dcéra Alžbeta.⁵¹ Baszkiewicz hovorí o kráľovnej Alžbete ako o silnej osobnosti, ktorá sa aktívne zúčastňovala na politických intrigách.⁵² Poľské záujmy presadzovala pomocou hodnostárov, ktorí spolu s ňou prišli do Uhorska a získali významné pozície. Brat Márie Sliezskej Boleslav sa stal v rokoch 1321-1328 ostrihomským arcibiskupom a neskôr v rokoch 1334-1344 vesprémšským biskupom a kancelárom kráľovnej.⁵³ Poľská politická „lobbovacía skupina“ v Uhorsku určite používala nejaký ideový podklad, ktorým presadzovala svoje záujmy. Takouto vhodnou ideou bol kult sv. Stanislava, ktorý bol symbolom silného zjednoteného poľského kráľovstva. Túto hypotézu potvrdzuje aj existen-

⁴⁸ „Stephanus, rex Hungarie, venit Cracoviam visitare lomina sancti Stanislai, et videret ducem Boleslaum sororium suum ut pote qui habebat dominam Kyngam germanam suam.“ Rocznik franciszkański krakowski, in: MPH, t.3. Ed.: W. Kętrzyński. Lwów 1878, s. 49.

⁴⁹ HUDÁK, J.: o.c., s. 337

⁵⁰ SRÓKA, S.: Z dziejów storunków polsko-węgierskich w późnym średniowieczu. Kraków 1995, s. 33

⁵¹ BASZIEWICZ, J.: o.c., s. 143

⁵² Tamže, s. 143

⁵³ SRÓKA, S.: o.c., s. 47-48

cia naratívneho cyklu o sv. Stanislavovi v Anjouovskom legendáriu z prvej polovice 14. storočia, ktorého vznik sa pripisuje Karolovi Róbertovi a jeho žene Alžbete.⁵⁴ Predlohou vyobrazení bol zrejme relikviár sv. Stanislava z wawelskej katedrály.⁵⁵ Zásluha o zaradenie cyklu z legendy o sv. Stanislavovi do legendária sa pripisuje kráľovnej Alžbete. Vďaka jej iniciatíve a s pomocou cirkevných hodnostárov poľského pôvodu sa zlepšili podmienky šírenia kultu sv. Stanislava v Uhorsku.

Záver

Videli sme, že história krakovského biskupa Stanislava sa neskončila jeho smrťou. Možno oveľa významnejšia sa éra začala až vtedy. Kult Stanislava, neskôr kanonizovaného, v priebehu času nadobudol úplne nový význam, stal sa nerozlučne

spätým s ideou silného zjednoteného poľského kráľovstva. Bol ideovým zázemím pre *renovatio Regni Poloniae* s centrom v Krakove.

V týchto intenciách, aspoň čiastočne, sa kult sv. Stanislava šírila aj v Uhorsku. Podpora kultu zo strany uhorského panovníka znamenala jeho záujem na silnom Poľsku, či už ako spojencovi proti českej a nemeckej moci zo západu alebo ako spojencovi, či nárazníkovej zóne proti mongolskému nebezpečenstvu z východu. Miera záujmu vyplývala z momentálnej politickej situácie v európskom priestore. Vyvstáva tu zaujímavá otázka, prečo boli tými, čo sa zaslúžili o šírenie kultu sv. Stanislava v Uhorsku, práve významné ženy, t.j. Kinga a Alžbeta. Ponúka sa niekoľko vysvetlení: možno preto, že tieto ženy sa stali nástrojmi v rukách mužov či realizátorkami ich politických zámerov alebo preto, že ženám je nábožen-ská stránka v skutočnosti bližšia a boli oslovené odkazom sv. Stanislava.

Summary

St Stanislaus, the Cracovian bishop who died in 1079, has become the patron saint of Poland and the symbol of its power. There are no authentic information concerning his life. The oldest record about St Stanislaus, which can be found in the chronicle of Gallus the Anonym from the beginning of the 12th century, is a very vague allusion to the conflict between St Stanislaus and Boleslaus II The Brave, the king of Poland. According to the chronicle, the bishop died as a traitor, perhaps because of his participation on the plot against the king. However, later he was a kind of rehabilitated by the transmission of his body to the Cat-

⁵⁴ KOCHANOWSKA-REICHE, M.: o.c., s. 42

⁵⁵ Tamže, s. 28

hedral. Gradually, the legend that he died a martyr's death spread. Wincenty Kadlubek, who was the first Stanislaus's apologist, started the hagiographic tradition which was continued by the authors of the first Stanislaus's hagiographies "Vita Minor" and "Vita Maior" from the 13th century. Stanislaus was canonized in 1253 from the initiative of the Cracovian Chapter. Step by step, the cult of Boleslaus The Penitent has been substituted by the cult of his adversary and victim. Thanks to the legend and the parable in "Vita Maior" how the parts of St Stanislaus's body came magically together his cult became inseparably connected with the idea of the unification, renovation and power of the Kingdom of Poland, which had been represented by Boleslaus II who gained the kingdom in 1076 before. The day of St Stanislaus was celebrated in the territory of Slovakia soon after his canonization. In the Hungarian Kingdom, his cult was spreading either the natural way - through the contacts of the two neighbouring countries, or from the initiative of the Hungarian sovereign from above. The support of the cult from the king meant his interest in a strong Poland because of the Mongol threat from the east or because he needed an ally against the Bohemian and German influence from the west. St Kinga, the wife of the Cracovian and Sandomierzian duke Boleslaus Pudicus and the initiator of the canonization, could be considered to be the representative of the Hungarian interests or, more precisely, the interests of her father Bela IV. Another propagator of the cult in Hungary was Elizabeth Łokietek, the wife of Charles Robert from 1320, with the help of the church dignitaries who came with her from Poland.

POMOCNÍCI SVĚTÝCH KRÁLŮV

Matej Medvecký

Úvod

Táto práca sa zameriava na pomocníkov svätých vládcov-mučeníkov v ranostredovekej Európe, ktorí zomreli v súvislosti so zabitím dotyčného vládca, buď skôr ako dotyčný vládca (ako napr. Lilla a kráľ Ewin), súčasne s ním (ako napr. Juraj Uhorský a sv. Boris), alebo dodatočne (ako napr. Podiven a sv. Václav). Budeme sa zaoberať svätými kráľmi týchto krajín - Franskej ríše, anglosaských kráľovstiev, Nórskeho kráľovstva, Českého kniežactva a Kyjevskej Rusi (i sv. Borisom, napriek tomu, že nebol vládcom, pretože jeho prípad bol veľmi podobný ako u ostatných svätcov a pravdepodobne by zasadol na kniežací stolec, pretože sa pred svojou smrťou vracal z víťazného ťaženia s armádou, ktorá by mu v tomto nepochybne pomohla) v časovom rozpätí od 6. do 11. storočia. Pokúsime sa preskúmať okolnosti smrti týchto pomocníkov a prípadne výskyt ich kultu po ich smrti, ak sa nejaký rozvinul.

O prameňoch

Východiskom práce bolo viacero základných prameňov. Ide hlavne o Cirkevné dejiny anglického národa Bedu Ctihodného¹ a príbeh Mojžiša Uhrína napísaný mníchom Polykarpom v rámci Kyjevsko-pečerského pateryka² a Kristiánova legenda.³

Beda sa narodil roku 672 alebo 673. Bol povestný svojou túžbou po pravde. Keďže sám žil v dobe anglo-saských kráľovstiev a väčšia časť udalostí, opísaných v jeho diele sa odohrala niekoľko desiatok rokov pred ním, snaží sa svoje tvrdenia a príbehy dokazovať výpoveďami (asi v takom duchu, že počul od niekoho, kto to počul od niekoho, kto pri tom bol). Toto sa týka najmä zázrakov). Často cituje dokumenty, pokiaľ mu boli prístupné (napríklad listy).

¹ Bede The Venerabilis: Opera historica. Translation: J. E. King. London 1962.

² Kaluźniacki, E.(ed): Żywot Mojżesza Węgrzyna. In: Monumenta Poloniae Historica, Tom. 4. Lwów 1884. (ďalej len MPH 4).

³ Kristiánova legenda. Preklad: J. Ludvíkovský. Praha 1978.

Kyjevsko-pečerský paterikon vznikol v 13. storočí podľa byzantských vzorov. Jeho jadrom je korešpondencia medzi biskupom Simonom a mníchom Lavry Polykarpom. Neskôr bol rozšírený o ďalší materiál.⁴

Podrobnejšie sa budeme zaoberať aj Mojžišom Uhorským, pretože sa o ňom zachovala komplexnejšia a obširnejšia správa.

Kristiánova legenda o svätom Václavovi a svätej Ľudmile bola napísaná v 10. storočí. Opisujú sa v nej životy oboch svätcov, ale je v nej spomínaný aj Podiven, ktorým sa budeme zaoberať bližšie.

Svätí králi-mučeníci raného stredoveku

Raný stredovek bol aj obdobím svätých kráľov. V tejto práci sa však nimi nebudeme príliš zaoberať, pretože nie sú hlavnou náplňou tejto práce. Je však potrebné spomenúť ich ako úvod ku nasledujúcej kapitole o ich sluhoch a pomocníkoch. Títo králi sa stali svätými z rôznych dôvodov: vstúpili do kláštora, otvorili svoje krajiny kristianizácii a podporovali cirkev, prípadne boli kvôli viere zabití, teda by sa dalo povedať, že za všeobecné zásluhy o rozvoj cirkvi. Často však boli kanonizovaní na nátlak neskoršieho panovníka, ktorému to politicky vyhovovalo. Bývali kanonizovaní aj napriek tomu, že zvyčajne sa ich osobný život ťažko dal označiť za príkladný podľa kresťanskej morálky. Náplňou práce budú pomocníci tých kráľov, ktorí boli zabití väčšinou kvôli moci a nie kvôli viere, teda strastoterpcami.⁵

Na začiatok by som chcel upozorniť na jedno z možných teoretických objasnení strastoterpectva: „Kvôli čomu bol aj Ján Krstiteľ s'atý a trpel sväté martýrstvo, napriek tomu, že mu nebolo povedané, aby zapieral Krista. A pre vieru v Krista bol zabitý; ale ten istý náš Pán Ježiš Kristus povedal: 'Ja som pravda'; pre pravdu bol Ján zabitý a dozaista preliat krv pre Krista“.⁶

⁴ Porovnaj: Письменности русскаго средовѣку. Preklad: E. Bláhová, Z. Hauptová, V. Konzal. Praha 1989, s. 139.

⁵ Porovnaj Ingham, N.: The Sovereign as Martyr, East and West. *Slavic and East European Journal* 17, 1973, s. 1–17.

⁶ „Pro qua re etiam Iohannes Baptista capite truncatus est, et sancto martyrio consummatus, cui non est dictum ut Christum negaret, et pro Christi confessione occisus est; sed quia isdem Dominus noster Iesus Christus dixerit: 'Ego sum veritas'; quia pro veritate Iohannes occisus est, videlicet et pro Christo sanguinem fudit.“ Bede The Venerabilis: *Opera Historica* vol. I, s. 124. Kontext tohoto úryvku je síce iný, ale mohol by objasniť aj teoretické odôvodnenie prečo ľudia, ktorí netrpeli za Krista, boli vyhlásení za svätých..

Pomocníci svätých vládcov

Odkiaľ sa vzali všetci tí pomocníci spomínaní v životoch svätých kráľov a kniežat? A kto to boli títo sluhovia? Beda Ctihodný spomína, že Lilla, sluha sv. Edwina (584-633) mal titul „minister“ a iný sluha Fordhera, ktorý bol označený ako „miles“,⁷ a podobná hodnosť je aj „comes“.⁸ To isté platí aj o Podivenovi, sluhovi sv. Václava, keď je označený ako „miles“ (družinník) ale aj „minister“ (komorník) a „client“ (sluha).⁹ Budem však používať výraz „dvoran“, podobne ako O. Králik¹⁰, alebo „družinník“ alebo „pomocník“ pre rozlíšenie od obyčajného družinníka, akých mal nepochybne každý ranostredoveký vládca stovky.

Kapitolu o pomocníkoch začneme Mojžišom Uhorským a jeho bratom Jurajom. Budeme sa nimi zaoberať podrobnejšie ako ostatnými, pretože o Mojžišovi sa zachoval súvislý text z čias jeho neskoršieho pôsobenia, ktorý však podľa môjho názoru odhaľuje aj z jeho života už na dvore kniežat'a Borisa.

Juraj a Mojžiš pochádzali z Uhorska. Obaja slúžili u sv. Borisa, syna sv. Vladimíra (svätec od 13. storočia). Roku 1015 sv. Vladimír zomrel a jeho syn Svätopluk sa chcel dostať na kniežací stolec. Preto poslal svojich ľudí, aby zabili Borisa a aj jeho brata Gleba.¹¹ Sv. Boris bol zabitý na rieke Alte a s ním bol zabitý aj jeho sluha Juraj, ktorý: „... naň padol (aby ho zachránil), prebodli ho s ním, lebo bol miláčikom Borisovým. Ten sluha bol rodom z Uhorska, volal sa Juraj a Boris ho veľmi miloval, a raz mu na šiju vložil veľkú zlatú hrivnu, v ktorej stával pred ním slúžiac mu...“.¹² Juraj bol príslušníkom Borisovej družiny a na znak svojho postavenia nosil spomínanú zlatú hrivnu („ako odznak svojej hodnosti“¹³). Nestor píše, že keď Boris zastal r. 1015 na rieke Alte jeho vojsko ho opustilo.¹⁴ Jeho družina však pri ňom ostala a Svätopluk proti nemu pravdepodobne poslal tiež vojsko. V bitke bol zabitý aj jeho sluha Juraj. Jediný kto sa zachránil bol iný Borisov družinník, Jurajov brat, Mojžiš Uhorský.¹⁵ Ten

⁷ Bede *The Venerabilis: Opera Historica*, vol. I. Translation: J. E. King. London 1962, s. 250.

⁸ Bede *The Venerabilis: Opera Historica*, vol. II, s. 214–215.

⁹ Kristiánova legenda, s.57.

¹⁰ Králik, O.: Tzv. legenda o Podivenovi. *Listy filologické* 93, 1970, s. 10.

¹¹ Nestorův letopis ruský. Preklad: K. J. Erben. Praha 1940, s. 118–121.

¹² „...byl naň padl (aby ho zachránil), probodli s ním, neb byl miláčkem Borisovým. Sluha ten byl rodem z Uherské země, Jménem Jiří, a Boris ho velmi miloval, bylť mu na šíji vzložil hřivnu zlatou velikou, v kteréžto stával před ním (slouže jemu)...“Tamže, s.119.

¹³ Havlík, L.: *Slovanské státní útvary ranného středověku*. Praha 1987, s. 25.

¹⁴ Nestorův letopis ruský, s.117.

¹⁵ MPH 4, s. 799–817. Jeho príbeh sa nachádza v českom preklade aj v O ctihodném Mojsiji Uhřínovi. *Písomníctví ruského středověku*. Preklad: Z. Hauptová. Praha 1987, s. 141–146.

sa potom uchýlil k Predislave, sestre Jaroslava Múdreho (medzi r. 1015-1018)¹⁶ a pri reštaurácii Svätopluka na trón Boleslavom Chrabrým r. 1018 bol zajatý, spolu s oboma Jaroslavovými sestrami a s jeho bojarmi.¹⁷ Sám sa tiež pravdepodobne začlenil do Jaroslavovej družiny.¹⁸ V Poľsku sa zapáčil významnej žene z bližšieho okruhu Boleslava Chrabrého, ktorá si ho chcela zobrať za manžela. Keďže on to nechcel dostal sa do väzenia, kde ho istý mních z hory Athos vysvätil za mnícha. Potom ho spomínaná žena zobrala k Boleslavovi, aby sa s ním poradila a neskôr, keď si ju nezobral, po mučení mu nechala odrezat' skrytý úd.¹⁹

Prečo mala dotyčná žena taký veľký záujem o manželstvo s Mojžišom? A prečo mal o to záujem aj Boleslav? Obaja bratia pochádzali pravdepodobne z významného rodu uhorského alebo preduhorského obdobia (inak sa asi ťažko dá vysvetliť ich vysoké postavenie na dvore sv. Borisa). Kvôli tomuto postaveniu bol Mojžiš odvečený do Poľska spolu so sestrami Jaroslava Múdreho a jeho bojarmi, a preto bol onou ženou vykúpený zo zajatia až za 1000 hrivien striebra.²⁰ Takáto suma za „sluhu“²¹ Borisovho vyznieva priam fantasticky (aj keď je možné, že bola nadsadená, ale určite nie bez zvláštneho významu a určite mala nejaký reálny podklad). Aby sa dala zistiť praktická časť tejto „investície“, treba si uvedomiť politické dianie vtedajších čias. Začiatkom 11. storočia obsadil Boleslav Chrabrý Nitriansko, v tom čase súčasť ešte nevykryštalizovaného uhorského štátu. A keďže Mojžiš pochádzal práve z Uhorska a zároveň vezmeme do úvahy evidentnú snahu Boleslava oženiť ho, dá sa predpokladať, že Mojžiš pravdepodobne pochádzal z významného nitrianskeho rodu.²² Svadbou onej poľskej kňažnej s Mojžišom by získal aj nového spojenca (vazala) na tomto území a s ním aj akýsi právny nárok na nitrianske územie. O ich významnom pôvode svedčí aj ich postavenie u Borisa. Prečo by inak chcel Boris prijať akýchsi cudzích družinníkov a venovať im takú mimoriadnu priazeň? A prečo by chcel Boleslav Chrabrý s takým človekom oženiť významnú poľskú kňažnú? Ako možnú odpoveď som sa pokúsil poskytnúť túto teóriu o jeho významnom pôvode. Som však presvedčený, že ak by Mojžiš nepochádzal z významného nitrianskeho ro-

¹⁶ Tamže, s. 800.

¹⁷ Nestor spomína v roku 1018 návrat Svätopluka s Boleslavom Chrabrým a aj zajatie Jaroslavových sestier a jeho družiny. Mojžiša však nespomína. Nestorův letopis ruský, s. 126.

¹⁸ Tamže, s. 800.

¹⁹ Tamže, s. 816.

²⁰ Tamže, s. 804.

²¹ Problematikou výrazu „sluha“ sa budem zaoberať neskôr.

²² Keďže mi neboli prístupné materiály, z ktorých čerpal prof. Lacko, stručne zhrniem jeho názory z kapitoly Sv. Mojsej Uhrin z knihy Ondruš, R.: Blízky Bohu i ľuďom. Bratislava 1991, s. 272–274. Lacko sa domnieval, že Mojžiš s bratmi Jurajom a Efremom (?) pochádzali zo slovanského rodu, pridržiavajúceho sa byzantsko-slovanského obradu. Pochádzali buď z Podkarpatskej Rusi alebo z východného Slovenska. To, že Juraj a Mojžiš mali brata Efrema som nenašiel v žiadnom prameni, ktorý mi bol prístupný.

du, v tom prípade by asi vzťah Juraja a Borisa bol iný. Dalo by sa namietať, že Mojžiš mohol pochádzať aj z maďarského rodu a prípadne mohol byť v príbuzenskom pomere s Michalom, bratom kniežat'a Gejzu. V tomto prípade by sa však zachovala jeho tradícia (kult) po príchode Ondreja I. z Kyjevskej Rusi, keď so sebou priniesol aj mníchov z Rusi²³ (zachovanie kultu by samozrejme nemuselo byť isté, ale dá sa predpokladať, že by to tak bolo). Mojžiš bol medzi mníchmi nepochybne známou osobnosťou, keď po nepokojoch po smrti Boleslava okolo r. 1025 prišiel do Kyjevskopečerskej Lavry. No je nepravdepodobné, že by ho ruskí mnísi po príchode do Uhorska prestali poznať a šíriť jeho kult, pokiaľ by im nestála v ceste nejaká prekážka. Tou mohla byť Mojžišova príslušnosť k staršiemu preuhorskému rodu (ako najpravdepodobnejšia, ešte raz zdôrazňujem, sa mi zdá byť možnosť, že boli príslušníkmi vysokej aristokracie). Tomu by mohlo nasvedčovať aj ono odrezanie skrytého údu, čo malo pravdepodobne zabrániť tomu, aby sa v nejakom prípade mohol vrátiť do Nitrianska ako vládca, podobne ako sa vrátil Vonomír na trón do Slavónska²⁴ a ohroziť tam Boleslavovu vládu. O jeho dôležitom poste v Lavre by mohlo nasvedčovať aj to, že sa s ním chodili radiť obyčajní bratia (tak sa chodil radiť aj sv. Vojtech so staršími, napríklad so sv. Nilom Mladším, počas svojho pobytu v kláštore).²⁵ Toto porovnanie však samozrejme nič nedokazuje, ale môže niečo naznačiť. Na druhej strane mohli obaja bratia byť nejakým spôsobom zapletení do Kopáňovho povstania, prípadne mohli mať iné dôvody k odchodu z Uhorska. Avšak príslušnosť k významnému nitrianskemu rodu sa zdá byť najpravdepodobnejším variantom. Náboženské dôvody môžeme úplne vylúčiť, nakoľko v Uhorsku bola v tomto období nepochybne tolerovaná aj slovanská bohoslužba.²⁶

Mojžiš sa narodil okolo r. 983 a zomrel roku 1043.²⁷ Bol teda ešte živý, keď bol v Kyjeve Ondrej so svojou družinou. Prečo si ho nevybral, aby šiel spolu s ďalšími mníchmi do Uhorska? Dúfam, že moja teória poskytla odpoveď aj na túto otázku.

²³ O tom pozri: Avenarius, A.: Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI. –XII. storočí. Bratislava 1992, s.

²⁴ O tom pozri: Steinhubel, J.: Pôvod a najstaršie dejiny Nitrianskeho kniežactva. Historický časopis 46,3,1998, s. 369–415.

²⁵ Najmä ak je pravdivá Avenariova teória o Lavre, že v to bolo len poloanachoretský, jaskynný život jednotlivých mníchov, spočiatku žijúcich len vo voľnom spoločenstve. Avenarius, A.: Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI.–XII. storočí, s. 193–194.

²⁶ Toto dokazuje korunovačný plášť sv. Štefana so slovanským nápisom. Pozri: Moravcsyk, G.: Byzantium and the Magyars. Budapest 1970, s. 126., ale aj príchod sázavských mníchov do Uhorska, keď boli v polovici 11. storočia vyhnaní z Čiech a iné.

²⁷ Ondruš, R.: Blízky Bohu i ľudom, s. 272.

Musím však podotknúť, že všetky moje vývody zostávajú len v rovine predpokladov. Je rovnako možné, že oná spomínaná smilná žena skutočne nechala Mojžišovi odrezat' skrytý úd len preto, aby sa ani iné nenabažili jeho krásy.²⁸

Tieto úvahy som však predniesol preto, lebo sa mi zdá pravdepodobnejšie, že sa za týmto krátkym textom skrýva čosi hlbšie, čo som sa snažil vyniesť na povrch.

Teraz sa vrátíme k družinníkom svätých kráľov počnúc družinníkmi sv. Václava. Znami sú dvaja Václavovi pomocníci - Mstina, ktorý bol spolu so sv. Václavom zabitý v Starej Boleslavi a Podiven, ktorého osud bol zaujímavejší a po jeho smrti sa zachoval jeho kult.²⁹ Tento Podiven po smrti sv. Václava ušiel do Nemecka, po čase sa vrátil, zabil jedného z Václavových vrahov³⁰ a na Boleslavov príkaz ho obesili.³¹ V tomto prípade, ako aj v ostatných podobných prípadoch dotyčné osoby neboli vyhlásené za svätých. Je to preto, že nespĺňali dané kategórie (mimočodom aj sv. Boris a Gleb tieto kategórie nespĺňali, o ich kanonizáciu sa zasadili traja bratia - Izjaslav, Svjatoslav a Vsevolod, ktorí si uvedomovali význam svätcov pre svoje politické ciele).³²

Aj northumbrijský kráľ Edwin (616–633) mal sluhu, ktorý sa volal Lilla.³³ Cuichelmo (Cwichelm), kráľ západných Sasov, poslal r. 626 Eumera, aby zabil Edwina. Tento zmienený Eumer sa dostal do Edwinovej spoločnosti a chystal sa ho zabiť, čo mu prekazil zmienený Lilla, Edwinov najvernejší družinník tým, že sa mu vrhol pod meč a bol zabitý. Eumer potom ešte zabil iného jeho sluhu, Fordhera. Je to podobný motív, ako u Juraja a Borisa (azda len s tým rozdielom, že vtedy to ešte Edwin prežil a zomrel až roku 632 alebo 633 po zrade). Beda Ctihodný nespomína žiadneho pomocníka (družinníka) u Oswalda (634–642). To však nemusí byť dôkaz, že žiadneho pomocníka nemal, ten len nemusel byť na správnom mieste na to, aby vstúpil do dejín.

Napriek tomu by sa dalo povedať, že kult pomocníkov (sluhov by bolo možno výstižnejšie) je pri mučeníckych vladárov príznačný a pochopiteľný. Každý rannostredoveký panovník musí mať svoju družinu a snáď v každej družine sa nájde človek, ktorý je panovníkovi bližší a oddanejší ako ostatní. Ak je dotyčný panovník zavraždený a neskôr získa úctu svätca (čo je však typické len pre raný

²⁸ Porovnaj MPH IV., s.

²⁹ To by mohla dokazovať Kristiánova legenda, kde je zobrazený s atribútmi svätosti, ale na druhej strane jeho kult sa začal rozširovať (nie je mi známe do akej miery) až v 14. storočí a omylom aj v 18. storočí. Králik, O.: Tzv. Legenda o Podivenovi. Listy filologické 93, 1970, s. 7–15.

³⁰ Kristiánova legenda. Preklad: J. Ludvíkovský, s. 87.

³¹ Kristiánova legenda, s. 87.

³² Klaniczay, G.: From Sacral Kingship to Self-Representation: Hungarian and European Royal Saints. In: The Uses of Supernatural Power. The transformation of Popular Religion in Medieval and Early-Modern Europe, Cambridge 1990, s. 86.

³³ Bede The Venerabilis: Opera Historica, s. 250.

stredovek a na príčiny toho jasne poukázal Gábor Klaniczay)³⁴ začne sa v krajine rozširovať jeho kult. A ak je náhodou pri tom zabitý aj jeho verný sluha, dá sa priestor aj jemu, ale ich svätosť neprináša žiadny politický prospech. Sú nepochybne spomínaní vďaka svojej oddanosti, podobne ako apoštoli boli verní Kristovi. Tieto kultúry bývajú však len lokálne a ako sme spomenuli, často títo sluhovia nie sú kanonizovaní.

Rovnako Podiven nebol vyhlásený za svätého, ale pravdepodobne mal byť, nakoľko už má niektoré atribúty svätosti. Kristián vo svojej kronike spomína, že po tom, čo ho obesili, mu ešte dva roky rástli nechty na nohách aj na rukách.³⁵ Toto isté spomína aj Klaniczay u svätého kráľa Edmunda (841–869)³⁶ a tento znak je bežný u svätcov. Podiven bol so svätým Václavom aj po smrti. Bol pochovaný pri chráme sv. Václava. Podobné prepojenie medzi sluhom a pomocníkom dokumentuje aj ruský príklad Juraja Uhorského a sv. Borisa. Keďkoľvek sa Juraj spomína - a nespomína sa často -, spomína sa len v súvislosti s Borisom. Keď sa na začiatku príbehu o Mojžišovi Uhorskom spomína Juraj, spomína sa ako ten Juraj, ktorý bol spolu so sv. Borisom zabitý.³⁷ To isté platí aj o Podivenovi. Vždy, keď sa spomína je spomínaný len ako družinník, komorník atď. svätého kráľa Václava. Podiven je však nepochybne zvláštna postava pretože si ho Kristián všimol a venuje mu zvláštnu pozornosť. Je pravdepodobné, že to bol veľmi významný muž. Mojžiš Uhorský je úplne iný prípad (z hľadiska svätosti). Dosiahol svätosť iným spôsobom, ako som už spomenul vyššie.

Ďalší svätý kráľ, ktorého môžeme zaradiť do tejto klasifikácie, je sv. Olaf (995–1030), počas života zvaný Tlstý. Bol zabitý v bitke pri Stiklestade r. 1030, keď sa pokúšal dosadnúť opäť na trón v Nórsku, v ktorej bol porazený. Po jeho boku zomreli viacerí jeho družinníci. Za všetkých spomenieme jedného, ktorý sa volal Arnljot Gellini. Bol to švédsky bojovník, ktorý sa previnil vraždou v posvätnom priestore Thingu na ostrove Froso a stal sa štvancom.³⁸ Je zaujímavý tým, že v jeho prípade sa nevyvinul náboženský kult, ale na výročie bitky sa tam hráva novoveká hra, ktorej hlavným hrdinom je práve Arnljot. Arnljot však nebol, ako sme už spomenuli, jediným družinníkom a stal sa známejším nepochybne len kôli svojmu romantickému osudu.

Dalo by sa povedať, že v kronikách sa pomocníci spomínali len pre ich hrdinstvo a azda sa mali stať vzorom pre ostatných ako aj modelom vernosti (najvýraznejšie sa to prejavuje u Podivena, ktorý, ako som už spomenul, je verný až za hrob).

Nepochybne môžeme tvrdiť, že všetci títo muži pochádzali z významných rodov alebo mali významné zásluhy, skôr však vo vzťahu k panovníkovi ako vo

³⁴ Klaniczay, G.: *From Sacral Kingship to Self-Representation*, s. 80.

³⁵ Kristiánova legenda, s. 89.

³⁶ Klaniczay, G.: *From Sacral Kingship to Self-Representation*, s. 84.

³⁷ MPH IV., s. 800.

³⁸ Brøndsted, J.: *Vikingové, sága tří století*. Praha 1967, s. 75–76.

vzťahu k cirkvi. Jedinou výnimkou je Mojžiš, preto sme mu venovali celú kapitolu.

Posledného spomenieme burgundského kráľa Sigismunda (neskorší Žigmund, jeden z patrónov Českého kráľovstva). Ten bol zajatý Chlodomerom a na jeho príkaz bol spolu so ženou a deťmi zabitý a hodený do studne.³⁹ Inak sa žiadny pomocník nespomína, čo rovnako nemusí byť dôkazom toho, že neexistoval.

Pre úplnosť bude vhodné spomenúť ďalších svätých kráľov–mučeníkov, ale nebudeme sa nimi zaoberať. Podľa môjho názoru by sme zrejme pri ďalšom skúmaní dospeli k podobným záverom, – vzhľadom na útržkovitosť zmienok o pomocníkoch svätých kráľov – k akým som dospel v tejto práci, i keď nemožno vylúčiť iný model riešenia problému.

Záver.

V tejto práci som sa snažil preskúmať pomocníkov svätých kráľov a či existovali ich kulty. Podľa môjho názoru sa v prípade pomocníkov nedá hovoriť o kultoch, ale skôr o úcte k vernosti. Nepochybne však táto cnosť nie je dostatočným dôvodom ku svätorečeniu. Je to skôr slabý úvod do problematiky, pretože som ani nespomínal týchto svätcov: Hermenegild (z.585), Clodowald (6. stor.), Ethelbert (z. 794), Alcmund (okolo 800), Edward (975–978), Magnus (okolo 1075-1116). Táto téma by si nepochybne zaslúžila hlbšie a komplexnejšie preskúmanie a mohla by vyniesť na povrch veľa zaujímavého o stredovekej spoločnosti.

Bibliografia

Pramene:

- Bede the Venerabilis: Opera historica. Translation: J. E. King. London 1962.
Bruno z Querfurtu: Život a utrpení svatého Vojtecha, biskupa a mučeníka. Preklad: Jan Vilikovský. Praha 1935.
Gregor z Tours: O boji králů a údělu spravedlivých. Praha 1986.
Kałużniacki, E. (ed.): Żywot Mojżezsa Węgrzyna. Monumenta Poloniae Historica, Tom. IV. Lwów 1884, s. 799–817.
Kristiánova legenda. Preklad: J. Ludvíkovský. Praha 1978.
Nestorův letopis ruský. Preklad: K. J. Erben. Praha 1940.

³⁹ Gregor z Tours: O boji králů a údělu spravedlivých. Preklad: J. Kincl. Praha 1986, s. 142.

O ctihodném Mojisiji Uhřínovi. In: Písemnictví ruského středověku. Preklad: Z. Hauptová. Praha 1989, s. 141–146.
Sturluson, S.: Krug zemnoj. Preklad: Kolektív. Moskva 1980.

Literatúra:

- Avenarius, A.: Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI.–XII. storočí. Bratislava 1992.
Brøndsted, J.: Vikingové, ságs tří století. Praha 1967.
Eliáš, Š.: Cirkev východného obradu v Uhorsku v maďarskej historiografii v druhej polovici 20. storočia. In: P. Michal Lacko, S.J. Život a dielo. Zborník referátov na vedeckej konferencii v Košiciach 19. a 20. marca 1992. Košice 1992, s. 177–188.
Havlík, L.: Slovanské státní útvary ranného středověku. Praha 1987.
Ingham, N.: The Sovereign as Martyr, East and West. In: Slavic and East European Journal vol. 17, 1, 1973, pp. 1–17.
Klaniczay, G.: From Sacral kingship to Self-Representation: Hungarian and European Royal Saints. In: The Uses of Supernatural Power. The transformation of Popular Religion in Medieval and Early-Modern Europe. Cambridge 1990, s. 79–94.
Králík, O.: Sázavské písemnictví XI. století. Praha 1961.
Lacko, S.J. Život a dielo. Zborník referátov na vedeckej konferencii v Košiciach 19. a 20. marca 1992. Košice 1992, s. 69–73.
Ondruš, R.: Blízky Bohu i ľuďom. Bratislava 1991.
Smržík, Š.: Slovanská bohoslužba na východnom slovensku. In: P. Michal
Steinhübel, J.: Pôvod a najstaršie dejiny Nitrianskeho kniežactva. HČ 46, 3, 1998, s. 369–416.

Summary

Early Middle Ages were also times of holy kings-martyrs. Often happened that their most loyal thane was killed with them and this way he entered the history. Usually, there is only a short notice of his deed as about Lilla in Bede's *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*, but on the other hand there is a whole chapter about Moyzes of Hungary in Kievpecer's *Paterikon* or chapter No. 9 in *Legenda Christiani*.

Moyzes of Hungary probably had an aristocratic background, came from an important pre-Hungarian family. He was a thane of St. Boris and as an important person was captured by Boleslav the Brave and taken to Poland. There he rejected to marry an important Polish woman and was cruelly punished - his hidden limb was cut off. He died in a monastery in Kiev and later was claimed saint.

Podiven, thane of St. Wenceslas, was not killed with him as the other thane Mstina was, and escaped to Germany. After several years he returned and killed one of the murderers of his master and subsequently was hanged. He was not claimed saint, but probably meant to be by Christian, because he had several attributes of sainthood.

This work also deals with thanes of several other saint kings, but not in such details, because of lack of notices.

PATARIA.¹
LOMBARDSKÉ CIRKEVNO-SOCIÁLNE REFORMNÉ
HNUTIE VO SVETLE KRONIKY MILÁNSKEHO KANONIKA
ARNULFA „GESTA ARCHIEPISCOPORUM
MEDIOLANENSIIUM“

Ivan Varšo

Úvod

Zámerom nasledujúcej analýzy je poukázať na dôležitosť takého momentu v histórii človeka, akým bolo ľudové chápanie viery a jej prejavov, a to očami intelektuála. Stredoveký kronikár, vzdelaný človek (*litteratus*) mal omnoho väčšiu možnosť pochopiť dianie okolo seba komplexne. Vidieť spoločenskú realitu

¹ Ihneď na počiatku sledovania určitého fenoménu je na mieste objasniť etymológiu jeho pomenovania. Skôr potom možno pochopiť symboliku názvu, pod akým sa daný jav zapísal do povedomia ľudí. Pre pojem PATARIA hľadali bádatelia mnohé vysvetlenia, racionálne i fantazijne. Za všetky treba spomenúť aspoň odvodené pomenovania prívržencov patarie (*patarini*, *patari* alebo *patalini*)

- Handrári, otrhanci
- Obyvatelia štvrte s názvom *Pataria*, zaoberajúci sa obchodom so starými vecami (šatstvom) a predstavujúci hlavnú oporu hnutia reformy v meste
- Katari z Montfort. S touto radikálnou odnožou oficiálnej cirkvi viedol bývalý milánsky arcibiskup Aribert nezmieriteľný boj. Kvôli lepšej kontrole nad nimi ich presídlil r. 1028 do Milána. Napriek potenciálnej zmene názvu vplyvom miestneho dialektu (*katari-patari*) je táto možnosť najmenej prípustná. Programové ciele oboch hnutí sa od seba totiž diametrálne líšili. Por. Manteuffel, Tadeusz: *Narodziny herezji, Wyznawcy dobrowolnego ubóstwa w średniowieczu*. Warszawa, Państw. Wyd. Nauk. 1963 (ďalej len *Narodziny herezji*), s.18
- Ďalšiu verziu ponúka, spolu s okamžitým ideovým zdôvodnením, Arnulf, ktorý takto nachádza prameň slova *pataria*: „Jazyková zvláštnosť jej mena - teda keď som v akomsi zväzku etymológií viackrát opätovne listoval (čítal), vypátral som takto napísané: Πατθοζ = PERTURBATIO, t.j. hnutie mysle, cit, vášeň, afekt.“ O tom, že nejde o etymológiu slova ako o skúmaný gramatický jav, ale skôr ako symbolické vystihnutie obsahu priliehavou formou, svedčí aj jeho dôvetok k rozvinutej myšlienke: „Predsa však, keď sa niekto bude zaoberať vykladaným názorom, pravdaže (mu to) prenechám s plným súhlasom pokojnej mysle, len aby sa názov zhodoval s dielom a dielo zodpovedalo názvu.“ „Unde Patarinum processit primo vocabulum, non quidem industria, set casu prolatum. **Cuius idioma nominis, dum in quodam etymologiarum tomo nuper plura revolverem, ita scriptum reperio: Pathos Graece Latine dicitur perturbatio.** Unde iuxta meae parvitatatis ingenio-lum statim coniiitio, quod Patarini possunt perturbatores rite nuncupari; quod plane rerum probat efectus. **Verumtamen si quando quis probatori fuerit interpretatus sententia, concedo equidem tota mentis tranquillae convenientia, dummodo nomen concordet operi, opus vero respondeat nomini.**“ A LIII / 11

z nadhľadu, nielen v rámci svojho životného okolia. Vtesnanie zvyčajného človeka, podriadeného svojmu lénnemu pánovi, do tohto relatívne úzko ohraničeného priestoru bolo jednou z hlavných príčin svojského ponímania duchovného života v kategóriách stredovekého Západu, ak takto možno v stručnosti vystihnúť pojem *ľudová religiozita*. Hodnotenie prejavov ľudovej zbožnosti očami erudovaného príslušníka vysokej šľachty sa nesie celou prácou ako ústredný motív, do značnej miery formou bezprostrednej konfrontácie s jeho názormi.²

Kanonik Arnulf (koniec 10. stor.-po r. 1077)³, potomok milánskeho arcibiskupa, podľa všetkého z vysokého šľachtického rodu, sleduje nielen udalosti obdobia r. 925-1072 v milánskej arcidiecéze, ale zahŕňa do svojho príbehu i dianie v iných častiach rímsko-nemeckej ríše. Postupne sa stáva svedkom razantnej integrácie Normanov do politiky na Apeninskom polostrove, veľkého rozkolu medzi ortodoxným Východom a reformujúcim sa Západom (veľká schizma z r.1054) i urputného boja rímskej cirkvi o autonómnejšie postavenie v ríši voči svetskej moci. Vzhľadom na svoj spoločenský status kronikár ostro vystupuje, hlavne v počiatkoch, proti milánskemu sociálno-reformnému hnutiu i proti samotnej cirkevnej reforme. Je tradičným zástancom širokej autonómie ambroziánskeho prestolu na úkor pápežského stolca, čo z väčšej časti i vysvetľuje jeho postoj. Stáva sa súvekým sprievodcom, či skôr prenasledovateľom patarinov. Napriek svojej počiatkovej ideologickej predpojatosti je pre nás Arnulf neoceniteľným zdrojom poznatkov o metropole Lombardie a v stručnosti o celej Itálii jedenásteho storočia.

Ďalším prameňom⁴, ktorý svojim pohľadom v mnohom dopĺňa predchádzajúceho autora, je rovnako súveký kronikár, Landulf Starší (?-po r. 1085). Jeho identita je však dosiaľ neznáma. Skoncipoval štyri knihy k dejinám Milána. Sleduje v nich najmä teologicko-pedagogické problémy (povznesenie kultúry ambroziánskej cirkvi a zdôraznenie jej samostatného postavenia v rámci kresťanského Západu), no v krátkom historickom exkurze neopomenie ani patarinov, ktorých konanie rozhodne odmietne.⁵

Každej z troch vedúcich osobností patarie - Arialdovi, Landulfovi zvanému Patarenus i Erlembaldovi - je venovaná samostatná kapitola. Prezentuje každého

² Reč stredovekých kroník, letopisov, či gestárov je v porovnaní so strohým jazykom súčasnosti až priveľmi kvetnatá a rozvláčna. Preto môžu niektoré citáty budiť dojem ťažkopádnosti, čo spôsobili do istej miery i nemnohé skúsenosti autora so zásadami a možnosťami prekladateľského úzu, najmä pri dubióznom prejave foriem stredovekej latinčiny.

³ Lexikon des Mittelalters I. (Aachen-Bettelordenskirchen), Artemis Verlag, München & Zürich 1980, 1020

⁴ Editori prameňov sa pri svojich korekciách odvolávajú na ďalších kronikárov z tohto obdobia v Miláne: Andreasa zo Strumi, Andreasa z Vallombrosy a Boniza zo Sutri

⁵ Lexikon des Mittelalters V. (Kümel-Leeuwarden), Artemis Verlag, München & Zürich 1991, 1680/ 3-I.

z nich v rozhodujúcom období jeho pôsobenia. Úvody kapitol sú vyhradené pre základné hodnotenie daného problému súčasnou historiografiou.

Vlastným podnetom pre napísanie tejto práce boli diskutabilné javy, ktoré možno nazvať i paradoxmi onej doby. V prvom rade ide o to, či hnutie patarinov klasifikovať ako zámerne načasovaný a nasmerovaný sociálny výbuch, alebo skôr ako hľadaný zárodok, prototyp mohutných heretických hnutí, šíriacich sa v 12. až 14. storočí po celom stredovekom Západe. S tým úzko súvisí i ďalší moment, ktorý motivoval autora. A síce, ide o kontrast medzi prirodzenou snahou pápežského stolca o reformu cirkvi, ktorou sa mal posilniť centralistický princíp subordinácie v cirkevnej hierarchii, a medzi partikularizmom, ktorý sa práve v priebehu 11. storočia zrodil v mestách severnej Itálie a ktorý výrazne posilňoval nezávislosť tradične silných diecéz.

Takouto cirkevno-správnou oblasťou bola i milánska arcidiecéza. Prenesme sa teda do Milána jedenásteho storočia. Čím bolo toto od staroveku slávne mesto tisíc rokov po Kristovi? Predovšetkým významným strediskom ležiacim na rozhraní dvoch civilizácií: tajomného Orientu a postupne sa kultivujúceho latinského Západu. Najmä v dôsledku toho Miláno nadobudlo silné pozície v diaľkovom obchode (hlavne s Byzanciou; neskôr sa stali milánski kupci jednými z popredných distribútorov luxusných výrobkov do západnej Európy, napr. vo Flandrách sú písomne doložení v šesťdesiatych rokoch 11. storočia). Na hospodárskom vzraste mesta sa najviac podieľali zbrojárske a textilné remeselnícke dielne, samozrejme v spolupráci so skúsenou obchodníckou societou. V neposlednom rade bola metropola Lombardie aj sídlom arcibiskupa. Každý nástupca sv. Ambróza sa snažil udržiavať dôstojnosť, no najmä nezávislosť svojho prestolu. Ako jedno z prvých miest v stredoveku sa Miláno taktiež mohlo „pochváliť“ sociálnym zložením, v ktorom boli zastúpené všetky vrstvy. Bohatstvo a rastúca sláva jeho patriciátu doň prilákali šľachtu, vysokú i nižšiu, ktorá chcela efektívnejšie zúročiť potenciál vlastných lénnych statkov, ktoré už nezaručovali možnosť honosného a záhaľčivého spôsobu života.

Práve v tomto prostredí sa zrodila pataria. Vo svojej dobe nemala na kresťanskom (katolíckom) Západe obdobu. Až približne o jedno storočie neskôr sa dali do pohybu húfy chudobných ľudí z okolia Lyonu a Lombardie. Dnes ich nazývame valdencami. Náznaky sociálneho pnutia tu jestvovali oveľa skôr, než vypukla samotná revolta. Už r. 1035 sa rytieri postavili proti vysokej aristokracii a arcibiskupovi, pričom väčšiu časť svojho vojska regrutovali z nepriviligovaných vrstiev. Ďalším pokusom oslobodiť mesto i mešťanov od nevítaného vonkajšieho vplyvu bola voľba nového duchovného pastiera. V r. 1045 totiž umrel autokratický Aribert II. Silne protinemecky (protikráľovský) naladené obyvateľstvo Milána navrhlo až štyroch vlastných kandidátov. Všetci však boli kráľom zamietnutí. Henrich III. si veľmi rozhodne uplatnil tradované právo panovníckej investitúry. Posadil na Ambrózov stolec Widona da Velate, krajinského duchovného z nižšej šľachty a predovšetkým poslušného vykonáva-

teľa jeho pokynov. Slabosť tohto arcibiskupa sa prejavila ihneď po Henrichovej smrti. Na prelome rokov 1056-1057 sa proti Widonovi zdvihla vlna odporu; podobne sa svojmu biskupovi vzopreli mešťania v Asti i Pávii. Príznačné je, že na čelo vzbury sa nepostavili ľudia bez akéhokoľvek vplyvu, bez akýchkoľvek výsad v spoločnosti. Boli to zväčša klerici so šľachtickou krvou (veľmi bohatým a nábožným bol i Peter Valdes, ideový otec a vodca už spomenutých valdén-cov). Vlastným iniciátorom akcií bol Anselm da Baggio, v tom čase už biskup z Luccy (práve jeden kandidátov na milánsky prestol v r. 1045). Aj preto sa nemohol podieľať priamo na boji v Miláne. Pri sledovaní činov hlavných postáv príbehu „svätých heretikov“ bude našim hlavným sprievodcom milánsky kanonik Arnulf.

Cirkevno-politické podložie lombardskej revolty

*„Aj keby kráľ zhynul, kráľovstvo pretrvá“
Konrád II. (1024-1039)*

Situácia, v akej sa Miláno nachádzalo v polovici jedenásteho storočia, bola podmienená mnohými skoršími i súčasne prebiehajúcimi udalosťami.

V prvom rade je potrebné spomenúť clunyjské reformné hnutie, ktoré si už počiatkom desiateho storočia položilo za cieľ vnútornú obrodu cirkvi, bolo práve za opáta Huga Veľkého (1049-1109) na vrchole svojej slávy a moci. K tejto burgundskej kongregácii prináležalo v tomto období okolo tisíc rôznych kláštorov, najmä v románskych krajinách.

V ostrom kontraste s týmito úspechmi mníšskej reformy bolo postavenie pápeža v Ríme. Rímsky biskup sa stal len figúrou v rukách miestnych konkurenčných klanov Tusculovcov a Crescentiovcov, bez reálnej politickej sily. Navyše si na dezignovanie pápeža vyhradzoval právo i nemecký kráľ Henrich III. (1039-1056). Ten sa rozhodujúcou mierou pričínil o ukončenie schizmatického stavu vo vedení cirkvi, trojpápežstva.⁶ Sám dosadil za hlavu cirkvi prvého z piatich pápežov nemeckého pôvodu, biskupa Suitgera ako Klementa II. (1046-1047). Ako veľmi nábožne založený panovník, vkladal Henrich III. do neho všetky svoje nádeje v súvislosti s morálnou obnovou a posilnením vnútornej stability Božej obce. Rovnako z jeho rúk prijal cisársku korunu. Pápežstvo získavalo postupne čoraz pevnejšiu pozíciu, a to hlavne vďaka výraznej autorite Leva IX.

⁶ Ako prvý dosadol na Petrov stolec príslušník rodu Tusculovcov pod menom Benedikt IX. Proti nemu si Crescentiovcí zvolili vzdoropápeža Silvestra III. Posledným z trojice bol Gregor VI., ktorý kúpil túto hodnosť od sprvu odstúpivšieho Benedikta IX., svojho krstného otca. Napriek tomu, že to urobil s úprimným zámerom vyriešiť krízu, ho kráľ Henrich III., po tom čo sa dozvedel o vykonanom svätokupectve, dal na synode v Sutri v decembri roku 1046 zosadiť.

(1049-1054), ktorý netrúvil väčšinu svojho pontifikátu na vatikánskom vršku, ale na početných cestách po Itálii, Francúzsku i Nemecku. Ak chcela rímska cirkev začať s dôkladnou obrodou svojho jadra, potrebovala sa nevyhnutne zbaviť nadvlády rodovej aristokracie v samotnom meste Ríme a zároveň bola nútená čeliť supremačným ambíciám nemeckého cisára vo Svätej rímskej ríši. Na to jej však nepostačovala len silná osoba pápeža, musela si získať najmä politicky a vojensky vplyvných spojencov. No naopak, Lev IX. sa ešte dostal do sporu so svojimi susedmi. Snažil sa oživiť a presadiť myšlienku o tzv. rímskom primáte, teda o nadradenom postavení rímskeho biskupa voči ostatným biskupom a všetkým veriacim. Vyslaním misie do Konštantinopolu v roku 1054 pod vedením kardinála Humberta zo Silva Candida zapríčinil najväčší rozkol v dovtedy, akotak jednotnej, cirkvi. Ku koncu svojho pontifikátu musel trpko znášať dôsledky svojej porážky pri Salerne a krátko po odchode z normanského zajatia skončil. Jeho nástupcovia, Viktor II.(1055-1057) a Štefan IX.(1057-1058), sa snažili pokračovať v jeho reformnom úsilí a upriamili svoju pozornosť aj na sever, kde si našli verného spojencu v milánskom religiózno-sociálnom hnutí patarinov.

Prívrženci patarie žili i v iných mestách Lombardie, no jej vodcovia sústredili svoje snahy predovšetkým v Ambrózovom meste, a to (neskôr) doslova pod zástavou svätého Petra. V Miláne mal pochopiteľne svoje nemalé záujmy aj nemecký dvor, pretože mesto bolo centrom oblasti, ležiacej na rozhraní sfér vplyvov oných dvoch kolosálnych systémov. Azda práve tu, na severe Itálie, bolo možné najlepšie sledovať skutočne rôznorodý obraz diania vo Svätej rímskej ríši. Strategická poloha pri južnom ústí viacerých priesmykov centrálnych a západných Álp sa podstatne zaslúžila o podieľanie sa mesta na diaľkovom obchode. Úspech milánskych kupcov v cudzine, najmä vďaka najdôležitejšiemu obchodnému artiklu - početným tkáčskym produktom, bol pre hospodársky život Lombardie požehnaním. Už niekoľko storočí predtým podobný ekonomický progres zaznamenali italské prímorské mestá v diaľkovom obchode s byzantskou ríšou a od 7. stor. jeho zásluhou opäť ožila aj vnútrozemská tovarová výmena. V 10. stor. bol už celý sever italského kráľovstva pokrytý sieťou trhových miest. V rovnakej dobe začína upadať sila lénnych panstiev starého typu. V prostredí, kde dokázateľne nastal mohutný rozmach kupeckého kapitálu (oblasti od Triodzia a Cologna), nepostačovala ekonomická báza nižšej šľachty (valvassores - rytieri), ale často aj väčších feudálnych pánov, na život, primeraný urodzenosti jej stavu. To viedlo *valvassorov* k predaju svojho pozemkového vlastníctva a k usadeniu sa v meste. Práve *Stadtluft* v 11. stor. umožnil, aby sa na hospodárskej úrovni potierali stavovské rozdiely medzi bohatnou vrstvou obchodníkov a zámožnejších remeselníkov na jednej strane a drobnou šľachtou, ktorej sa odkrývali netušené možnosti ako výhodne zúročiť vlastnú feudálnu rentu, na strane druhej. Istá časť *valvassorov* dušou úplne splynula s mestským prostredím a postavila sa po boku kupcov a remeselníkov za mestskú slobodu proti vysokej šľachte a arcibiskupovi. Iná zasa zaujala váhavé, vyčkávacie stanovisko, nepridajúc sa hneď od počiatku ani na jednu, ani na druhú stranu. Bez

ohľadu na to, zámery podobných skupín sa stretali v snahe získať neobmedzenú moc nad šľachtickými benefíciami. To sa výrazne odzrkadlilo v ich boji za dedičnosť lén. Do povstania r. 1035 vtiahli so sebou najväčšmi práve nepriviligované vrstvy. Skutočný postoj nižšej šľachty k mestu sa preukázal až po vydaní ustanovenia Konráda II. (1024-1039) *Constitutio de feudis*.⁷

Rytieri sa r. 1037 izolovali od povstalcov, no napriek tomu mali nemalý záujem o podieľanie sa na rozvoji obchodu a remesla. To ich viedlo k nadväzovaniu vreľých kontaktov s kupeckou societou, ktorá sa zasa spoliehala na spojenectvo, politicky veľmi cenné. Najmä vďaka elitárskemu postoju šľachty v štyridsiatych rokoch voči prosperujúcemu, no neurodzenému meštianskemu stavu, sa však situácia vyostrila natoľko, že šľachta bola z miest vytlačená. Zjednotení mešťania sa vtedy vzbúrili pod vedením Lanza, vierolomného príslušníka vysokej šľachty. Roztržku urovnal až osobný zásah Henricha III. v r. 1045 a dohovorený mier umožnil šľachte návrat z vyhnanstva. Až daný stav primäl *valvassorov* k tomu, aby uzavreli s mešťanstvom tichú dohodu o jednotnom postupe voči *capitanom* (vysokej šľachte), spojencom milánskeho arcibiskupa a vysokého kléru. Ich postoj v tejto otázke bol dokonca radikálnejší, než tomu bolo u meštianskej vrstvy. Napríklad ešte r. 1037 mešťania podporili arcibiskupa Ariberta II. (1018-1045) proti Konrádovi II., keď odmietal v Pávii vydať čokoľvek z majetkov cirkvi. Predovšetkým preto, že arcibiskup nedisponoval žiadnou grófskou, príp. markgrófskou mocou nad mešťanmi. Ale vyplývalo to hlavne z navzájom súhlasných cieľov vo vonkajšej politike, keďže metropolita sa usiloval udržať si a rozšíriť svoje práva na úkor svojich sufragánov.⁸ Supremácia nad ostatnými lombardskými mestami naopak vyhovovala expanzívnym merkantilistickým zámerom obchodno-remeselného patriciátu Milána. Zákonitým dôsledkom spomínaného vývoja bolo posilnenie autokratického postavenia Ariberta II. v meste. To pochopiteľne vyvolávalo nevôľu nielen v Ríme, ale aj na nemeckom dvore. Henrich III. sa preto rozhodol posadiť na Ambrózov stolec poddajného Widona da Velate (1045-1068), krajinského duchovného z nižšej šľachty, ktorého pôvod mal zmierniť sociálne protiklady, no ktorý mal v prvom rade plniť svetskú vôľu Svätej ríše. Pritom sa vôbec nebral ohľad na to, že mestské vrstvy nominovali vlastných kandidátov.⁹ Všetci títo ašpiranti sa totiž neskôr stali ústrednými postavami reformného hnutia, ktoré sa vo väčšej miere začalo šíriť až po prijatí správy o smrti Henricha III po celej Lombardii.¹⁰

⁷ Werner, Ernst: *Pauperes Christi*. Studien zu sozial-religiösen Bewegungen im Zeitalter des Reformpapsttum, s. 111-164

⁸ Sufragáni boli arcibiskupovi podriadenými biskupmi v hraniciach jeho arcidiecézy.

⁹ A síce Anselm da Baggio (neskôr biskup z Luccy, ešte neskôr pápež Alexander II.), *capitanus* Landulf da Besana a *valvassor* Arialda da Carimate (hlavní vodcovia patarie) a Atto (neidentifikovaný). Porovn. Narodziny herezji

¹⁰ Werner, Ernst: *Pauperes Christi*. Studien zu sozial-religiösen Bewegungen im Zeitalter des Reformpapsttum, s. 111-164

Landulf - Začiatok boja (1057 - 1061)

„Všetci teda zhrešili, majú nedostatok slávy Božej.“
[List apoštola Pavla Rimanom 3, 23]

Počiatok patarinského pohybu, to sú roky radikálnych zmien v rímsko-nemeckej ríši a hľadania pomeru síl medzi stranami, ktoré mali opačný názor v otázke nutnosti reformy cirkevných záležitostí. V tomto smere bola určujúcou synoda vo Fontanete a najmä po nej nasledujúce cesty rímskych legátov do Milána.

Synoda vo Fontanete

Prvým, a nie jediným paradoxom, s ktorým sa pri patarii stretávame, je, že do čela vzbury sa postavili dvaja muži z vyšších stavov. Z rytierstva to bol diakon Ariald a z vyššej šľachty subdiakon Landulf. Obaja boli kompletne vybavení danosťami demagógov a viedli zástupy naprieč Milánom, sídlom prekvitajúceho zbrojného priemyslu, proti ženatým kňazom. Nasledovali prepady, týrania jednotlivcov, plienenie domov a vynútené záväzky k nemanželskému stavu. Udalosti vyvrcholili útokom na kostoly a dokonca vyhnaním duchovných z mesta. Bezmocný arcibiskup Wido sa musel chtiac-nechtiac, po nevypočutej žiadosti na cisárskom dvore, obrátiť s prosbou o pomoc k pápežovi. Štefan IX. postúpil vec podľa cirkevného reglementu synode milánskej provincie. Keďže povstalci ovládli Miláno, synoda sa konala v oblasti Novary.¹¹

Napriek príkazu pápeža sa Ariald ani Landulf na nej nezúčastnili, pretože nedôverovali nestrannosti zhromaždených biskupov. Odpoveďou konventu na neúčast' predvolaných buričov bola uvalená kliatba.¹² Vodcovia patarie reagovali tým, že prinútili mnohých odprisahať, že neuznávajú žiadnych duchovných, ktorí by boli ženatí alebo svätokupci. Podporu pre svoje konanie hľadali priamo u Mikuláša II. v Ríme. Nový pápež sa už nezdráhal podať revolte pomocnú ruku.¹³

Cesty legátov z Ríma do Milána

Pápež vyslal na prospekciu terénu Anselma, biskupa z Luccy, dobre oboznámeného so situáciou. Pretože ten sa stal práve naopak inšpiráciou pre ďalšie ne-

¹¹ Ibidem

¹² Narodziny herezji, s. 19

¹³ Haller, Johannes: Das Papsttum II., Idee und Wirklichkeit, Erschienen in Port Verlag, Stuttgart 1951 (ďalej len Papsttum), s. 326-329

pokoje, veľmi rýchlo opustil Miláno a vrátil sa doň až posilnený o sprievod archidiakona Hildebranda. Hildebrand mal za úlohu posilniť povstalcov v ich plánoch a pôsobiť ako sprostredkovateľ medzi znepriatelenými stranami.¹⁴ V decembri r. 1058 bol (nezvyčajne v Siene a nie v Ríme) zvolený piatimi kardinálmi biskupmi florentský biskup Gerhard Burgundský ako Mikuláš II. Od nástupu nového rímskeho biskupa sa datuje počiatok prudkého vzostupu moci Petrovho stolca a okolitého zboru kardinálov. Spomedzi členov kúrie, ktorá nastúpila cestu radikálnej reformy cirkvi, bol najvýznamnejšou osobnosťou za Mikulášovho pontifikátu zaiste kardinál Humbert, biskup zo Silvy Candidy. Tento legát známej konštantinopolskej misie ešte r. 1058 napísal známy traktát „*Adversus simoniacos*“ (Protí svätokupcom), v ktorom označuje za príčinu všetkého zla v cirkvi prepojenie záležitostí svetských a duchovných. Obzvlášť ostro odsúdil laickú investitúru, pretože podľa neho deformuje správny pomer medzi kňazmi a laikmi. Už tri mesiace po ujatí sa úradu, v apríli r. 1059 zvolal pápež do Lateránu synodu, ktorá odsúdila bludné učenie o eucharistii Berengara z Tours, proklamovala prísne protisimonické opatrenia a prvýkrát zakázala laickú investitúru. V súlade s týmito závermi začala kúria postupovať voči konkrétnym prejavom svätokupectva i v Lombardii.¹⁵

Napokon najsilnejšia misia, ktorá sa uskutočnila, bola r. 1059 pod vedením Anselma z Luccy a Petra Damianiho, kardinála biskupa z Ostie. Vystúpili s plným nárokom Jeho rímskej výsosti a na zhromaždení kléru prevzali namiesto arcibiskupa predsedníctvo a vedenie. To pobúrilo hrdých milánskych obyvateľov, ctiteľov sv. Ambróza až tak, že samotný Landulf sa obával o svoj život. Peter Damiani má však zásluhu na tom, že svojou rozvahou a obratnosťou reči upokojil rozvášnený dav. Vzhľadom na momentálne skúsenosti sa prezieravo uspokojil s tým, že nechal arcibiskupa a špičku duchovenstva odprisahať, že v budúcnosti nebudú za svätenie zvyšovať poplatky a že ženatí duchovní, pokiaľ to len bude možné, nebudú trpení. Za skoršie priestupky bolo vinným klerikom uložené primerané pokánie. Sám Wido sa zaviazal, že vykoná pútnickú cestu do Santiaga.¹⁶

Nespokojnosť s rozsudkami bola všeobecná, pre konzervatívcov, preklínajúcich vierolomný ľud, boli údajne pritvrde. Pre revolucionárov až primierne. Ariald s Landulfom sa odvolali so žalobou na arcibiskupa až k pápežovi Mikulášovi II. . Ten následne zvolal spomínanú synodu z apríla 1059, na ktorú bol prizvaný Wido s jeho siedmimi sufragánmi, ako aj Ariald s Landulfom (cestou do Ríma ťažko raneným a tým donúteným k návratu). Závery tohto cirkevného zhromaždenia už boli spomenuté slovami kronikára Arnulfa.¹⁷ Arcibiskup obe-

¹⁴ Narodziny herezji, s. 20

¹⁵ *Gelmi, J.*: Papežové. Od svätého Petra po Jana Pavla II., Praha, Mladá fronta 1994, s. 99

¹⁶ Papsttum, s. 326-329

¹⁷ Jedným z najdôležitejších záverov synody bolo uznesenie o ustanovení pravidiel pre voľbu pápeža:

toval pre zachovanie si svojho postu starú nezávislosť svojej cirkvi, pápež zaplatil za podriadenie si spurného Widona priveľkou relativitou sľubu, že „pokiaľ možno“, prebehne v Milána.¹⁸

*

Cisár, drahý všetkým, zmizol z pozemského sveta, očividne na vrchole svojej moci v ríši. Zanechal chlapca svojho mena, pestovaného materským lonom vznešenej Agnesy. ¹⁹ Bol to nepochybne jeden z rozhodujúcich predpokladov pre otvorené vystúpenie priaznivcov reformy v Miláne. Cisárom Henrichom III. dosadený Wido stratil so zosnulým panovníkom aj jeho, nepochybne veľkú, autoritu a podporu. Pozícia ríšskeho trónu v italských dŕžavách sa v tomto smere veľmi oslabil. bola narušená rovnováha medzi svetskou a cirkevnou mocou. „*Za jeho kráľovskej mladosti si Pávijci odo dňa smrti nevšímajú biskupa, ani kráľovské nariadenia, ani zoslané pápežské kľiatby, jednoducho až do záhuby, aby neustále potupovali pontifika.*“²⁰

„*V tom istom čase Asténci, podľa vzoru Pávijcov, tiež zavrhli sebe daného biskupa, ale rozvážnosťou kňažnej Adelaidy, nadmieru skúsenej veliteľky, predsa len po dlhšom čase konfliktu prijímajú v spálenom, potupenom meste toho predchádzajúceho, ktorého si vyvolili*“²¹

Do tretice sa Arnulf zmieňuje o vlne partikularizmu v severnej Itálii, ktorého hlavným prejavom bol odpor voči hlave lokálnej cirkvi - biskupovi, dosadzovanému poväčšine panovníckou investitúrou: „*V rovnakej dobe (1056) sa ambroziánskeho kléru zmocnila prenáramná hrôza z ľudu, povstaleho naprotiveň a z previnení, ženúcich sa zo všetkých strán.*“²² V spomínanom kronikárskom zápise sa o pár riadkov ďalej objavujú vedúce osobnosti patarie. „*Teda akýsi deiatkový diakon menom Ariald, hýčkaný u arcibiskupa Widona mnohými pôžitkami a nahromadenými poctami, miesto toho, aby sa vzdelával, robí zo seba*

- **Právo voľby pápeža prislúcha výlučne biskupom. Kardináli nominujú jednu osobu, ktorú biskupi schvália a ľud to prijme.**
- **Podľa možnosti by bolo vhodné zvoliť rímskeho kňaza. Iba vtedy iného, ak by nebol vhodný kandidát.**
- **Ak je nemožné uskutočniť voľbu v Ríme, môže sa uskutočniť aj inde.**
- **Ak sú korunovácia a obsadenie (pápežského) stolca nemožné, (napriek tomu) zvolenému prislúchajú všetky jeho právomoci.**
- **Pri voľbe treba zachovať úctu a obozretnosť voči cisárovi.**

(Félegyházy, József: A keresztény egyház története, szerkesztik - Bangha Béla-Ljás Antal Kötet IV.: Középkor Egyháza, Budapest, Pázmány Péter Irodalmi Társaság 1939, s. 42-43)

¹⁸ Ibidem

¹⁹ 5. október 1056 - A LIII / 6

²⁰ A LIII / 7

²¹ A LIII / 9

²² A LIII / 10

*krutého vykladača zákona, tvrdo podrobujúc vyšetrovaniu samotných kňazov. Ten, keďže má nepatrný vplyv, pretože je nižšieho pôvodu, vopred predvídal (potrebu) nakloniť si Landulfa, jeho vskutku dôverného prívrženca čoby urodzeného a pre onú vec vhodného.*²³ Arnulf ďalej zvýrazňuje Landulfovo vzdelanie a dar reči v kontrapunkte k Arialdovej nízkej duchovnej hodnosti a „neoprávnenému“ používaniu úradu kázania proti zvyklostiam cirkvi.

Autonómne postavenie miest severnej Itálie sa následne prejavilo aj v ich vzájomnom súperení. Dynamický hospodársky vzrast spôsobil, že z tejto konfrontácie vyšlo ako víťaz Miláno. I jeho najväčší rival, staré kráľovské mesto Pávia, musel skloniť pred jeho mocou svoju hrdú hlavu. Načrtnuté okolnosti pripravili pôdu na to, aby vo vhodnom čase zasadené semeno vzdoru vzklíčilo na čoraz väčšiu popínavú rastlinu, ktorá sa v mene reformy cirkvi snaží očistiť Ambrózov stolec od buriny svätokupectva a bodľacia nikolajizmu. V takom duchu jedného dňa prehovoril Ariald, ustavične aktívny vodca povstania „handrárov“, podnietený ľuďom: *„Najdrahší signori, nemôžem zadržať myšlienky v srdci. Nemiešajte, páni, mladé a neskúsené slová. Často totiž Boh odhalil i to menšie, čo zapiera väčšie. Je to dlhý čas, čo blúdite, no vaše kroky zatiaľ vôbec nevedú ku pravde. Namiesto svetlu, líškate sa temnote. Slepé sú všetky činy, pretože slepí sú vaši vodcovia. Lenže, či slepý môže viesť slepého? Či sa obaja nezrútia do priekopy? Rozhohnili sa tiež oní simonici medzi kňazmi a diakonmi, ako aj ostatnými svätými služobníkmi. Tí, keď sú nikolaitmi, zaslúžene im patrí odvrhnutie, tak ako simonikom*²⁴

Po úvodnom označení úhlavného nepriateľa dáva Ariald pokyny ako sa voči nemu zachovať: *„Pred nimi sa, ak v blaho od Spasiteľa dúfate, i naďalej všetkého chráňte, (neprijmite) žiaden z ich bohoslužobných úkonov, ktorých obeta je práve taká ako psie výkaly a ktorých chrámy sú ako maštale pre dobytok*²⁵ Na záver prejavu poskytuje rečník účinné a osvedčené odporúčanie. A síce, predkladá davu sám seba ako ukážkové exemplum: *„Lebo i ja som trpel za mnohé previnenia. Ale horšie, než všetko ostatné, bolo to, že som sa zarmútený cítil byť jednostaj nehodným rozhovoru s Pánom nebies. Dnes však milosťou Božou činím pokánie, tušiac odplatu v budúcnosti. Buďteže mi v tom napodobní, milovní, a tak putujte, akoby ste mali našu podobu.*²⁶

Nasledujúci odstavec začína Arnulf kritikou práve toho ľudu, na ktorý sa Ariald svojim apelom tak spoliehal. Vyčíta mu, že sa tento ľud, vo svojej žiadostivosti po novotách, postavil proti kléru kvôli sebeckým ziskom. Landulf a Ariald sú buriči, ktorí podnecujú zástupy ku stále novej a novej vzbure. Kronikár iro-

²³ Ibidem

²⁴ A LIII / 11

²⁵ Ibidem

²⁶ Ibidem

nicky poznamenáva, že „... *podľa toho, ako sa menila vôľa ľudu.*“²⁷ V obave pred touto vôľou striehnu starší cirkvi na nerozvážnosť odporcov poriadku a vyhľadávajú posvätné spisy a sankcie pre narušovateľov kánonov. S hlasom, volajúcim po mravnosti duchovných napochytre chystajú povstalci rovnakú zbraň, tzv. *scribi pytacium*.²⁸ Laici doslova hrdúsia kopijami klerikov, ktorí sa len veľmi neradi písomne zavazujú dodržiavať všetky posvätné nariadenia ambroziánskej diecézy, hlavne zanedbané pravidlá cnosti. Preto sa hnev ľudu nezastaví ani pred prahom domu klerika a neštíti sa uchvátiť jeho statky. Kňazi svorne mobilizujú sily, promptne zostavujú žalobu o potupe milánskeho kléru a adresujú ju najprv provinciálnym biskupom, potom samotnému pontifikovi Štefanovi IX. do Ríma. Pápež na obdržané naliehanie reaguje príkazom arcibiskupovi, aby upokojil situáciu a usporiadal vedno so svojimi sufragánymi biskupmi synodu. Je to zrejme iba provizórne nariadenie, keďže Arnulf píše: „*Arcibiskup Wido sa snaží,*

spoliehajúc sa na (vlastnú) autoritu, zvolať pontifikálne zhromaždenie, ...“²⁹ Dôležitejší je pre patarinov dôvetok: „... *nariaďujúc Landulfovi a Arialdovi, aby sa rozumne zúčastnili na rokovaní.*“³⁰

Cirkevná synoda sa schádza na mieste zvanom Fontaneto³¹. Príchod vlastných účastníkov je udalosť, ktorú verejnosť sleduje s veľkým záujmom o odpoveď na otázku: „*či bude taká veľká opovázlivosť potrestaná cirkevnou kliatbou.*“³² Arnulf už akoby otázkou predpovedal konečné rozhodnutie synody.³³ Arcibiskup Wido, vedomý si svojimi sufragánmi mlčky uznávanej autonómie milánskej cirkvi, označil za hlavného vinníka Landulfa. Paradoxne tiež berie na zodpovednosť klerikov, a to hlavne za skazu svoju a svojich verných, pretože ich upodozrieva zo sprisahania proti jeho osobe. Ešte protichodnejšie pôsobí jeho prísaha, verejne zložená všetkým laikom a prehlasujúca za hanebné útoky na svätú vrchnosť a zapredané konsekrácie. Hoci sám bol obvinený z vysväcovania ženatých mužov. Od toho času je Wido dňom i nocou ostro sledovaný tými, ktorí: „... *potupujú cirkev a pohrdajú vysluhovanými Božtmi sviatosťami, prehlasujúci všetko za simoniu. Takýchto, zaiste nízkeho stavu, ironicky volá patarinmi.*“³⁴

Ariald osobne intervenuje v Ríme a žaluje na ambroziánskych duchovných, že „... *sú to všetci nikolaiti a simonici a tiež načisto neposlušní rímskej cirkvi,*

²⁷ A LIII / 12

²⁸ „*kürzter santbrief*“, menší posvätný spisok

²⁹ Ibidem

³⁰ Ibidem

³¹ august 1057 - marec 1058

³² A LIII / 13

³³ Ibidem

³⁴ Ibidem

...³⁵ Sľubuje oddanosť a snahu o pravú pravdu a pomerne rýchlo si získava priazeň Ríma.

Udalosti, ku ktorým v Miláne došlo, ponúkali pápežovi vhodnú príležitosť na to, aby užšie pritiahol uzdu bujnejúcej cirkevnej autonómii metropoly Lombardie. Prvým krokom k tomu boli legátske vizitácie milánskej arcidiecézy archidiakonom Hildebrandom, kardinálom biskupom z Ostie Petrom Damianim, biskupom z Luccy Anselmom da Baggio a mnohými ďalšími.³⁶ Hlavnou úlohou vyslancov bolo dosiahnuť kompromisné riešenie, vyhovujúce predovšetkým pápežskému stolcu. Peter Damiani³⁷ hodnotí okrem iného bezúhonnosť mravov prenasledovaného duchovenstva podľa Arnulfa veľmi pozitívne.³⁸ „*Jednako na prítomnom zhromaždení, pretože bol Rimanom, dôrazne ubezpečoval, že poskytne arcibiskupovi ochranu. Kvôli tomu zrazu povstala v meste vzburá ľudu, ktorý akoby už upustil od jemu vlastnej pokory. Podnikol útok, zaiste nie kvôli Widonovi, no z príčiny ambroziánskej cti.*“³⁹ Takto interpretuje kronikár reakciu obyvateľov Milána na starostlivú vizitáciu rímskeho legáta s plnými mocami od pápeža. „*Po tom, čo zničil starú, drzo uložil milánskej cirkvi (novú) konštitúciu listinami, ktoré sám spísal. Jej sa arcibiskup spolu s ordinármi, keďže ľud sa hromadil a tiež pozdvihoval svoj hlas, s nevôľou upísal.*“⁴⁰

Napriek evidentnej podpore arcibiskupovi Widonovi, Arnulf pokorne uznáva pápežskú supremáciu. Na ďalšej synode, zvolanej tentokrát do Ríma na apríl

³⁵ Ibidem

³⁶ A LIII / 14 - Arnulf datuje vizitácie do r. 1059

³⁷ Peter Damiani (*1007 Ravenna-†1072 Faenza) - eremita, benediktín, cirkevný učiteľ a svätec (od. r.1969). Študoval v Ravenne, Faenze a Parme. Po r. 1035/1036 vstúpil do kláštora Fonte Avellana (od r. 1043 tu priorom) a bol vysvätený za kňaza simoniackym (!) arcibiskupom z Ravenny. R. 1057 sa stal kardinálom biskupom z Ostie (odstúpil r.1067) a o dva roky nato sa podieľal na vyslanectve kúrie do Milána. Angažoval sa ako pápežský legát na urovnání sporov medzi cirkevnými hodnosťami (1063 kláštor Cluny vs biskup z Mâconu, 1066/1067 florentský biskup vs mnísi z Vallombrosy) i medzi svetskými potentátmi (1069 sa snažil odhovoriť Henricha IV. od rozvodu s Bertou Turínskou). Zomrel práve na ceste z urovnávania jedného z sporov v cirkvi (ravennský arcibiskup Henrich vs pápežská kúria), v noci z 22. na 23 februára 1072 v kláštore S. Maria foris portam vo Faenze. Jeho navýznamnejšími dielami sú: „Vita beati Romualdi“ (Život blaženého Romualda, jeho najznámejšieho učiteľa), „Liber gratissimus“ (spis proti simónii, manželstvu i konkubinátu kňazov) a „Liber Gomorrhianus“ (odsúdenie homosexuality a vnášania podobných praktík do kléru). Dante ho vysoko ocenil, keď ho spomenul v Raji (XXI, 106-135). Lexikon des Mittelalters (Patristik-Pfalzgrafschaft b. Rhein), Artemis & winkler Verlag, München & Zürich 1993, 1970-1972

³⁸ „Ale predsa onen Peter z Ostie, tu v ambroziánskom klére pred zhromaždenou synodou, keď videl vznešenú vrstvu klerikov, blahobyť a nádheru odevov osôb, posúdil tiež bezúhonnosť mravov a taktiež povinnosti, patrične rozdelené jednotlivcom, rád osvedčil, že nikdy nevidel takýto klérus.“ Ibidem

³⁹ Ibidem

⁴⁰ Ibidem

1059, sa podstatne jasnejšie ukázali zámery apoštolského stolca. Pre patariu i pre samotného Arialda znamenalo rozhodnutie tohto zhromaždenia prvú zdrvu júcu porážku. Pápež sa totiž očividne vopred rozhodol uveriť svedectvám Wido nových sufragánov, vrátiť arcibiskupovi prsteň apoštolskej milosti a vyťažiť zo situácie najcennejší kapitál. Navyše Landulf, ktorý sa tiež pomýšľal dostaviť do Ríma a podporiť Arialda, sa so zranením od Placentie (Piacenzy) vracia unavený do Milána. Bez ďalších pochybností sa rozhodne „... *prísne prenasledovať pontifika obyčajami duchovenstva*.“⁴¹

Prvú kapitolu histórie patarinov môžeme uzavrieť okolo roku 1061. Práve v tom roku došlo k trom prelomovým udalostiam.

Prvá sa stala 23. mája, ako spomína Arnulf, keď Milánčania zvíťazili v rozhodujúcej bitke na Poli mŕtvych nad vojskom svojho najväčšieho rivala, mesta Pávie.⁴²

Významnejšou z hľadiska možnej zmeny politickej orientácie Ríma, bola voľba nového pápeža o 5 mesiacov neskôr, v októbri. Niekdajší kandidát na milánsky arcibiskupský prestol, biskup Anselm z Luccy, mohol po šesnástich rokoch s istým zadostučinením konštatovať, že dosiahol post oveľa vyšší. Nový pontifex Alexander II., pôvodne z milánskeho kléru, je ironicky nazývaný „Alexandrom z Anselma“.⁴³

Najdôležitejším z pohľadu patarinov bol skon Landulfa. Podrobnejšie sa o ňom zmieňuje druhý súveký kronikár Landulf Starší: „*Totíž Landulf sa už v očakávaní arcibiskupskej hodnosti, v ktorú predtým dúfal, sklamaný dozvedel, že ju nezískal. Nadmieru bažiaci po bohatstve a po sláve, upadol do ťažkej choroby. Umierajúci, s jazykom obrovským ako krava, ktorý ranil mnohých, ktorých nepovažoval za spojencov, keď mu očividne prichystali mučidlá, vydýchol. Napokon vlečený ku hrobu, až kým jeho nohy neboli polámané ako kedysi nohy zločincov, nijako nemohol byť pochovaný*.“⁴⁴ Zjavná je tu narážka na kandidatúru Landulfa Patarena na miesto milánskeho arcibiskupa po smrti Ariberta II (16. januára 1045) i na jeho ambície nahradiť v tomto úrade aj jeho nástupcu, Wido na da Velate. Ako možno vidieť, Landulf Starší vôbec neskrýva svoj odmietavý postoj voči vzbure svojho menovca a jeho spojencov.

⁴¹ A LIII / 15

⁴² A LIII / 8

⁴³ A LIII / 19

⁴⁴ L LIII / 29 (28), Arnulf uvádza ako dátum skonu Landulfa tiež r. 1061, T. Manteuffel r. 1060 a Lexikon des Mittelalters r. 1062

Ariald - Kruciáta bez kompromisu (1061 - 1066)

*„Kto čím hreší, tým aj potrestaný býva.“
[Kniha Múdrosť 11, 17]*

Druhé obdobie patarie je nielen časom veľkej skúšky, ktorá preverila pevnosť a vlastnú životaschopnosť hnutia bez zaistenej podpory Ríma. Je to najmä čas „veľkej krížovej výpravy“ proti klerogamii a simonii, na ktorú nekompromisne Ariald vytiahol, nesmierne sklamaný záverom rímskej synody z apríla 1059. Rozhodujúcim faktorom v tejto etape krízy bola zanietenosť, s akou sa zhostil Erlembald, ako nový pobočník Arialda, svojej úlohy. „*Jeho úžasná rytierska osobnosť si získala nových prívržencov, hlavne vo vyšších vrstvách šľachty a meštianstva. Zasahoval do správy cirkvi, bránil takým predpisom, ktoré vyhlasoval za simonické a odvolával sa pritom na príkazy z Ríma.*“⁴⁵ Napríklad to boli príkazy duchovným aj laikom, aby odňali svoje benefícia svätokupeckým a ženatým klerikom, dokonca aby im zabránili konať bohoslužbu. Pre prívržencov reformy cirkvi, najmä však pre patarinov, to v praxi znamenalo obnovené prenasledovanie duchovných a následne i arcibiskupa Widona, pretože sa snažil voči ďalším represáliám zakročiť.⁴⁶

Pataria znovu zaútočila na obyčaje milánskej cirkvi, glorifikované stáročnou tradíciou. Brojila napr. aj proti milánskym diecéznym slávnostiam Nanebovstúpenia, ktoré mali údajne pohanský pôvod, a usilovala sa o zotrenie dosiaľ tolerovanej rozdielnosti ambroziánskej cirkvi.⁴⁷

Iným, ešte dôležitejším kritickým momentom pre patariu bolo jej síce pochopiteľné, no životunebezpečné odsunutie na perifériu záujmov Ríma. Celé obdobie Arialdovho pôsobenia (po smrti Landulfa) sa totiž na rok presne kryje so zápasom Alexandra II. a Honoria II. o pápežský stolec.⁴⁸ Jednoznačnou prioritou

⁴⁵ Papsttum, s. 360-365

⁴⁶ Ibidem

⁴⁷ Narodziny herezji, s. 21

Už r. 1059 sa cisársky dvor „pomýlil“ potvrdením florentského biskupa Gerharda Burgundského na poste pápeža. Mikuláš II. totiž ostro odsudzoval laickú investitúru a navyše udelil Normanom v južnej Itálii ako léna územia, ktoré pôvodne patrili do cisárskej mocenskej sféry (Porovn. Gelmi, J.: Papežové. Od svätého Petra po Jana Pavla II., Praha, Mladá fronta 1994).

K týmto skutočnostiam sa potom pridala aj neschopnosť kardinálskeho kolégia ako celku zhodnúť sa na nástupcovi Mikuláša II., ako aj vôľa rímskeho ľudu, túžiaceho ukončiť nadvládu Francúzov nad mestom. Cisárska strana v Ríme ihneď zorganizovala misiu do Nemecka, vedenú grófom z Galérie a opäť z kláštora sv. Gregora, aby si od cisára dala dezignovať pápeža, ktorý by mal byť zvolený. Dvor sa rozhodol chopiť sa príležitosti. Misiu prijala v Bazileji cisárovná a vyhovela jej požiadavke. 28. októbra 1061 bol za pápeža vymenovaný Cadaloh z Parmy a dostal meno Honorius II. Došlo k tomu zásluhou italského

kancelára, síce proti vôli nemeckých, no na potešenie lombardských biskupov. Hlavne tí potom postavili Cadalohovi vojsko, s ktorým potom on odtiahol na Rím. Arcidiakon Hildebrand ako vedúca osobnosť vtedajšej pápežskej kúrie, reagoval na spomínanú výpravu do Nemecka povolaním spojeneckých Normanov. Hildebrand presadzoval osobnosť, ktorá mala teoretické predpoklady na získanie podpory z každej strany.

Ako biskup vtedajšieho hlavného mesta Toskánska, Luccy, vyhovoval Anselm da Baggio kniežat'u Gottfriedovi Lotrinskému. Ako bývalý cisársky kaplán a Henrichom dosadený biskup na stolec v Lucce, mohol byť odporúčaný nemeckému dvoru. Zatiaľčo ako Milánčan a ako duchovný spoluautor patarie mal podporu milánskeho pospolitého ľudu. Navyše bol plne oddaný Hildebrandovi, ktorý sa i neskôr ukázal byť oveľa silnejšou osobnosťou.

Systematické dobýjanie Ríma Cadalohom-Honoriom II. bolo zastavené v najvyšší čas, kedy mala proreformná strana, vedená Hildebrandom, pod kontrolou už len posledné strategické miesto v Ríme - Laterán. K obratu došlo zvonku, z ríše, kde bola zosadená cisárovná a za regenta mladého panovníka bol ustanovený proreformný nemecký biskup Anno z Kolína. Ten vyslal jemu blízke knieža Gottfrieda do Itálie, ktorý v máji 1062 zastavil boje a primäl rozhádané strany uzavrieť prímerie. Následne bol iniciovaný ríšsky snem v Augsburgu v oktróberi 1062, kde došlo k prudkej výmene názorov.

Konečné rozhodnutie v spore Alexandra II. s Honoriom II. malo byť stanovené až na základe vyšetrovania. Ním bol poverený Annov synovec, biskup Burchard z Halberstadtu, ktorý prekročil svoje právomoci a ešte pred uplynutím jedného roka vyslovil uznanie Alexandra II. v mene kráľa. Podľa všetkého táto loajálnosť nemeckých biskupov apoštolskému stolcu bola „zabezpečená“ z prostriedkov kuriálnej pokladnice, ako i menovaním Anna za arcikancelára rímskej cirkvi.

Alexander II. mohol teda už koncom marca 1063 zasadiť na svoj stolec v Ríme a verifikovať svoje postavenie kľiatbou, vyslovenou nad Cadalohom-Honoriom II. Honorius sa opätovne pokúsil o dobytie Ríma, tajne, ale márne dúfajúc v koalíčnú nemecko-byzantskú vojenskú podporu. Opäť došlo k stiahnutiu sa obrancov Ríma do Normanmi chráneného Lateránu. Preto bolo neskôr dohodnuté, že sa uskutoční nemecko-italský rímsky koncil o nároku oboch pápežov. Honorius však postupom času strácal vojenskú i finančnú hotovosť a stal sa závislý od svojich rímskych stúpencoch, od ktorých bol potom nutený vykúpiť sa z dlhov. Začiatkom r. 1064 opustil nepoznaný v šatách prostého pútnika Anjelsky hrad a v tajnosti sa vrátil domov do Parmy. Bol porazený nielen vďaka vierolomnosti nemeckých spojencov. Arcidiakon Hildebrand mal totiž prevahu najmä finančnú a to z prostriedkov pokrsteného Žida, Leva Novokrešćana, syna Benedikta Barucha. Lev z rodu Trastevere mal sotva záujem na obnove kresťanského života. V potieraní šľachty, etablujúcej sa v Ríme videl skôr možnosť pre vlastný vzostup na popredné miesta v mestskej, prip. cirkevnej správe. (Schmidt, Tilmann: Alexander II. (1061-1073) und die römische Reformgruppe seiner Zeit, Band 11.-Päpste und Papsttum, Stuttgart, Anton Hiersemann Verlag 1977, 115).

Koncil v máji 1064, na pôde markgrófstva Matildy Tuscilskej, v Mantue (Mantove) mal početné zastúpenie nemeckými kniežatami, ako aj nemeckými a italskými biskupmi. Namiesto skutočného jednania došlo iba k transparentnej prezentácii monumentálneho víťazstva proreformných papalístov. Toto „divadlo“ sa nepodarilo skaziť ani plánovaným prepadom jeho účastníkov na podnet Honoria II. Cadaloh sa vrátil do svojho biskupstva a do svojej smrti odmietol zložiť pápežský titul. Napriek všetkému si udržal svojich stúpencoch nielen v Lombardii, ale aj inde v Itálii.

pre celú rímsko-nemeckú ríšu bola odpoveď na otázku, kto zaujme Anjelsky hrad, zasadne na trón v Lateráne a nakoniec, podľa ceremoniálu, príjme požehnanie v chráme sv. Petra. Až keď sa vyriešil problém s legálnym uznaním zvoleného nástupcu Mikuláša II., až vtedy mohli Ariald s Erlembaldom dúfať v podporu oficiálne potvrdeného Alexandra II. Zachoval sa fragment z jeho výnosu Milánčanom, v ktorom ich, pretože ešte nebol dostatočne oboznámený s aktuálnymi miestnymi pomermi, poučuje, aby poslúchali svojho arcibiskupa, kým on má poslúchať sv. Petra.⁴⁹ Krátko nato sa však v Ríme objavil Erlembald a osobne podal pápežovi žalobu na Widona. Zaznamenal úspech. Do Milána sa vrátil späť s vyhlásením, získaným od Alexandra II., že milánsky arcibiskup je zjavne zosadený ako simonik. Widonova reakcia bola rázna. Spoliehajúc sa na hrdosť meštianstva, ktoré neznesie takýto útok na dôstojnosť Ambrózovej cirkvi, verejne pozdvihol na Turice, 4. júna 1066, svoj hlas proti pápežovi pred zhromaždenou obcou v dóme. Ariald a Erlembald mu ostro protirečili, následkom čoho vypukla šarvátka, v ktorej boli patarini silnejší. Arcibiskup, skoro na smrť ubitý davom, dokázal, aj vďaka jemu prajnej obecnej mienke, zvrátiť situáciu. Pod hrozbou interdiktu prinútil Arialda i Erlembalda opustiť mesto.⁵⁰ Tragický koniec Arialda si už môžeme pripomenúť slovami kronikárov.

*

Po smrti Landulfa podnecuje neustále Ariald jeho brata Erlembalda, aby zastúpil vo vedení hnutia uprázdnený post. Erlembaldova zanietenosť takpovediac dodala patarii druhý dych. Arnulf sa nasledujúce 3 roky nezmieňuje o akciách cirkevnej reformy v Miláne. Najmä preto, lebo podstatnejšie veci sa odohrávajú v Ríme. Novozvolený pápež Alexander II. v tom čase musí obhajovať svoje legálne nároky na pápežský stolec. „*Tomu sa pevne postavil naproti,*“ píše kronikár, „*Cadaloh, biskup z Parmy, kráľovským ustanovením a tiež cisárovnou matkou nazývaný ako pápež.*“⁵¹

Po dlhom krviprelievaní zatlačil cisárov protipápež Alexandrovo vojsko k múrom Mesta. Do boja ale vstúpila ďalšia sila na strane Alexandra II., ktorá už skôr podporila vo vojne klanov revoltu proti Tusculovcom. V dobe, keď niektorí

V Nemecku sa situácia po roku opätovne zmenila. R. 1065 dosiahol Henrich IV. plnoletosť a Anno bol prepustený zo služieb ríše. Ozajstnú moc získal jeho odporca Adalbert z Brém. Alexander II. v snahe vyvrátiť všetky pretrvávajúce pochybnosti o jeho právoplatnom pápežskom mandáte, navrhol kráľovi korunováciu v Ríme. Nemecký dvor súhlasil a výprava do Itálie bola naplánovaná na máj 1065. Adalbertovi tento stav nevyhovoval a podarilo sa mu v poslednej chvíli odložiť výpravu až na jeseň. O rok neskôr však padol a s ním definitívne aj nemecká podpora Honoriovi II. Papsttum, s. 337-342

⁴⁹ Ibidem

⁵⁰ Ibidem

⁵¹ A LIII / 19

začínajú nazývať Rím menom „Nový“, vstúpila na toto mesto záštita Crescentiovcov. Dlhotrvalé konflikty sa skončili pre Cadaloha - Honoria II. tak, že „*po zásluže zmätený a porazený ustúpil, keď bolo Alexandrovi dopriate víťazstvo.*“⁵²

Pre patariu bola podpora zo strany Ríma životne dôležitá. Preto, medzitým čo Erlembald vytiahol do Ríma na rokovania o súčasnom stave, Ariald podnecuje v Miláne búriace sa zástupy mešťanov a roľníkov proti arcibiskupovi.⁵³

Podnetom k ďalšej, tri dni trvajúcej vzbure bola podľa Arnulfa, okrem mnohých novôt, zavedených patarinmi v ambroziánskej cirkvi, najmä Arialdova prísaha svojim verným. Vzápätí Arnulf popisuje Erlembaldove akcie, riadené najmä vzhľadom na Arialdove pokyny, krátko po skonaní opáta kláštora sv. Celsia.⁵⁴ O jeho vysvätenie sa zaslúžil, podľa zvyku svojich predchodcov, arcibiskup.⁵⁵

Spolu so svojimi vernými vyháňa Erlembald mníchov z kláštora sv. Vincenta, usvedčujúc ich zo svätokupeckého usporiadania. „*Zároveň sa zmocnil všetkých cirkevných práv, keď vyhnal z mesta biskupa, ktorého vojakom sám po predkoch býval.*“⁵⁶

Súčasne vypovedá Arnulf o jave ešte neslýchanejšom a nevidanejšom, „*... ako napomáha Rimanovi (Anselmovi z Luccy - Alexandrovi II.) k vzostupu. A preto je (Erlembald) zaiste zavďačený mnohým výpovediam a častokrát aj zaslaným posolstvám a listinám, ktoré sú opatrené kráľovskými pečatami a ktorými je dosvedčené, že poslúcha vo všetkých svojich skutkoch pápežské príkazy.*“⁵⁷

Erlembald týmto v podstate získal od pápeža plnú moc, voľnú ruku pre všetky podniky reformy v Miláne. Arnulf na nový status quo okamžite reaguje: „*... akoby tak skrátka (Erlembald) ignoroval vlastnou nadutou autoritou obyčajných (veriacich), zo simonického podnetu zlorečí bohoslužbám, čím sa však dostáva medzi dobro a zlo.*“⁵⁸ Hmotným dôkazom pápežovej podpory bola zástava sv. Petra, zaslaná tomu istému Erlembaldovi.⁵⁹

Arnulf ukazuje svoj striktné konzervatívny postoj až ku koncu tohto zápisu, keď cituje Písmo: „*Ak by vám niekto hlásal iné evanjelium ako to, ktoré ste prijali, nech je prekliaty.*“⁶⁰ a pokračuje. „*Keď však vravím tieto slová, odporujem*

⁵² Ibidem

⁵³ Ibidem

⁵⁴ A LIII / 17

⁵⁵ Ibidem

⁵⁶ Ibidem

⁵⁷ Ibidem

⁵⁸ Ibidem

⁵⁹ Ibidem

⁶⁰ [Gal 1, 9]

vám, ó rímski signori, keďže magister Ambróz hovorí: „ Túžim vo všetkom nasledovať rímsku cirkev.“ *Spolu s vami teda veríme, s vami sa zriekame všetkých heréz. Ale zdá sa nám spoľahlivé, aby cirkevné právo prednášal cirkevný učiteľ, a nie laický nevedomec.*⁶¹

Rozhodujúci impulz, ktorý definitívne zavŕšil spor o vinu, či nevinu arcibiskupa Widona, sa stal zároveň zárodkom ďalšieho paradoxu patarie. Widonovi prišli exkomunikačné listiny a on samotný vystúpil 4. júna 1066 na verejnú tribúnu cirkvi a narietal, aké veľké nešťastie sa mu prihodilo.⁶² Arnulf však nenadväzuje priamymi slovami arcibiskupovej obhajoby a teda nie je veľmi jasné, čo viedlo Arialda s Erlembaldom k tomu, aby odporovali počutému. Možno sa len domnievať, že patarinov popudilo Widonovo vytrvalé popieranie vlastnej, oficiálne vyhlásenej viny. Snáď postačil postoj zaujatý arcibiskupom, že na akúkoľvek sebakritiku ani len nepomyslel.⁶³ Hádky prepukla do náhlejšej šarvátky, uprostred ktorej sa arcibiskup ocitol temer úplne sám. Nepriateľská strana naň pozdvihla palice a bez ohľadu na zvyšky jeho autority ho rozzúrený dav surovo zmlátil a nechal polomŕtveho ležať na zemi. Povstalci ponechali Widona napospas osudu a vytiahli smerom na arcibiskupský palác. ten bez váhania prepadli a vyrabovali do poslednej cennosti.⁶⁴

Na 5. júna 1066 Arnulf odhaduje všeobecné cítenie v Miláne slovami: „ *Na zajtra sa mešťania obávajú takýchto krutých javov s vydesenou mysl'ou. Spoločne sa teda odhodlali, buď takúto ohavnosť pomstia, alebo nechcú ďalej žiť.*“⁶⁵

Ariald ako personifikácia patarie sa odrazu dostal do bezprostredného nebezpečenstva. Namiesto do pozície záchrancu čistej viery, dostal sa do polohy diktátorského rozvracača poriadku a pokoja. „ *A preto sa stalo, že zutekajúc z mesta, Ariald sa na niekoľko dní ukryl. Keď tak blúdil po rôznych skrýšach, sám kráčajúc nocami, padla jeho duša, zradená zhromaždenými, do rúk tých, ktorí ju hľadali.*“⁶⁶ Oproti Arnulfovi je Landulf v otázke Arialdovho zlapania

⁶¹ A LIII / 17

⁶² A LIII / 20

⁶³ Úplne inak podáva vývin situácie a motív následného konfliktu kronikár Landulf. Navyše predsúva udalosť o 4 až 6 dní dopredu, na 29. mája až 1. júna 1066: „ *Ale Ariald, kým počas výročných sviatkov Veľkej noci cirkev Milánčanov zbožne slávila litánie, vystatovaním a škriepením sa s klerikmi, nepriznajúc si, že je v týchto dňoch dlžen sv. Ambrózovi konať pôst, tvrdil, že po tieto tri dni môže legálne požívať mäso a víno.*“ L LIII / 30 (29). To bolo podľa Landulfa hlavnou príčinou veľkej bitky, ktorá prerušila predriekavané litánie. Za obeť v nej padlo 6 mužov. Viac teologicky, než historiograficky orientovaný kronikár položil opodstatnenosť vyžadovaného pôstu vlastným krédom: „ *Veríme totiž, že apoštoli po odchode Pána, keď vystúpil na nebesia, až po príchod Ducha Svätého do Jeruzalema, modliaci sa postili; ...*“ Ibidem

⁶⁴ A LIII / 20

⁶⁵ Ibidem

⁶⁶ Ibidem

zhovorčivejší: „ *Onen (Ariald) v noci utekajúc, bol napadnutý blízko miesta Legnanus (Legnano) a chytený rukami verných pani Olívie, vnučky pána Widona. A keď jeho tvár bola predstavená na hrade Arona, bol ihneď potrestaný na príkaz tej istej, pripomínajúcej si bolesť svojho starého otca, ...*“⁶⁷ Je presne zaznamenaný dátum jeho vypočúvania, 27. jún 1066, kedy sa Ariald na akomsi ostrove blízko Lacum Maiorem, kam bol zavlečený, obhajoval pred samozvaným súdom slovami: „ *Pokiaľ totiž budem nosiť jazyk v ústach a moja duša bude neporušená, aj moja myseľ bude jasná. Nezastavím sa ani pred arcibiskupom, ani nebudem inak mieniť.*“⁶⁸ Spôsob Arialdovho mučenia i zavraždenia veľmi plasticky vykresľuje ako Arnulf, tak i Landulf. Mŕtvolu skryli Widonovi prívrženci na vrchu Trevali (Valtravaglia) vo vinárni, či sklade⁶⁹ sv. Ambróza. Pre prílišný zápach, ktorý naplnil celú pevnosť, naplnili celú dotyčnú komoru vodou a telo sa tým vyplavilo na povrch. Neskôr bolo za podivuhodných okolností objavené na úplne inom mieste.⁷⁰

Erlembald - milánsky rytier a zástavník sv. Petra (1066 - 1075)

*„Šimon, Šimon, hľa satan si vás vyžiadal, aby vás preosial ako pšenicu.
Ja sa však za teba modlím, aby si neodpadol od pravej viery.“
[Lukáš 22, 31]*

Záverečná časť príbehu patarie je konečnou skúškou ohňom nielen pre jej prívržencov, či odporcov. V neodkladnej hodine pravdy sa už nebojuje len o víťazstvo v bitke, či v celej vojne. Jedná sa o viac, než iba o porazenie nepriateľa. Ide o zachovanie podstaty hnutia „handrárov“, o prežitie jeho prvotnej myšlienky.

V rámci svojej renesancie zažíva pataria od r. 1066 aj nebývalý rozmach v rôznych mestách Lombardie. Svojim narastajúcim vplyvom preniká i do Toskánska a Florencie, kde tamojšie reformné hnutie, podporované kláštorom Vallobrosa, hľadá s ňou užšie kontakty.⁷¹ O vzostup popularity reformného hnutia sa veľmi významnou mierou zaslúžila obdivuhodná rytierska osobnosť Landulfovho brata. Erlembald získal pre patariu nových prívržencov, najmä z radov vyššej šľachty a meštianstva. Osobne zasahoval do riadenia miestnej cirkvi, brá-

⁶⁷ L LIII / 30 (29)

⁶⁸ Ibidem

⁶⁹ „apotecha“ - po latinsky sklad, pivnica,...???

⁷⁰ L LIII / 30 (29)

⁷¹ Narodziny herezji, s. 23

nil v realizácii takým jej predpisom, ktoré považoval za simonické, odvolávajúc sa pritom na príkazy z Ríma.⁷²

Najvhodnejšie bude vrátiť sa do Milána v čase po vyhlásení interdiktu nad mestom. Wido očakával, že ráznym represívnym opatrením získa späť stratenú autoritu. spočiatku to tak aj skutočne vyzeralo. V konečnom dôsledku vyvolalo rozhodnutie Erlembalda o dočasnom utlmení ofenzívy vo vlastných radoch opačný efekt. Pataria získala mučeníka priamo zo svojho streda, pri ktorého mŕtvole sa diali zázraky. Veľmi potrebná a osožná pomoc prišla však najmä z Ríma. Na rímskej synode bol uvalený na arcibiskupa zákaz vykonávania úradu kvôli „povýšeneckému rebelantstvu proti apoštolskému stolcu“. Wido bol prinútený vyprázdniť mesto, ktoré obsadil víťazný Erlembald.⁷³

Zdá sa, že patarini dosiahli viac, než očakávali. Rímska kúria síce vyslala legátov, ktorí so vztýčeným varovným prstom hrozili trestom pre laikov, dopúšťajúcich sa násilia na svätokupeckých a nemravných kňazoch. Zároveň však začala jednania s Erlembaldom vo veci nástupníctva po arcibiskupovi Widonovi. Len čo Erlembald obnovil svoje postavenie v Miláne, chystal pomstu arcibiskupovi Widonovi a jeho verným za Arialdovu smrť. Požiare, plienenie a krviprelievania dali pápežovi Alexandrovi II. príležitosť opäť zasiahnuť v pozícii arbitra. Podmienky mieru mohol preto 1. augusta 1067 diktovať prostredníctvom svojich legátov. Wido síce mohol prevziať späť svoj úrad a ľud sa mu mal podriaďovať. Vykonané násilnosti však nemali byť potrestané, iba sa viac nemali opakovať. Kúpa cirkevných úradov a spolužitie so ženami boli klerikom znovu výslovne zakázané. Takisto bol zarazený svojvoľný postup laikov proti podozrivým a vinným, zasiahnuť smeli až v prípade, keď duchovná vrchnosť zlyhala.⁷⁴ Badať teda teoretický ústupok pápeža laickej strane.

Mier, ktorý vydržal niečo vyše troch rokov, závisel však viac od obojstrannej dobrej vôle, než len od pápežských imperatívov. Impulz k novým nepokojom vyplynul z Erlembaldovej snahy predsa len dosadiť na Ambrózov stolec nového arcibiskupa. Pre danú vec sa stretol s pochopením aj u pápeža pri svojej návšteve v Ríme. Hrozbe novej ozbrojenej konfrontácie s patarinmi sa vyhol Wido abdikáciou na svoj úrad, čiastočne i kvôli pokročilému veku a chátrajúcemu zdraviu.⁷⁵ Naposledy sa ale vzoprel záujmom Ríma, keď predložil vo veci svojho nástupcu kandidatúru kanonika milánskej katedry, Gottfrieda a to do rúk kráľa Henricha IV. No Miláno svojho nového metropolitu neprijalo a dokonca ho prinútilo utiecť preč z mesta.⁷⁶ Ďalšia započatá vojna sa skončila dobytím Gottfrieda

⁷² Papsttum, s. 360-365. Autor spomína konkrétne príkazy, aby odňali svoje benefíciá simoniackym a ženatým duchovným a aby im zabránili konať bohoslužbu.

⁷³ Ibidem

⁷⁴ Ibidem

⁷⁵ Ibidem

⁷⁶ Narodziny herezji, s. 24

dovho hradu Castilie a jasným Erlembaldovým víťazstvom. Navyše Wido, ktorý stiahol svoje odstúpenie z úradu, taktiež padol do rúk patarinom. Odmietavý postoj voči kráľovskému nároku na investitúru lombardského metropolitu vzbúrenici nezmenili ani po smrti Widona v auguste 1071. Jasne to dokazuje, že stúpencom reformy nešlo o boj proti Widonovi, či Gottfriedovi ako osobe. Skôr ako voči personifikácii kráľovskej moci z Nemecka, usilujúcej sa nepriamou formou získať nadvládu nad slobodným italským mestom. Pritom Milánčanov v ich aktivitách plne podporoval pápež, hlavne preto, lebo rímske reformačné zákony (najmä zákaz manželstva) narážali na silný odpor väčšiny lombardských biskupov. Episkopát milánskej arcidiecézy sa nezdráhal ohlasovať vlastné zákony. No kde sa tak stalo (napr. v Brescii), tam duchovní doslova zbili svojho biskupa. Aj takto sa prejavoval duch milánskej reformy v iných mestách Lombardie. Ľud v Cremona vyhnal ženatých duchovných i kňazov, podozrivých zo simonie. Podobne naložili veriaci so svojim biskupom v Piacenze.⁷⁷

V januári 1072 bol z popudu Erlembalda a za prítomnosti kardinálskeho legáta zvolený za arcibiskupa mladý duchovný menom Atto. Tento svojvoľný postup sa ihneď dočkal odpovede. Zvoleného surovým spôsobom vyvliekli z domu, pripraveného na slávnostnú hostinu, a v kostole pred oltárom ho prinútili prisáhať sa navždy svojho úradu. I odev kardinálskeho legáta pocítil hnev Milánčanov, hoci vyslanec vyviazol bez vážnejšieho zranenia. I samotný Erlembald si udržal svoju pozíciu v meste len vďaka podpore panskej vrstvy. Milánsky rytier a zástavník sv. Petra sa však zaslúžil o to, že sa o celom dianí dozvedel pápež Alexander II. . Anselm da Baggio bol na konci svojho pontifikátu viac vojenským než duchovným vodcom kresťanov. Viedol boje na severe, západe a juhu, na Sicílii, v Španielsku a zo svojich pozícií nemienil ustúpiť ani v Lombardii. Aj preto prehlásil Attonovu násilnú prisahu za neplatnú a potvrdil ho v úrade. Pataria sa v tom čase šírila do mnohých miest Itálie. Protireformná strana odpovedala až po roku. V Novare sa na rozkaz kráľa uskutočnilo slávnostné vysvätenie Gottfreda za milánskeho arcibiskupa. Mimo Milána (!).⁷⁸

Týmito udalosťami sa spor preniesol na vyššiu platformu. Utvorili sa prvé zárodoky boja medzi hlavou kresťanskej cirkvi a nemeckým kráľom / cisárom o právo nielen investitúry, ale priamo zvrchovanosti nad celou rímsko-nemeckou ríšou. Pritom skutočnou hlavou cirkvi nebol v tomto prípade pápež, ale jeho arcidiakon. Nie Anselm da Baggio, ale mních Hildebrand naozaj požíval moc a-

⁷⁷ Papsttum, s. 360-365, Alexander II. zaslal Cremončanom v tejto veci blahoprajný o podporujúci list, v ktorom im poskytuje „rameno a záštitu rímskej cirkvi“ v boji proti „pokoleniu Antikrista“:

„A preto nech každý z vás, opásaný dýkou božskej sily, zvolá „Sem ku mne (každý), kto patrí Pánovi“ [2, Mojžiš 32, 26], a nech sa - do boja žeravý - vrhne na tých, čo hanobia chrám, aby mŕtvolami pobitých zatarasil brány simoniackeho kupčenia a duchovného rozbitia manželstva, cez ktoré diabol vnikol do vašej cirkvi.“

⁷⁸ Ibidem

poštolského stolca. Veľmi jasne na to poukazuje i datovacia formulka v jednom dokumente z Provence: „ za pápeža Alexandra v deviatom roku (jeho úradu) a za Hildebranda, archidiakona.“⁷⁹ Ešte výstižnejšie charakterizuje vtedajšiu situáciu Peter Damiani, oslovujúc bez obalu priamo Hildebranda: „ *Horlivo si ctím pápeža a Tebe zbožňujúc ležím pri nohách. Ty ho povýšiš na pána, on v Tebe vidí svojho Boha.*“ a inde zasa: „ *Ak chceš žiť v Ríme, tak zvučným hlasom vyznaj: „ Viac ešte než pána pápeža ctím si pána nad pápežom.*““⁸⁰

Len neisté sú zmienky o tom, ako znášal Alexander II. dohľad silnejšej osobnosti z pozadia. Keď po ťažkej chorobe 21. apríla 1073 umrel, nikoho neprekvapilo, že Hildebrand sa stal na druhý deň po tom pápežom - Gregorom VII.⁸¹ Došlo k tomu vo chvíli napätia vo vzťahoch medzi pápežskou kúriou a nemeckým dvorom.. Pápež disponoval dôkazmi, že v nedávnych rokoch kráľ využíval svoje právo investitúry, aby menoval prelátov, ktorí mu za získané cirkevné úrady zaplatili. Kvôli simonickým praktikám nemeckého panovníka došlo dokonca ešte pred nástupom Gregora VII. na Petrov stolec, v marci 1073, k exkomunikácii mnohých kráľovských radcov. Jestvujúce napätie medzi nemeckou ríšou a Rómom rozptýlil Henrich IV. svojim „prosebným listom“, v ktorom využil exkomunikáciu svojich radcov na doloženie vlastnej nevinu v pranie rovinej záležitosti.⁸² Zároveň kráľ žiada o radu a pomoc pápeža, zvlášť v záležitosti milánskeho arcibiskupstva, pretože údajne: „ *nemôžeme obnoviť poriadok v kostoloch bez vašej autority.*“⁸³

Gregor VII. s nadšením referuje Erlembaldovi v liste zo septembra 1073 o ľúbeznych a pokorných slovách kráľa. Aj to viedlo kúriu k apelu na Erlembalda, aby sa snažil udržať zdržanlivosť a zmier vo vojne, vedenej na území Milána.⁸⁴ Iba o mesiac neskôr pápež, dozvediac sa o synode biskupov v Novare, uskutočnenej na kráľov rozkaz, radikálne zmenil svoj názor. Henrich IV. totiž v júni 1075 rozdrvil saské povstanie bitkou pri Homburgu, a „ *obety vd'aky, ktoré vykonal Bohu za získané víťazstvo boli také, že okamžite porušil sľuby nápravy, ktoré učinil ...*“⁸⁵

V záležitosti milánskeho arcibiskupstva preto Gregor VII. okamžite zaslal dva listy biskupom⁸⁶ s výzvou k podpore Erlembalda a tretí i samotnému Erlmebal-

⁷⁹ Papsttum, s. 364

⁸⁰ Ibidem

⁸¹ Ibidem

⁸² Robinson, I. S.: Papacy 1073-1198, Cambridge University Press (bez dátumu), s. 400

⁸³ Henry IV. Epistola 5, MGH Dt. Ma I, 8-9. a I. S. Robinson, Papacy, s. 400

⁸⁴ Narodziny herezji, s. 24 a Gregorii VII. Registrum I, 25

⁸⁵ Gregory VII., Epistolae Vagantes 14, ed. H. E. J. Cowdrey (Oxford, 1972), s. 36 a I. S. Robinson, Papacy, s. 401

⁸⁶ Albertovi z Acqui, Gregorii VII. Registrum I, 27 a Viliamovi z Pávie, Gregorii VII. Registrum I, 28

dovi. V ňom poskytuje svojmu „milánskemu rytierovi“ pokyny o tom aké konkrétne stanoviská má v prospech cirkvi zaujať a podľa akých predpisov má konať.⁸⁷

Vzhľadom na prebiehajúce udalosti v Itálii i v Nemecku spor o cirkevnú reformu nemal veľa nádejí na pokojný koniec. Protireformná strana v Miláne, podporovaná z celého teritória rímsko-nemeckej ríše podobne zmýšľajúcimi zástancami systému vlastníckych kostolov, mala príliš veľa čo stratiť, aby raz a navždy neskoncovala s patariou. Vítanou príležitosťou bol požiar, ktorý zachvátil Miláno 30. marca 1075. Zmätok, ktorý povstal, využili nepriatelia patarinov na to, aby ich obvinili z podpaľačstva a zaútočili na nich. Nanešťastie pre reformné kruhy v Miláne padol v onej chaotickej vojne Erlembald (18. júna 1075). Patarii bol stratou jej vodcu zasadený rozhodujúci úder. Pretože neexistovala osobnosť, ktorá by bola schopná Erlembalda nahradiť, hnutie sa rozpadlo. Niektorí z jeho stúpencov, zrejme išlo o najbližšie okolie Erlembalda, sa museli zachrániť útekou až do Cremony.⁸⁸ Henrich vzápätí nato opäť zneužil pre svoje politické ciele kráľovské právo investitúry a za milánskeho arcibiskupa menoval svojho kaplána Tetalda.⁸⁹ Ďalším jeho krokom bolo to, že vyslal svojho radcu, grófa Eberharda, v lete alebo na jeseň 1075 do Lombardie, aby tam obnovil poriadok a pripravil pôdu na kráľovskú výpravu, prvú od Henrichovho nástupu na trón v r. 1056.

Hoci zvyšok patarinov, ktorí zostali v Miláne i po Erlembaldovej smrti, pod iným vedením i ďalej viedol vojnu s miestnym arcibiskupom, značne upustil na radikalizme. Obmedzením sa na program umiernennej cirkevnej reformy a na snahu o vybojovanie si mestskej samosprávy, nezávislej na vplyvoch duchovenstva, význam patarie nesmierne upadol. Pôvodné, neskresané idey a ciele si zachovala len skupina, ktorá bola nútená po totálnom fiasku 18. júna 1075 opustiť Miláno. Táto frakcia patarie bola však i naďalej aktívna a s veľkou nespokojnosťou sledovala polovičatosť gregoriánskych reforiem. No práve jej akcentovaný radikalizmus v otázke obnovy cirkvi sa stal hlavnou príčinou ich neskoršieho rozchodu s Rómom a rovnako aj ich zaradenia do prekliatej skupiny heretikov, kam nakoniec v tom čase patrili i na začiatku spomínaní katari.⁹⁰

*

⁸⁷ Gregorii VII. Registrum Lib. I., Monumenta Germaniae Historica, Epistolae selectae, Tomus II., Fasciculus I. *Berolini*, apud Weidmannos, MCMXX, 26

⁸⁸ Narodziny herezji, s. 25-26

⁸⁹ Robinson, I. S.: *Papacy 1073-1198*, Cambridge University Press (bez dátumu), s. 401; „Rovnako na toho istého vkladajú ruky požehnania práve sufragáni, ktorí posvätili Gottfrieda.“ A LV / 5

⁹⁰ Narodziny herezji, s. 26

Situácia v Miláne po záhube Arialda nebola bezpečná ani pre jeden tábor. Existenčnou nevyhnutnosťou bolo v tom momente zachovanie rozvahy, čo sa nakoniec Erlembaldovi, ako poslednému z veľkých vodcov patarie, aj podarilo. Ako spomína Arnulf, Erlembald si šetril zlosť na neskôr a prezieravo vyčkával na príležitosť zasiahnuť proti proarcibiskupsky zmýšľajúcemu milánskemu ľudu. Tá nastala, keď veľkňaz opustil mesto. Vtedy Erlembald vstupuje do Milána s obnovenými a už dlhšie netrpezlivými silami svojich stúpcov. Opäť povoláva obyvateľov mesta, opäť kruto núti tých, ktorých považuje za podozrivých, odprisahať mu vernosť. Hromadí húfy vidiečanov a mestského obyvateľstva, aby i naďalej pokračoval v prenasledovaní arcibiskupa Widona. Mieni vyhubiť celé jeho potomstvo.⁹¹ Arnulf však súčasne podotýka, že: „*Mohol by to spraviť akokoľvek, ak by sa nepostavila na odpor ušľachtilá odvaha jeho verných.*“⁹²

Pre upokojenie sporu sa Erlembald zaslúžil o to, že do Milána prišli rímski legáti: Meginardus, biskup zo spriaznenej Silvy Candidy a Minutus, kardinál kňaz. Pápežskí legáti činia opatrenia, aby sa vyšetrila vražda Arialda a aby sa dosiahla dohoda medzi sporiacimi sa stranami.⁹³

Podrobnejšiu správu o okolnostiach po Arialdovej smrti poskytuje Landulf: „... keď sa o tejto utajenej veci, akoby už nebola pravdou, dopyčul Erlembald, usiloval sa nespočtým zástupom obkľúčiť Olíviu, aby jej na Arialdovom tele bez zábran ukázal zázraky, poväčšine podporené znalosťou veľmi ľahko sponchybniteľných vlastností.“⁹⁴ Preto boli k Olívii vyslaní legáti, ktorí sa usadili v tábore na Rochskom poli. „... v noci k tej istej (Olívii) doľahol akýsi hlas prízračnej ozveny, zaznel ľahkým vetrom, preletel ponad všetkých naslúchajúcich, hovoriac: „*Bežte, bežte, ku brehu Ticini sa utekajúci ponáhľajte, pretože na miesto pri brehu Ticini prichádza náš svätý Ariald, aby sa nám odplatil.*““⁹⁵ Keď všetci s krikom opustili tábor a zišli sa na predpovedanom mieste, našli takmer vyplavené, páchnuce telo neďaleko od brehu. Bolo na pohľad strašne zohavené. V ten deň (17. mája 1066) boli pozostatky Arialda uložené na nosidlá a zahalené plášťom. O desať dní je po prijatí a ozdobení štólou ako levita s najslávnejšími litániami, veľkými zvelebeniami a za sprievodu početných zástupov, pochovaný v kláštore sv. Celzia. Erlembald i spolu so svojimi prívržencami mu pripravili honosné obrady, sčaby uctievať nového mučeníka, „... keďže na štvrtý deň po tom sa zjavil biskupovi Anselmovi, horlivo a zbožne ho uctievali.“⁹⁶ Nadôvažok, keď sa Anselm dopyčul po dvoch rokoch od Arialdovho svätorečenia, r.1075, o zlom pochovaní jeho pozostatkov, osobne za spolu-

⁹¹ A LIII / 20

⁹² Ibidem

⁹³ A LIII / 21

⁹⁴ L LIII / 30 (29), udalosť datovaná do r. 1067

⁹⁵ Ibidem

⁹⁶ Ibidem

práce iných klerikov sa urýchlene postaral o nápravu. Pochoval Arialda v kostole sv. Dionýza.⁹⁷

Rímski legáti uzavreli svoje pôsobenie v Miláne písomným nariadením, ktoré sa malo stať záväzným pre duchovenstvo i pre ľud v budúcnosti. Erlembald, zjavne nespokojný, sa rozhodol vydať sa do Ríma, „*aby našiel s Rimanmi inú (novú) cestu rozhodnutia.*“⁹⁸ Rím označil za nekanonický niekdajší spôsob investitúry v ríšskej Itálii, keď „*po úmrtí veľkňazov cirkvi kráľ predurčoval nástupcov spomedzi Italov, vyvolených zároveň klérom i ľudom.*“⁹⁹ Jedným dychom však Arnulf dodáva, že „*... sotva môže niekto utíšiť milánsky rozvrat zachovaním toho duchovného pastiera, ku ktorého vyvoleniu, ako sa ukázalo, bude nevyhnutný rímsky súhlas.*“¹⁰⁰ Tým chce poukázať na temer neriešiteľnú vyhrotenosť jestvujúceho stavu.

Vo večnom meste vyzbrojili reformátori Erlembalda zväzkom písomných nariadení, aby i naďalej mohol pokračovať v začatom boji. No po návrate do Milána je nútený ihneď čeliť požiadavkám veriteľov, ktorí ho dosiaľ podporovali a ktorí mu teraz pravdepodobne hrozia zverejnením jeho dlhov. V snahe zvrátiť nepriaznivú situáciu Erlembald zdôrazňuje svojim, čoraz netrpezlivejším mecenášom, že v odchode súčasných duchovných pastierov majú nachádzať očakávaný prospech, potvrdený voľbou nového arcibiskupa i jeho nových sufragánov. Zaprisaháva doterajších vplyvných spojencov k mlčanlivosti. Rovnako prísahou sa snaží opäť si získať dôveru laikov i kňazov.¹⁰¹

Medzitým sa prenasledovaný arcibiskup Wido rozhodol kvôli chorobe a vysokému veku odstúpiť svoj úrad subdiakonovi Gottfriedovi. Kronikár uvádza, že ich vzájomné rokovania boli utajované. Dokladom toho je i fakt, že Gottfried bol vysvätený v bežný deň, teda nie slávnostne na deň Pána, v nedeľu. Cisár Henrich IV. túto dohodu odobril zaslanou berlou i prsteňom, keďže nový milánsky metropolita si už dávnejšie získal svojou usilovnosťou jeho náklonnosť.¹⁰²

Reakcie na túto zmenu boli napospol negatívne. „*Totíž zavrhnutý obyvateľmi mesta, nebol ani v mieste arcibiskupstva prijatý k pohosteniu, ba dokonca ani samotnými vidiečanmi povšimnutý. Tohoto ihneď Rimania apoštolským kanonickým právom odsúdili ako samovládcu, zasielajúc mimo toho listiny svojho rozsudku Milánčanom.*“¹⁰³ Erlembald, takto podporený Rímom, ešte ostrejšie povstal proti očividnej simonii v ambroziánskej cirkvi a naďalej hromadí prísahami počty svojich stúpenčov. Reflexiou Arnulfa na jeho aktivity je varovanie, „

⁹⁷ Ibidem

⁹⁸ A LIII / 21

⁹⁹ Ibidem

¹⁰⁰ Ibidem

¹⁰¹ Ibidem

¹⁰² A LIII / 22

¹⁰³ Ibidem

...,že ak by dychtil vopred si prisvojiť niečo z majetku cirkvi, bude všetkými naskrze vyobcovaný.“¹⁰⁴ Popularita vodcu patarinov bola pravdepodobne ozaj vrtkavá, lebo keď krátko nato vystúpil na vrch Santa Maria a bol obklúčený mestským vojskom, ledva stihol pod plášťom noci utiecť. Zatiaľ bývalý arcibiskup Wido zmenil svoje nedávne rozhodnutie a v snahe znovu sa chopiť opusteného úradu, usiloval sa o pakt so svojim zarytým nepriateľom Erlembaldom. Dokonca sa vyznal, že bol oklamaný nástrahami Gottfrieda a nazval ho porušiteľom spoločných dohôd.¹⁰⁵ Povzdych kronikára „ Ó slepá myseľ smrteľných!“¹⁰⁶ je tu skutočne na správnom mieste, pretože Erlembald nemal ani v najmenšom úmysel priviesť Widona späť do Milána. Namiesto toho bol odvedený stárnuci veľkňaz do rajskej záhrady kláštora, v ktorom spočíval jeho doživotný rival Ariald v Božom pokoji. Ďalší z paradoxov onej doby. U sv. Celsia, „ *Tam odovzdaný strážcom, neslávne zotrval po mnoho dní, podvedený touto zmenou osudu.*“¹⁰⁷

V tom čase hľadal arcibiskup Gottfried, obávajúc sa o vlastnú bezpečnosť, spolu s časťou svojich verných útočisko v pevnosti, ľudovo zvanej Castilia, vzdialenej od Milána približne 20 míľ. Rozhorčení Milánčania sa vyhrážajú dobytím hradu a ihneď po dokončení príprav vojska tiahnú na vrchol hory. K tomu boli ešte zhromaždení vidiečania z okolitých krajov a prinútení zaviazať sa prísahou k pomoci pri dlhotrvajúcom obliehaní. Útočníci postavili mnohé katapulty, praky, balisty i iné bojové mechanizmy. Rovnako tak disponovali početnou zálohou, náhradou za zabitých. Krviprelievanie sa nezastavilo ani vo svätopôstnom období.¹⁰⁸

Čo sa nepodarilo apelom k pokore a k zmiereniu v čase veľkého pôstu, to prerušil veľký požiar, ktorý zachvátil mesto v prvú svätopôstnu sobotu, 19. marca 1071. Len čo sa správa o ničivom ohni dostala do tábora útočníkov, mnohí z nich zanechali obliehanie Castilie a ponáhľali sa do mesta v strachu o svoje rodiny a o svoj domov. Okrem mnohých obetí a strát neopomenul Arnulf iróniu osudu, ku ktorej došlo, keď ľahol popolom aj kostol sv. Laurentia, ktorý „ ... kedysi za pozemského života mučený ohňom, poznové bol ponechaný, aby bol plameňmi spálený, ...“¹⁰⁹

Gottfried, vidiac dôsledky dlhodobého obklúčenia na vlastných ľuďoch, podujal sa v čo najväčšej tajnosti privolať na pomoc svojich priateľov. Podpora, ktorej sa zvonka dostalo obrancom Castilie, ešte viac ochromila už aj tak oslabené vojsko patarinov a milánskych mešťanov. A tak „ *Erlembald, vystavený do nebezpečenstva, naslúcha prikrádajúcemu sa vojsku, aby sa zo svojich posledných*

¹⁰⁴ Ibidem

¹⁰⁵ Ibidem

¹⁰⁶ Ibidem

¹⁰⁷ A LIII / 22

¹⁰⁸ A LIII / 23

¹⁰⁹ A LIII / 24

*síl postavil na odpor. Učinený zástavníkom, ak by nebol bojoval s odvahou svojou a svojich (verných), oné dni by boli pre neho posledné.*¹¹⁰

Pod nátlakom a hrozbami obliehatel'ov, ako spomína Arnulf, obrancovia dobrovoľne ustupujú z pevnosti opačnou stranou a odvádzajú so sebou aj Gottfrieda.¹¹¹ O prvom, neúspešnom obliehaní Castilie i o druhom, už úspešnom útoku Erlembalda na refúgium arcibiskupa Gottfrieda sa taktiež zmieňuje aj Landulf. Rovnako tak aj o násilnom dosadení i zosadení nového propápežského arcibiskupa Attona. Landulf však podrobnejšie vraví o Erlembaldovej reakcii na druhý deň po zosadení Attona. Vodca patarinov sa cítil byť podvedený, a preto ozbrojeným prepadom obsadil celé mesto. „*Keď vtedy Erlembald, sľaby pápež na súdenie kňazov, kráľ na hubenie národov, už-už porazil mesto mečom a zlatom i mnohými a rozličnými prísahami, nikto zo vznešených nebol schopný postaviť sa mu na odpor, ako veľmi už bol hoden i so svojimi Božieho hnevu ...*“¹¹²

Vítazi, „*Vracajúci sa potom do mesta, stanovili prísaznou formulou, že už nikdy neprijmú Gottfrieda, ba naopak, že si vyvolia iného zo zoznamu vyšších hodnostárov cirkvi.*“¹¹³ Hneď nato sa kronikár naposledy zmieňuje o arcibiskupovi Widonovi, ktorý po požiari v meste v horkosti duše ukončil svoj život. Stalo sa to na mieste zvanom Berguli, kde bol i pochovaný.¹¹⁴

Napriek tomu, že Arnulf bol presvedčený o náklonnosti väčšiny mesta, kléru i učeného ľudu k starobylému obyčaju a kráľovskej cti, Erlembald sa rozhodol uposlúchnuť jediné nariadenie, a to „nariadenie oného Rimana Hildebranda“. „*Čiže sa snažil vyzývať prítomných, privolávať neprítomných, kňazov aj laikov, opátov a mníchov, ale hlavne spomínajúc si na svojho priateľa, dav vidiečanov.*“¹¹⁵ Ako po iné roky, tak i teraz sa uskutočnil pri príležitosti blížiaceho sa sviatočného dňa (6. januára - tzv. Teofánia, sviatok Troch kráľov r. 1072) zimný synoda milánskej arcidiecézy. Zišli sa naň mnohí, no nie všetci povolaní duchovní, najmä nie tí vzdialenejší. Cirkevné zhromaždenie, ktorého sa zúčastnil okrem Erlembalda a biskupov i rímsky legát, akýsi Bernard, zvolil za arcibiskupa, ako pohoršene podotýka Arnulf,: „*... Attona, doposiaľ iba klerika a zároveň vekom mladíčka, keď je nútený kléru a mnohým z ľudu, až kým pohoršení neodídu z cirkvi.*“¹¹⁶ Arnulf hneď nato do detailov popisuje vzburu mešťanov, ktorí v hneve vtrhli do hodovacej miestnosti pripravenej na hostinu pre arcibiskupa a odvliekli Attona, surovo zmláteného, do kostola pred oltár. Tam sa mal tento nevítaný hosť zriecť ambroziánskeho stolca raz a navždy. Aj sám rímsky legát sotva vyviazol zohavený a s roztrhanými šatami. „*Nakoniec Gottfried aj Atto,*

¹¹⁰ Ibidem

¹¹¹ Ibidem

¹¹² O Gottfriedovi, vstrčenom do arcibiskupstva. - L LIII / 29 (28)

¹¹³ A LIII / 25

¹¹⁴ Ibidem

¹¹⁵ Ibidem

¹¹⁶ Ibidem

*obaja vedno zotrvali po mnoho dní v súkromí, obmedzení iba na vlastné domovy a majetky.*¹¹⁷ Na tomto mieste končí tretia kniha milánskeho kanonika Arnulfa. Ten sa rozhodol prestať so svojou kronikárskou činnosťou, no ako sa neskôr ukázalo, iba na krátky čas.

Keď teda Arnulf znovu nadobudol istotu, že bude predsa len vhodnejšie príbeh o patarinoch dorozprávať, započal svoju štvrtú knihu o činoch v milánskej arcidiecéze. Začína presne tam, kde ukončil tretiu knihu, a síce násilným zosadením Attona. Hildebrand, ešte ako archidiakon odsúdil násilne získané prísažné vyhlásenie o doživotnom zrieknutí sa svojho nároku na Ambrózov stolec a označil ho za neplatné. Hneď nato sa v Ríme zišlo zhromaždenie biskupov (r. 1072) za Hildebrandovej osobnej účasti. Rímska synoda prehlásila Attona za právom zvoleného a Gottfrieda za zvrhnutého cirkevnomu kliatbou.¹¹⁸ Podľa Arnulfa, Hildebrand poslal Erlembaldovi okamžite po konvente nielen listiny o jeho rozhodnutí, ale najmä „... *hojný majetok zlata a striebra, aby si ľubovoľne, komukoľvek rozdeľovanými peniazmi, získal čo najviac prívržencov.*“¹¹⁹

V tom čase sa sufragáni biskupi milánskeho arcibiskupa zišli pri meste Novara a na základe obdržaného rozkazu od kráľa kladú ruku svojho požehnanie na Gottfrieda, prekliateho Rímom. Bezprostredne potom sa Gottfried usiluje uplatniť si svoje konkrétne nároky, ktoré mu vyplynuli z kráľovského „odobrenia“. K Brebii, pevnosti, ktorú kontroluje, snaží sa pripojiť ďalšie, aby si tak získal jednotlivé oporné body svojej moci. Keď však v apríli 1073 násilne vtrhol do mesta Leuca (Lecca), bol vyhnaný mestskými žoldniermi a navyše prišiel o svojho najudatnejšieho vojaka Marchiona.¹²⁰ O deň neskôr, 22. apríla 1073 nastúpil na pápežský stolec Hildebrand pod menom Gregor VII.¹²¹ Už ako pápež iniciuje synodu v Ríme v marci 1074, na ktorej opäť, spolu so svojimi sekretármi, preklína Gottfrieda a opäť verejne chváli Attona a vyhlasuje jeho zvolenie za milánskeho arcibiskupa za právoplatné. A to bez ohľadu na názor kráľa, práve v tom vidí Arnulf zárodok neskoršieho sporu medzi pápežom a cisárom.¹²²

V Miláne zatiaľ zohráva vodca patarínov stále významnou úlohou. Nielenže sa nebojí hanobiť sufragánov ambroziánskeho zasvätenia, ale sa im s exkomunikačnými listinami od pápeža v ruke aj vyhráža zosadením z úradu.¹²³ Dokonca vo svojom neohrozenom sebavedomí zašiel až tak ďaleko, že „... *zabránil na veľkonočné sviatky vo svätú sobotu (r. 1074) v meste vykonávať*

¹¹⁷ Ibidem

¹¹⁸ A LIII / 2

¹¹⁹ Ibidem

¹²⁰ A LIII / 3

¹²¹ A LIII / 4

¹²² Ibidem

¹²³ A LIII / 5

*krst.*¹²⁴ Incident s rozliatím a znesvätením posvätnéj chrizmy podrobne opisuje Arnulf¹²⁵, detailnejšie však Landulf, ktorý sa ako mravokárca veľmi kriticky pozastavuje nad priebehom celej udalosti.¹²⁶ Arnulf dokonca nachádza v tomto trestuhodnom čine nový zdroj popularity patarinov a žiali, že: „*Totíž od samého začiatku nech spoločenstvo ľpelo na ktoromkoľvek zločincovi, (vždy) ním bol považovaný za milého a nevinného.*“¹²⁷

Krátkym zápisom sa Arnulf nakrátko presunul do Ríma, kde eviduje pod spoločným dátumom februára 1075 dve udalosti, ku ktorým v tento spomínaný rok vôbec nedošlo: verejne vyobcovanie kráľa na rímskej synode (február 1076!) a kliatba uvalená na všetkých kráľových radcov (marec 1073!).¹²⁸

30.marca 1075, približne rok po incidente so znesvätenou chrizmou a 4 roky od posledného pamätného požiaru, pocítilo biedne mesto Miláno zasa Boží hnev. Uprostred mesta sa opäť začal šíriť dym a obyvateľom sa len s veľkou námahou podarilo zastaviť páľavu chrliaceho ohňa, smerujúcu na ich obydlia. Podľa Arnulfových správ bol tento požiar oveľa krutejší než ten spred štyroch rokov a spálil omnoho viac a väčších kostolov.¹²⁹ Arnulf horekuje i nad nenahraditeľnou stratou drahocenných kníh. Súženie, ktoré nadišlo, chápe ako zaslúžený trest za hriechy, „... *pretože v našom hneve urazíme holubicu Ducha Svätého, proti Božskému a teda proti svätému príkazu je v našom čase obetované psom, duchovná perla leží neslušivo oškretá pred nohami sviň.*“¹³⁰

Po toľkých strastiach a bolestiach jedine neoblomná duša Erlembalda zotrvala bez strachu. Arnulf ju žaluje z profanácie sviatostí, keď tak ako minulý rok, usiluje sa aj teraz pri príležitosti veľkonočného krstu „... *začať mystérium s chrizmou neznámeho pôvodu.*“¹³¹ Zároveň sa pohoršuje nad tým, že akýsi kňaz Liutprand, po predkoch z nižšej cirkvi, si na rozkaz svojich predstavených privlastnil úrad a teraz, berúc na seba úlohu kardinálov a biskupov, krstí tých, ktorí k nemu nerozvážne prichádzajú.¹³²

Správa o tom, že Milánčania sa rozhodli uznať kráľove právo investitúry ich arcibiskupa a prijať im „darovaného“ pastiera, popudila Erlembalda natoľko, že

¹²⁴ Ibidem

¹²⁵ A LIII / 6

¹²⁶ L LIII / 30 (29)

¹²⁷ A LIII / 6

¹²⁸ A LIII / 7

¹²⁹ A LIII / 8

- Letný kostol sv. panny Tegly
- Kostol blahoslaveného Nazaria
- Kostol prvomučeníka Štefana
- Zimná bazilika sv.Božej rodičky a mnohé iné chrámy

¹³⁰ Ibidem

¹³¹ A LIII / 9

¹³² Ibidem

sa, zrejme náhlivo a neuvážene chopil zbrane. Tentoraz je to však naposledy, čo v pravici nesie zástavu sv. Petra a burcuje svojich verných proti mešťanom-odporcom reformnej obrody milánskej cirkvi. Odpoveďou na túto ofenzívu bol útok oveľa zdrvivúcejší, pretože zaskočení patarini ponechali svojho vodcu, Erlembalda, úplne bez ochrany.¹³³ „*Len čo však je obklúčený zo všetkých strán, stlčený je neustálymi údermi, a preto, slovom, umierajúc prv, než klesol (na zem), keď sa jeho nepatrný sprievodný zástup rozprúchol všade dookola. Jeho mŕtvola, bezducho zvalená na zemi, načisto zbavená roztrhaných šiat a obnažená, je všade stlčená palicami a kameňmi, a ak by bol po mnohých hrôzach žijúci, nech by sa umierajúc podrobil žartom mnohých.*“¹³⁴ O niečo lepšie dopadol Liutprand, keď sa zachránil útekem „iba“ s odrezanými ušami a nosom, „... keďže vopred užíval cudzie benefícium, ktorého, ako sa zdalo, sa má vzdáť.“¹³⁵ Veľmi podobne, no o niečo podrobnejšie popisuje poslednú Erlembaldovu bitku Landulf: „*Keď však ten prvý (Erlembald), začnúť bitku keď to jeho ozbrojenci nečakali a po daní znamenia až priveľmi dôverujúc svojim mužom, pretože predtým oných z mesta najskôr zahnal na útek, je ako prvý prebodnutý kopijami a mečmi a medzi prvými aj padol.*“¹³⁶ Podľa kronikára tým bolo ušetrených od skazy mnoho ďalších životov a v uliciach Milána opäť zavládol mier. Triumf mešťania hlučne oslavovali chválospevmi Bohu a svojmu patrónovi Ambrózovi. Po dva dni sa laici vedno s duchovenstvom prihovárajú svätému Ambrózovi litániami a chválami, uznajúc si navzájom niekdajšie chyby a pristúpiac k sviatosti zmierenia.¹³⁷

Záver

„*Ale iba jediná je moja holubička, moja čistá.*“
[Pieseň piesní 6,8]

Genéza náplne pojmu heréza, či už ide o patarinov, katarov, lombardských chudobných či iných kresťanských radikálov, je veľmi zložitá. Tento model konfliktu v spoločnosti vychádza z očividného kontrastu medzi cnostným ideálom kresťana stredoveku - svätca a medzi prostým klerikom, ktorý má byť pre laikov predobrazom svätca, no ktorý častokrát v slabej chvíli podľahne vplyvu okolia. Ono je ešte stále presiaknuté tradovanými pohanskými zvykmi (v tomto prípade zlozvykmi) a skutočnou vierou dotknuté len povrchné.

¹³³ A LIII / 10

¹³⁴ Ibidem

¹³⁵ Ibidem

¹³⁶ L LIII / 30 (29)

¹³⁷ A LIII / 10

Spomínaný model sa dá aplikovať i konkrétne pri patarii. Charakter milánskej cirkvi, aristokratickejšia než kdekoli inde, je v kontexte dôsledkom i príčinou zároveň. Dôsledkom je z hľadiska, i v ranom stredoveku hojne rozšíreného, systému vlastníckych kostolov. Pretože početné, zámožné a vzdelané duchovenstvo sa dopĺňalo z vyšších stavov šľachty a rytierstva. Štýl života oboch vrstiev, kléru i šľachty, bol poväčšine len málo odlišný, keďže ich zástupcovia boli vo všeobecnosti ženatí.¹³⁸ Ako príčinu možno chápať sýte aristokratické zafarbenie milánskej cirkvi z hľadiska všeobecnej sociálnej nevraživosti nepriviligovaných vrstiev voči prepychu a mravnej neviazanosti miestneho duchovenstva.

Povedomie meštianstva a ostatných neurodzených vrstiev bolo v tom momente výbušnou zmesou, netrpezlivo očakávajúcou iskru. Tá prišla v podobe striktného zákazu manželstva duchovných Levom IX. . Nedbanlivosť kléru na pápežov zákaz vybuodovala legálnu cestu pre cirkevno-sociálnu revolúciu a vyslovila nahlas heslo ľudového odporu.

Nájsť význam patarie čisto len pre súvektú politiku, či len pre súvektú cirkev nie je možné vzhľadom na rozsiahlu prepojenosť jedného systému s druhým vo vtedajšom svete. Najväčšia hodnota tohto hnutia chudobných spočíva v spontánnosti, s akou sa nepúšťal do boja žiadny platený žoldnier. Iba drobný remeselník, roľník, či žobrák dokázal takmer dvadsať rokov spolu s vodcami patarie neúnavne hľadať a mstiť sa ľuďom, ktorí boli priamo, či nepriamo zodpovední za jeho biedu. Kto tento rozoštvaný dav, túžiaci po viac po odplate, než po spravodlivosti, dokázal ovládnuť, získal natoľko veľkú moc, že mohol rozhodovať o dani na strategickom území Lombardie. A v období r. 1057-1075 túto príležitosť jednoznačne využila pápežská kúria. Svoj sociálny charakter však stratila pataria hneď na začiatku, keď jej vodcovia spolupracovali s mnohými zástupcami vyšších vrstiev. Napokon z nich aj sami pochádzali. Ostal ale aspekt náboženský a ten pretrval až do konečnej porážky v r. 1075. Až vtedy, keď sa emigranti z Milána zmenili na extrémnych radikálov a žiadali od duchovných fundamentálne interpretovanú evanjelióvu chudobu Krista, až vtedy nadobudla pataria niektoré typické črty herézy. Ako napríklad uzavretosť, stránenie sa vonkajšieho „hriešneho“ sveta, rozchod s Rímom, svojský výklad biblických nariadení a pod.

Nakoniec bude potrebné zhodnotiť i druhý závažný paradox. A síce fakt, že patarini ako stúpenci cirkevnej reformy de facto bojovali na strane pápeža voči vlastnému arcibiskupovi. Ten istý pápež sa však snažil pripraviť ich o jednu z vecí, ktorých si cenili najviac. O pýchu na zvrchovanosť Ambrózovho stolca. Sociálne postavenie a kultúrne povedomie sa v tomto prípade pasovali o rozhodnutie prasto, no nevyspytateľne konajúceho človeka zo zástupu. Zrkadlom pre celú masu podobných rozhodnutí bola práve pataria.

¹³⁸ Papsttum, s. 326-329

Posledné slová nech ale patria Arnulfovi, ktorý nakoniec uznal previnenia a chyby, ktorých sa dopustila ním obhajovaná strana celého sporu. Podopierajúc svoju žiadosť o milosrdenstvo nad vinným príkladmi hrišneho počínania si veľkých osobností cirkvi, akými boli i apoštoli Peter a Pavol, či svätý otec Augustín, takto zveruje svoj i ich osud do rúk Božej prozreteľnosti a spravodlivosti: „*Tebe som teda Kriste oznámil svoje previnenie, ktorého som sa dopustil a svoje neprávosti som nezatajil. Povedal som: „Nech bude voči mne vyjavená Pánovi moja nepravosť“*“, a ty si odpustil bezbožnosť môjho srdca.“¹³⁹

Chronologický prehľad

- 16. január 1045 - umrel milánsky arcibiskup Aribert II.
- 5. jún 1056 - umrel cisár Henrich III.
- 1056 - začiatok povstania proti kráľovskej moci v Miláne, Asti a Pávii
- 1057-1058 - synoda vo Fontanete. Wido na nej exkomunikoval neprítomných Arialda a Landulfa
- december 1058 - v Siene (!) zvolený Gerhard Burgundský pápežom ako Mikuláš II.
- 1058 - kardinál-biskup Humbert vydal „Liber III adversus simoniacos“
- apríl 1059 - lateránska synoda. Odsúdenie bludného eucharistického učenia Berengara z Tours, vyhlásenie prísneho zákazu svätokupectva a laickej investitúry. Wido a jeho sfragáni ponechaní v úradoch, Ariald zostal bez pápežovej podpory
- 23. máj 1061 - Miláno porazilo procisársku Páviu v bitke na Campus Mortuus (Mŕtvych poliach)
- 28. október 1061 - parmský biskup Cadaloh menovaný protipápežom od cisárovný Agnesy ako Honorius II.
- október 1061 - Anselm da Baggio, biskup z Luccy zvolený pápežom ako Alexander II.
- 1061 - umrel Landulf Patareus
- 1061-1064 - žiadne zmienky o patarinoch, čo naznačuje útlm ich aktivity
- október 1062 - ríšsky snem v Augsburgu
- marec 1063 - Alexander II. preklial Cadaloha-Honorio II., ktorý ho vzápätí prinútil Alexandra II. utiahnuť sa do Normanmi chráneného Lateránu
- máj 1064 - koncil v Mantue definitívne potvrdil Alexandra II. v úrade. Nič na tom nezmenil ani vpád Cadaloha-Honorio II. na koncil
- 1064 - Cadaloh-Honorio II. stratil vojenskú a finančnú podporu a anonymne opustil Anjelský hrad. Jeho kroky viedli späť do Parmy
- 1065 - kráľ Henrich IV. dosiahol dospelosť a zmocnil sa všetkých panovníckych právomocí. Vplyvný prívrženec reformy na nemeckom dvore, Anno Kolínsky, bol prepustený zo služieb. Na poradnom mieste ho nahradil jeho odporca Adalbert z Brém
- máj 1066 - pozostatky diakona Arialda slávnostne pochované v kláštore sv. Celsia
- 1066 - Wido exkomunikovaný Alexandrom II.
- 29. máj-4. jún 1066 - Turice, nová vlna odporu voči „arcibiskupovi“ Widonovi, ktorý sa vzoprel rozhodnutiu Ríma

¹³⁹ „*Tibi igitur Christe delictum meum cognitum feci, et iniustitias meas non abscondi. Dixi: „Eloquar adversum me iniustitias meas Domino“*“, et tu remisisti impietatem cordis mei.“

- 27. jún 1066 - Ariald zajatý pri Legnane Olíviou, vnučkou Widona
- 1066 - rímski legáti prišli do Milána urovnať spor
- jeseň 1066 - Cadaloh-Honorius II. definitívne stratil podporu nemeckého dvora
- august 1067 - Alexander II. nariadil odňať benefíciá svätokupeckým a ženatým kňazom, zakázal im aj konať bohoslužby. Wido sa napriek tomu nevzdal úradu
- 1067 - opätovný rozmach patarie po celej Lombardii
- 1068 - Wido prenechal svoj úrad po vzájomnej dohode subdiakonovi Gottfriedovi
- marec 1071 - novou vlnou patarie bol prinútený Gottfried utiahnuť sa na hrad Castilia. Obliehanie trvalo až do veľkého požiaru v meste v prvú svätopôstnu nedeľu (19. marca)
- august 1071 - synoda v Miláne, reformná strana dosadila na arcibiskupský stolec vlastného stúpenca, Attona. Rozhodnutie ešte v tom istom potvrdil Rím
- január 1072 - synoda v Miláne, reformná strana dosadila na arcibiskupský stolec vlastného stúpenca, Attona. Rozhodnutie ešte v tom istom potvrdil Rím
- 1073 - diakon Ariald po siedmich rokoch od svojej smrti svätorečený (potvrdené r. 1904)
- apríl 1073 - Gottfried si začal silou uplatňovať nárok na ambroziánsky prestol
- 21. apríl 1073 - po ťažkej chorobe umrel Alexander II.
- marec 1074 - synoda v Ríme potvrdila pápežské stanovisko o kliatbe Gottfrieda a menovaní Attona. Synoda súčasne uvalila kliatbu na radcov Henricha IV.
- marec - apríl 1074 - opätovné nepokoje v Miláne (rozliatie posvätného oleja v dóme)
- október 1074 - synoda v Novare po potlačení saskej rebélie Henrichom IV. Ten porušil sľuby dané novému pápežovi, Gregorovi VII. (Hildebrandovi)
- 30. marec 1075 - veľký požiar v Miláne, zhorelo mnoho kostolov
- 18. jún 1075 - po chaotickom boji padol posledný vodca patarie, Erlembald. Jeho stúpenci, predovšetkým najbližšie okolie, utiekli z Milána (veľká časť sa utiahla do Cremony)
- leto 1075 - Henrich IV. menoval svojho kaplána Tetalda za milánskeho arcibiskupa. Úlohou obnoviť poriadok v Lombardii a pripraviť prvú kráľovu výpravu do Itálie bol poverený gróf Eberharda im Bart z Württemburgu
- február 1076 - Gregor VII. vyhlásil kliatbu nad Henrichom IV. a exkomunikoval ho. Začiatok otvoreného boja o investitúru

Skratky

Pramene

- A LIII / [číslo odseku] Arnulf: Gesta archiepiscoporum Mediolanensium Liber III. Monumenta Germaniae Historica SS, Tomus VII.
- A LIIII / [číslo odseku] Arnulf: Gesta archiepiscoporum Mediolanensium Liber IIII. Monumenta Germaniae Historica SS, Tomus VII.
- A LV / [číslo odseku] Arnulf: Gesta archiepiscoporum Mediolanensium Liber V. Monumenta Germaniae Historica SS, Tomus VII.
- L LIII / [číslo odseku] Landulf: Historia Mediolanensis Liber III. Monumenta Germaniae Historica SS, Tomus VII.

Literatúra

- Das Papsttum, [číslo strany] Haller, Johannes: Das Papsttum II., Idee und Wirklichkeit, Erschienen in Port Verlag, Stuttgart 1951
- Narodziny herezji, [číslo strany] Manteuffel, Tadeusz: Narodziny herezji, Wyznawcy dobrowolnego ubóstwa w średniowieczu. Warszawa, Państw. Wyd. Nauk. 1963

Bibliografia**Pramene**

- Arnulf: Gesta archiepiscoporum Mediolanensium Liber III.- V. Monumenta Germaniae Historica SS, Tomus VII.
- Landulf: Historia Mediolanensis Liber III. Monumenta Germaniae Historica SS, Tomus VII. In: Moratori, Ludovico Antonio: Rerum italicarum scriptores ab anno aere Christianae 500-1500, quorum potissima pars nunc primum in lucem proditex Ambrosianae, Estensis, Alterumque insignium biblioth codicibus, ..., collegit, ordinavit et praefat auxit, Cum indice locupletissimo Gregorii VII. Registrum Lib. I., Monumenta Germaniae Historica, Epistolae selectae, Tomus II., Fasciculus I. Berolini, apud Weidmannos, MCMXX

Literatúra

- Haller, Johannes: Das Papsttum II., Idee und Wirklichkeit, Erschienen in Port Verlag, Stuttgart 1951
- Manteuffel, Tadeusz: Narodziny herezji, Wyznawcy dobrowolnego ubóstwa w średniowieczu. Warszawa, Państw. Wyd. Nauk. 1963
- Robinson, I. S.: Papacy 1073-1198, Cambridge University Press (bez dátumu)
- Gelmi, J.: Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II., Praha, Mladá fronta 1994
- Félegyházy, József: A keresztény egyház története, szerkesztik - Bangha Béla-Ljjas Antal Kötet IV.: Középkor Egyháza, Budapest, Pázmány Péter Irodalmi Társaság 1939
- Werner, Ernst: Pauperes Christi. Studien zu sozial-religiösen Bewegungen im Zeitalter des Reformpapsttum, s. 111-164
- Lexikon des Mittelalters I. (Aachen-Bettelordenskirchen), Artemis Verlag, München & Zürich 1980, 1020
- Lexikon des Mittelalters Mittelalters V. (Kümel-Leeuwarden), Artemis Verlag, München & Zürich 1991, 1680/ 3-I.

Lexikon des Mittelalters (Patristik-Pfalzgrafschaft b. Rhein), Artemis & winkler Verlag, München & Zürich 1993, 1970-1972

Summary

Pataria. The Lombard church-social reform movement in the light of the chronicle of Milanese canon Arnulf „GESTA ARCHIEPISCOPORUM MEDIOLANENSIIUM“

The Pataria movement was being shaped up only a few years after the great schism of 1054 signifying the separation of the Christian World into two hostile sides, the East and the West. However, not only the rising period was extraordinary sensitive, but as well the Pataria birth-place lying directly in the boundary-land of two competitive powers, i.e. Pope and Emperor. In the background of this great political conflict had been passing off other one, the church-social. On account of that author of the study tried to analyse the records of the Milanese chronicler Arnulf (end of the 10th century-1077). The analysis object was to outline the way of thinking of an educated man-cleric while valueing the popular piety and its reflections in the atmosphere of social inequality and the clerics` practical faith antagonisms. Activities of the groups of voluntarily poor „fighters against the clerical marriage and simony“ are in the study divided into three main chapters: the rising period (1057-1061), the period of the uncompromising „crusade“ for integrity and purity of the God`s servants (1061-1066) and finally the period of the wide movement`s co-operation with the Roman papal Curia (1066-1075). The last one represents also the violent suppression of the Pataria through the antireform Lombard side, supported straight by the Emperor Henry IV. The significance of the whole study ought to be found out in the concrete specimen of the contradictionfull church-legal practice in the past, so in the archbishop Wido`s decree of the Fontaneto synod of 1059, that condemned Ariald and Landulf as the heretics and at the same time in the pontiff`s decision to proclaim Ariald and Erlembald the saints.

ANOTÁCIE

BAUEROVÁ, A.: Zapomenuté věky země Bójů. Plzeň, Nava 1998, 232 s.

V poslednej dobe sa na našom knižnom trhu objavilo množstvo literatúry o Keltoch. A zdá sa, že táto „keltománia“ neutícha. Pritom vychádzajú knihy rozličnej kvality, niektoré sú vhodné skôr ako písacia podložka a naopak, iné sú neobyčajne kvalitné. Knižka Anny Bauerovej má svoje miesto niekde v prostriedku.

Už pred rokmi som čítal autorkinu prácu Zlatý vek země Bójů (Praha 1988). Túto monografiu by som zaradil medzi populárno-vedeckú literatúru. Bauerovej nová kniha Zapomenuté věky země Bójů má podobný charakter, ktorý musíme brať do úvahy pri jej hodnotení.

Kniha má dve časti: prvá je venovaná keltskému osídleniu Čiech, druhá germánskemu.

Vlastný text začína kapitolou o keltskej etnogenéze. Pravdepodobne preto sem autorka zaradila i časti venované významným archeologickým náleziskám, ktoré majú súvislosť s nastupujúcou mladšou dobou laténskou – Hallstattu (podľa tejto rakúskej lokality dostala pomenovanie i staršia doba železná – halštatská) a Býčej skále na Morave. Už tu sa autorka dopustila drobných nepresností. Napríklad píše, že zosnulý z jaskyne Býčí skála bol pochovaný na nádhernom voze (strana 21). V jaskyni sa síce zachovali časti vozov, ale ani jeden nebol kompletný.

Nesúhlasil by som i s niektorými údajmi z mapy Klaudia Ptolemaia, ktoré stotožnila s dnešnými názvami. V prípade stotožnenia Gabrétskeho lesa so Šumavou by sa dalo súhlasiť. No v ostaných prípadoch ide skôr o hypotézu (napríklad Orkynios Drymos = severná Morava, strana 9). Veľkou nevýhodou knihy je nepoužívanie poznámkového aparátu. Práve tu je dôležité vedieť, či autorka uvádza svoj vlastný názor, alebo ide o názor niekoho iného.

Druhá kapitola je venovaná keltskej expanzii a vzostupu. Autorka by mohla vedieť, že pôvod hesla „Vae victis“ („Beda porazeným!“) nie je rímsky, ale keltský (strana 39). Tak isto premena mena Volkov (keltský kmeň) na Valachov je veľmi odvážna hypotéza (strana 45).

Ďalšie časti knihy sú venované keltskému osídleniu Čiech. Čechy (i juhozápadné Slovensko) sú spojené s kmeňom Bójov, ktorí dali krajine aj jej neskoršie pomenovanie Boiohemum, Bohemia. Môžeme sa ponoriť do rozprávania o slávnych keltských mestách - oppidách, či o známych keltských pokladoch. Chcel by som len upozorniť, že oppidum Staré Hradisko na severnej Morave sa delí na tri časti a nie na dve, ako uvádza autorka (strana 76).

Štvrtá kapitola opisuje keltské zvyky, tradície a náboženské predstavy.

Zostávajúca časť knihy je venovaná dobe rímskej (1. - 4. storočie po Kristovi). V dobe rímskej prichádzajú na územie Čiech Germáni, ktorí sa dostávajú do

konfliktu s nastupujúcou Rímskou ríšou. Kniha opisuje udalosti, ktoré sa odohrali v strednej Európe až do pádu Západorímskej ríše. Druhá časť knihy sa mi zdala prepracovanejšia, hoci niektoré opisované udalosti sú všeobecne známe. Vhodne pôsobí úvaha o lokalizácii Marobudovho (germánsky panovník) sídla. Zaujímavá je kapitola o prijatí kresťanstva markomanskou „kráľovnou“ Fritigilou. Opäť však chýba poznámkový aparát.

Absencia poznámok je žiaľ smutnou realitou. Na druhej strane knižka má popularizačný charakter, ktorý by mohol chýbajúci poznámkový aparát ospravedlniť.

Na záver je uverejnený výber z literatúry. No nie je úplne jasné, či ide iba o výber alebo o úplný zoznam literatúry. (Na výber je dosť rozsiahly – má 5 strán.)

Monografiu dopĺňajú farebné fotografie, ktoré sú veľmi kvalitné. Knihe by neuškodilo prípadné zaradenie máp alebo kresieb do textu.

Celkove však nové dielo Anny Bauerovej budí dobrý dojem, avšak skôr pre nenáročného čitateľa, pretože je viac-menej popularizačného charakteru. Pre náročnejších čitateľov by som odporúčal skôr staršie diela Jana Filipa (Filip, J.: Keltové ve střední Evrope, Praha 1956 a Filip, J: Keltská civilizácia a její dedičství. Praha 1995 - 5. vydanie!), prípadne najnovšiu knihu Keltové a Čechy (Drda, P. - Rybová, A., Praha 1998).

Branislav Kovár

**NOVÁKOVÁ, N. - PECHA, L. - RAHMAN, F.: Dějiny Mezopotámie.
Praha, Karolínium 1998, 266 s.**

*Čas je premárnený, plány zničené,
búrka ako povodeň všetko zmietla na hromadu,
božská moc a obrady v Sumere sú zničené,
dobrá vláda z jeho príbytkov sa vytratila,
mesto je zničené, chrám je zničený...*

Nárek nad zničením Sumeru a Uru
(úryvok)

Staroveká Mezopotámia je oblasť, ktorá má pre ľudské dejiny nepredstaviteľný význam. Je oblasťou, ktorá nás neustále udivuje svojimi záhadami a nezodpovedanými otázkami.

Kniha Dějiny Mezopotámie sprostredkováva v prístupnej forme najnovšie poznatky o starovekej histórii Predného Východu. Ako v úvode píše autori, snažia sa poskytnúť čitateľovi ucelený prehľad politických, ekonomických a sociálnych dejín v tejto oblasti. Podľa môjho názoru sa im tento zámer podaril. Ale nepredbiehajme.

Text je systematicky usporiadaný podľa jednotlivých období. Prvá kapitola je venovaná prírodným podmienkam, po nej nasledujú kapitoly o neolite a chalkolite. Konštatujem, že práve zaradením týchto častí získali autori moje sympatie. Nezačali, ako sa to obyčajne stáva, dejinami Sumerov, ale neolitickými (a chalkolitickými) kultúrami, pričom sa o jednotlivých kultúrach zbytočne nerozpisovali. Zaradením máp napomohli k lepšiemu prehľadu.

Ďalej monografia pokračuje vznikom civilizácie Sumerov a končí rokom 539 pred Kristom, keď sa oblasť Mezopotámie stáva súčasťou Perzskej ríše. Je ale potrebné podotknúť, že dobytie Mezopotámie (Babylonie) Peržanmi mohlo byť spracované aj obsiahlejšie. No ešte predtým nás autori previedli celými dejinami Mezopotámie, od akkadského obdobia až po Novobabylónsku a Novoasýrsku ríšu. Žiaľ, pre obsiahlosť témy sa javí výklad niekedy až príliš stručný (napríklad už pri spomínanom dobytí Babylonu Peržanmi).

I keď jadrom publikácie sú politické dejiny, autori nezabudli ani na hospodárske, sociálne a kultúrne dejiny.

Rozhodli sa výklad spestriť prekladmi zo sumerčiny, akkadčiny, prípadne iných predovýchodných jazykov. Texty neukazujú len duchovnú kultúru obyvateľov starovekej Mezopotámie (literárne texty), ale uvádzajú čitateľov tiež do sféry „vysokej politiky“ (diplomatická korešpondencia, nápisy a anály mezopo-

támskych panovníkov). Vykresľujú i všedné starosti, ktoré prinášal život prostých obyvateľov (zmluvy, dopisy...).

Dobre pôsobí zaradenie perokresieb namiesto fotografií. Neuškodilo by možno niekoľko fotografií. Na druhej strane treba priznať, že perokresby sú prehľadnejšie a pravdepodobne lacnejšie.

Takisto, ako pri prvých kapitolách, sa objavujú mapy, ktoré podstatne napomáhajú pochopeniu textu.

Na záver knihy boli zaradené systematické prehľady panovníkov a slovník. Slovník pojmov je veľmi dobre prepracovaný a pomerne rozsiahly. Nachádza sa na šesťdesiatichdeviatich stranách. Mohlo by sa zdať, že je predimenzovaný vzhľadom na ostatný text. No jeho zaradenie vhodne dopĺňa knihu a uľahčuje prehľad.

Žiaľ, autori neuvěřnili kompletný zoznam použitej literatúry, ale iba akýsi výber z nej. Celý zoznam, by určite nezaškodil.

Tak isto mi chýbalo zaradenie kapitoly o histórii bádania v dejinách starovekej Mezopotámie.

Na koniec tejto anotácie však môžem bez výčítiek prehlásiť, že kvalita diela je vynikajúca. Až na malé výhrady, celkový dojem z knihy je dobrý. Tešilo by ma, keby vznikali monografie podobného zamerania a kvality častejšie.

Branislav Kovár

AD REM..

Predhovor

Ako to ešte stále u nás na Slovensku chodí, ľudia sa vytrvalo držia osvedčeného porekadla: „Hovoriť striebro, mlčať zlato.“ Všetko by bolo v najlepšom poriadku, iba keby si to naša spoločnosť zasa nevysvetľovala príliš svojsky. Často sa stáva, že hovoríme - či skôr namáhame mimické svaly - práve vtedy, keď by bolo vhodnejšie pomlčať (a radšej počúvať) a naopak nemo skláňame hlavu v čase, ktorý si priam žiada náš nahlas a zreteľne vyjadrený postoj k veci. Alibistické nadávanie na nevyhovujúce životné pomery, tak príznačné pre dnešnú dobu, sa stalo pomyselným vedľajším produktom bezzásadového (alebo bezhranične kompromisného?) prístupu ku principiálnym životným otázkam a čo je horšie, aj akýmsi ticho a veľmi pohodlne akceptovaným nepísaným pravidlom v komunikácii medzi ľuďmi. Navyše tento pseudodaimonion, ktorý nám našepkáva ísť cestou najmenšieho odporu, len napomáha zákonitému zahmlievaniu a následnej deformácii týchto vzťahov. Podobným taktizovaním sme nutne vždy museli dospieť k vykopaniu zákopov, postaveniu ostatných drôtov a tým k vytvoreniu bariér, ktoré sa v mysliach generácií dedia pod pojmom „neprekonatelné“.

Dozaista si ne jeden položí otázku o potrebnosti a zmysle apelovať na povedomie ľudí neochotných vystrčiť nos z bezpečnej a v podstate aj pomerne pohodlnej ulity pasivity, nezáujmu a skeptického relativizmu ako choroby postmoderného veku. Pre toho, kto hľadá pravdu, sa stane nazeranie skutočnosti ozaj *skutočnej* chlebom každodenným, jednoducho neopomenuteľnou samozrejmosťou. Dosahovať to môže predovšetkým permanentným kontaktom, s každým človekom jednotlivo a s primeraným citom pre situáciu. Ak sa zámerne neriadime filozofiou spoločenského izolacionizmu, iste nám bude záležať na stave mostov, ktoré znamenajú naše osobné prepojenie so svetom vôkol nás. Práve jedným z takýchto novopostavených mostov, jednou z prekonaných bariér by chcela byť aj tu prítomná snaha založiť, či skôr oživiť tradíciu dobrých a konštruktívnych kontaktov medzi mi a študentmi histórie, zatiaľ na pôde Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Rozhovor, ktorý prinášame v MEDEY a podobný i v prvom čísle Nového veku, by mal predstavovať základný kameň a po ňom by mali už čoskoro nasledovať ďalšie.

Ivan Varšo

Rozhovor s PhDr. Jánom Lukačkom CSc.

Ján Lukačka sa narodil 21. novembra 1952 v obci Krnča (pri Topoľčanoch), vyštudoval archívniectvo na FiF UK. Začínal ako dokumentačný pracovník na Historickom ústave SAV a v súčasnosti tam pôsobí ako tajomník a vedúci oddelenia stredovekých dejín. Je členom redakčnej rady Historického časopisu. Zaoberá sa najmä osídlením nitrianskej župy v stredoveku a genézou šľachty na Slovensku. Je spoluautorom desiatich regionálnych monografií (napr. Nitra, Topoľčany) a popri tom hlavným zostavovateľom stredovekej časti Kroniky Slovenska I. Podieľal sa na edícii prameňov k dejinám Veľkej Moravy a okrem toho publikoval približne dvadsať štúdií. Je ženatý, má dvoch synov.

Mohli by ste porovnať náročnosť štúdiá histórie v období Vášho štúdia a dnes?

Samozrejme môžem, ale môj pohľad bude čisto subjektívny. Mám pocit, že štúdium nebolo vtedy také náročné. Myslím si však, že zvyšovanie náročnosti je dnes všeobecným trendom; niekoľkonásobne stúpila nielen v prípade stredovekých, ale aj novovekých dejín. Táto tendencia je pravdepodobne dôsledkom globálneho zvyšovania nárokov kladených na študentov aj v okolitých európskych krajinách.

Ja osobne som študoval archívniectvo, a to v podobnom rozsahu ako súčasní poslucháči archívniectva. Zloženie pedagogického zboru bolo až na výnimky totožné s dnešným. Nepamätám sa, že by som mal nejaké problémy so skúškami, vyletel som jedine zo skúšky z vedeckého komunizmu, to sa vám dnes môžem úprimne priznať. Napriek obdobiu normalizácie v sedemdesiatych rokoch sa liberálne prostredie zachovávalo aspoň na chodbe našej katedry.

Mrzí ma však to, že dnešní študenti málo čítajú. Týka sa to nielen odbornej literatúry, ale napríklad aj beletrie. Sťažujú sa síce na príliš faktografický charakter skúšok, ale keď sa pýtame na ich vlastný názor, zvyčajne mlčia.

Ktorá študijná kombinácia má podľa Vás najlepšie predpoklady pre ďalšie profesionálne štúdium histórie?

Kvôli práci s prameňmi si myslím, že tou najlepšou kombináciou s históriou je archívniectvo, aspoň čo sa týka stredovekých dejín. Za kardinálny problém považujem to, že deväťdesiatdeväť percent nových študentov nemá ani základy latinčiny. Latinský jazyk zostáva pre väčšinu z nich aj po povinných štyroch semestroch stále cudzím. V dôsledku toho málokto z našich poslucháčich majú odvahu siahnuť po autentických prameňoch.

Prečo do súčasnosti neexistovala možnosť jednodborového štúdia histórie? Posledná príležitosť sa totiž naskytla približne pred desiatimi rokmi. Kvôli čomu bol tento jednodbor zrušený?

Situáciu dosť dobre nepoznám, ale z počutia od kolegov viem, že študenti jednodborovej histórie nemali možnosť uplatnenia. Napriek tomu, na niektorých univerzitách, napríklad v Trnave, to dodnes existuje.

Aký je podľa Vás princíp prednášky ako takej a je u nás v súčasnosti napĺňaný?

Nemôžem hovoriť za ostatných kolegov, ale v mojom prípade sa snažím na prednáškach skôr venovať problematickým, prípadne neskúmaným témam. K mnohým z nich nemáme totiž najnovšiu literatúru a hodnotenia nám dostupnej sú často zastarané. No aj napriek mojej snahe o nový pohľad začínam mať pocit márnosti, pretože študenti napokon i tak reprodukujú na skúške namemorované pasáže z kníh.

Aký majú reálny význam pre študenta prednášky? Je to skôr podnet k samostatnej práci, prípadne pomôcka pre spracovanie iných, neprednesených tém alebo je to iba rétorické defilé prednášajúceho, čiže v podstate najmä prezentácia vlastnej sumy vedomostí, bez ohľadu na pôvodný didaktický účel?

Samozrejme, prednášky majú svoj význam, veď čo by sme tu napokon robili? (*Skúšali?!*, smiech). Nemá význam nútiť študentov chodiť na prednášky. Veď tie by mali pre nich znamenať pomoc, nie záťaž. Sú však kolegovia, ktorí sú veľmi všímvaví a citliví na dochádzku. Tí potom zvyknú na skúške neznámym tváram dávať otázky, na ktoré študenti určite nenájdu odpoveď v žiadnej knihe. Záleží od osobnosti prednášajúceho; nemôžem vylúčiť ani to, že niekto sa naozaj rád predvádza. Keď ho nikde inde nepočúvajú, tak aspoň tu ho musia. A to beriem aj na seba, pretože niekedy je dobré „vyrozprávať sa“.

Ako ste spokojný s prácou svojich posledných seminaristov? Môžete porovnať úroveň ich prác s ďalšími prácami, ktoré Vám prešli rukami za posledných päť rokov?

Musím vám povedať, že nejakú geniálnu prácu som tu ešte nemal. Väčšina prác je konfekčných. Čím to je? Problémom je hlavne práca s prameňmi. Nie som proti používaniu sekundárnej literatúry, ale seminaristi by mali prispieť aspoň maličkou hrivnou niečoho navyiac z autentických prameňov.

Mnoho seminárnych prác je vytvorených len na základe sekundárnej literatúry. Má význam produkovať - často bezduché - kompilácie?

Mám dojem, že mnoho seminárnych prác vzniká len s cieľom získania zápočtu, a keď vidím, že sú všetky rovnako slabé, musím dať zápočet všetkým seminaristom. I keď mnohí svoje práce „sušia“ tak dlho, že mám napokon dojem, akoby na tom ťažko pracovali. Keď mi to nakoniec prinesú, je mi na prvý pohľad jasné, odkiaľ odpisovali. A zasa je tu problém s jazykovou bariérou, pretože pramene sú v latinčine, nemčine a maďarčine.

Za posledné dva roky som z mojich seminárov dostal do rúk tri-štyri kvalitnejšie práce o hradných panstvách a o genealogiach šľachtických rodov. Každá práca mala nejaké svoje chyby, ale beriem to ako vec vývoja. Študenti tu totiž majú možnosť, ešte bez akéhokoľvek postihu, naučiť sa správne pracovať s prameňmi, sekundárnou literatúrou, správne citovať a hlavne vyprofilovať svoj záujem.

Čo si myslíte o povinnosti vybrať si v druhom ročníku jeden seminár zo starších dejín a v tretom z novších? Nebola by vhodnejšou možnosť a nie povinnosť slobodného výberu dejinného obdobia? Pre nerozhodnutého študenta by stále ostávala možnosť výberu, kým rozhodnutý poslucháč sa pri súčasnom direktívnom určení obdobia zjavne trápi.